

Svenska landsmål

Swedish Dialects and Folk Traditions
och svenskt folkliv

2015

Kungl. Gustav Adolfs Akademien

för svensk folkkultur

SVENSKA LANDSMÅL OCH SVENSKT FOLKLIV 2015

SWEDISH DIALECTS AND FOLK TRADITIONS 2015

Periodical founded 1878 by J. A. Lundell

Published by

THE ROYAL GUSTAVUS ADOLPHUS ACADEMY FOR SWEDISH FOLK CULTURE, UPPSALA

Editor:

MAJ REINHAMMAR

Editorial assistant:

GERD EKLUND

Editorial board:

LARS-ERIK EDLUND, LENNART ELMEVIK, ANN-MARIE IVARS, BENGT AF KLINTBERG, LARS-GUNNAR LARSSON, BIRGITTA SKARIN FRYKMAN and MATS THELANDER

Kungl. Gustav Adolfs Akademien/Swedish Science Press

SVENSKA LANDSMÅL OCH SVENSKT FOLKLIV 2015

Tidskrift grundad 1878 av J. A. Lundell

Utgiven av

KUNGL. GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN FÖR SVENSK FOLKKULTUR, UPPSALA

Redaktör:

MAJ REINHAMMAR

Redaktionssekreterare:

GERD EKLUND

Redaktionsråd:

LARS-ERIK EDLUND, LENNART ELMEVIK, ANN-MARIE IVARS, BENGT AF KLINTBERG, LARS-GUNNAR LARSSON, BIRGITTA SKARIN FRYKMAN och MATS THELANDER

Kungl. Gustav Adolfs Akademien/Swedish Science Press

Årgång 138. H. 341

© Författarna och Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur

Omslagsbild: Utter som assisterar vid fiske. (Olaus Magnus, Carta Marina 1539.)

ISSN 0347-1837

Printed in Sweden by Textgruppen i Uppsala AB 2016

Innehåll Contents

AKSELBERG, GUNNSTEIN, Korleis vinna innsyn og kunnskap om overgangen frå padling til roing i Norden? Åke Sandströms doktoravhandling sedd i eit vitenskapleg sjangerperspektiv.	7
— Summary: Understanding the transition from paddling to rowing	23
LILJA, AGNETA, »Det synes mig vara en viktig angelägenhet ...» Några reflektioner över en samtidsdokumentation i Lappland sommaren 1945	51
— Summary: 'It appears to me to be an important matter...' Fieldwork in Swedish Lapland in summer 1945	77
LILJA, AGNETA, Åsa Nyman 1921–2015	99
EDLUND, LARS-ERIK et al., Aktuell litteratur om svenska dialekter	103
REINHAMMAR, MAJ, <i>För</i> -studier. Mer om rektionen i svenska och norska kاسوبjöjande dialekter	25
— Summary: Studies on <i>för</i> . A further look at government in case-inflecting dialects of Swedish and Norwegian	50
SVANBERG, INGVAR, KUUSELA, TOMMY & CIOS, STANISLAW, 'Sometimes it is Tamed to Bring Home Fish for the Kitchen'. Otter Fishing in Northern Europe and Beyond	79

Litteratur Reviews

Aspekter på ordspråk. Föredrag vid ett symposium i Uppsala 27–28 april 2011. Utg. av Lars-Erik Edlund & Bengt af Klintberg. Uppsala 2014. Anm. av Alf Arvidsson	115
BALZAMO, ELENA, Den osynlige ärkebiskopen. Essäer om Olaus Magnus. Stockholm 2015. Anm. av Bo Lönnqvist	128
BEI DER WIEDEN, BRAGE, Mensch und Schwan. Kulturhistorische Perspektiven zur Wahrnehmung von Tieren. Bielefeld 2014. Anm. av Ingvar Svanberg	141
CHRISTIANSEN, PALLE O., Tang Kristensen og tidlig feltforskning i Danmark. National etnografi og folkløse 1850–1920. København 2013. Anm. av Bengt af Klintberg	122
Från renhållningshjon till modeaccessoar. 10 000 år av relationer människa–hund i Sverige. Föredrag vid ett symposium i Uppsala 15 februari 2013. Utg. av Anne-Sofie Gräslund & Ingvar Svanberg. Uppsala 2014. Anm. av Lars-Gunnar Larsson	124
För den värmländska lanthushållningens väl. Landshövdingar, akademiker och hushållningssällskap i arbete för agrar modernisering 1790–1820 skildrat i samtida och nyskrivna texter. Red. Olof Kåhrström. Stockholm 2015. Anm. av Ingvar Svanberg	143

GARBERDING, PETRA, Vetenskap mellan diktatur och demokrati. Svensk och tysk folklivsforskning i skuggan av nazismen och det kalla kriget. Malmö 2015. Anm. av Mats Hellspång	119
HINSON, JOY, Goat. London 2015. Anm. av Ingvar Svanberg	140
KJELLSTRÖM, ROLF, Nybyggarliv i Vilhelmina. 5. Från vaggan till graven. Uppsala 2015. Anm. av Håkan Rydving	134
MARCUS PORCIUS CATO, Om jordbruket och MARCUS TERENTIUS VARRO, Samtal om lantbruket. Översatta från latinet av Sten Hedberg. Samt Liv, lantbruk och livsmedel i Catos och Varros värld. Tolv artiklar av nutida svenska forskare. Red. Örjan Wikander & Sten Hedberg. Stockholm 2015. Anm. av Ingvar Svanberg	139
Maske og forklædning i Danmark. Udg. af Inge Adriansen & Carsten Bregenhøj. Aarhus 2014. Anm. av Fredrik Skott	138
Medeltida storgårdar. 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem. Utg. av Olof Karsvall & Kristoffer Jupiter. Uppsala 2014. Anm. av Jan-Henrik Fallgren	117
Pehr Stenbergs levernesbeskrivning. Av honom själv författad på dess lediga stunder. Del 1. 1758–1784. Del 2. 1784–1789. Utg. av Fredrik Elgh, Göran Stenberg & Ola Wennstedt. Umeå 2014 och 2015. Anm. av Lars-Göran Tedebrand	144
RYDÉN, MATS, Johannes Franckenius och den svenska floran. En studie i växt- och namnkunskap i 1600-talets Sverige. Uppsala 2015. Anm. av Jan Nilsson	130
Svenska fornsånger. En samling af Kämpvisor, Folk-Visor, Lekar och Dansar, samt Barn- och Vall-sånger. Utgifne av Adolf Iwar Arwidson. Tredje Delen. Stockholm, 1842. Med inledningar av Märta Ramsten och Ann-Mari Häggman. Uppsala & Helsingfors 2015. Anm. av Niklas Nyqvist	133
Tryckta visor. Perspektiv på skillingtryck som källmaterial. Red. Märta Ramsten, Karin Strand & Gunnar Ternhag. Uppsala 2015. Anm. av Annika Nordström	131
Författare	149

Korleis vinna innsyn og kunnskap om overgangen frå padling til roing i Norden?

Åke Sandströms doktoravhandling sedd i eit vitenskapleg sjangerperspektiv¹

Av Gunnstein Akselberg

1. Innleiing

Åke Sandström har i fleire år arbeidd med å etablere eit bilete av den maritim-historiske overgangen frå padling til roing i Norden. Med doktoravhandlinga si, ein monografi, frå 2015 har han nådd målet.

Sandström skriv innom det vi kunne kalla eit tradisjonelt historisk-filologisk paradigme med omsyn til for eksempel avhandlingsform, metode, dataetablering og analyse. Denne typen avhandlingsprosjekt er no på veg ut av humaniora, der den har stått sterkt i generasjonar.

Vi har no fått andre avhandlingstypar og nye krav til teorigrunnlag, metodeval, korpusetablering, analyseformer og generaliseringar enn dei som særkjenner den tradisjonelle historisk-filologiske forskinga. Dei nye forskingskrava i humaniora er hovudsakleg knytte til phd-prosjekt og utviklinga av forskarutdanning, forskarutdanningsprogram og forskarskular, der avhandlingar skal produserast innom avgrensa definerte tidsrom.

I denne artikkelen vil eg jamføra nokre særtrekk ved den tradisjonelle historisk-filologiske avhandlingsjangeren – med utgangspunkt i Sandström si avhandling – med nokre sentrale krav til moderne phd-avhandlingar, for å setja i fokus desse to forskingstradisjonane innom humaniora sitt potensiale til å framskaffa kunnskapar og innsikter om mennesket som kulturskapar og kulturberar.

Eg byggjer nok mykje på stoda innom språkvitskapen, men mange av problemstillingane er allmenne for tilhøva innom humanioraforskinga som heilskap.

---

¹ Åke Sandström, 2015: *Hå och hamna*. Ordhistoriska och ordgeografiska studier av paddlingens och roddens äldsta terminologi i Norden. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 135. Studier till en svensk dialektgeografisk atlas 8.) – Artikelförfattaren fungerade som fakultetsopponent vid disputationen.

Ei avhandling i form av ein monografi reflekterer viktige kjenneteikn ved dei tradisjonelle disiplinane i humaniora. Kandidaten må ha ei omfattande oversikt for å kunna sjå dei store samanhengane og dei lange linene i faget. Kandidaten må også sjå sitt eige vitskaplege arbeid i eit overordna historisk perspektiv. Dette er eit særtrekk ved den humanistiske tradisjonen og det har bidrege til at monografisjangeren har vore den mest nytta innom humaniora.

Den tradisjonelle avhandlinga er no på veg ut av humaniora av di den høver verken i omfang, metode eller tid med dei krava som vert sette til eit skolert phd-studium. Dette vil kunna føra til tap av viktige kunnskapar og innsikter av di dei nye phd-prosjekta ikkje fangar opp den typen forskings-spørsmål som den tradisjonelle humanioraforskninga har tatt seg av.

Humaniora er på mange område inne i ei omstilling, også når det gjeld forskning og vitskapleg arbeid. Forskingsideal og forskingstradisjonar frå til dømes naturvitskapen og medisinen får større og større innpass i humaniora, både med omsyn til avhandlingssjanger, vitskapleg tilnærming, val av metode og dataanalyse. Dei fysiske phd-rammene, sjangerkrava til pdh-avhandlinga og phd-utdanninga – som forskarutdanning og forskarskular – har ein viktig funksjon i denne vitskaplege sosialiseringssprosessen som fører med seg ei omstilling bort frå den tradisjonelle forskingspraksisen til den nye phd-praksisen i humaniora.

Konklusjonen min er at dei to avhandlingstradisjonane – altså den tradisjonelle historisk-filologiske avhandlinga og den nye phd-avhandlinga – har ulike eigenskapar som medfører ulike forskingsspørsmål og studieobjekt, og som såleis også vil resultera i ulike forskingsresultat og kunnskapar. Forskingsspørsmåla til Sandström ville her ha vore altfor omfattande til å løysast ved eit phd-prosjekt. Berre gjennom ei tradisjonell historisk-filologisk avhandling vil dét vera mogleg. Pdh-avhandlinga høver nok i dei fleste tilfella betre til å forska på mindre og avgrensa forskingstema. Dei to tradisjonane har viktige eigenskapar som skil dei frå kvarandre, men med dei forskingsoppgåvene som finst i humaniora, hadde vi hatt trong for dei begge.

2. Nokre særtrekk ved Sandström si avhandling

Avhandlinga *Hå och hamna. Ordhistoriska och ordgeografiska studier av paddlingens och roddens äldsta terminologi i Norden* er svært omfattande – med omsyn til problemstilling, empiri, kjeldemateriale, kronologi, og med omsyn til arbeidsinnsats og arbeidsperiode. Grunnlaget blei lagt i 2005 og prosjektet vart fullført med ferdigstilling av avhandlinga i 2015. Avhandlinga er også stor med omsyn til sidetal: 364 sider.

Temaet i avhandlinga femner vidt. Hovudtemaet er nemleg overgangen frå padling til roing i Norden. Sandström har som mål å skapa eit bilete av

det maritim-historiske overgangsstadiet mellom roing og padling. Dette er særleg viktig av di dei historiske vitskapane til no ikkje har vore i stand til dette på grunnlag av gjennomførte etnologiske granskningar og arkeologiske funn. Hovudtemaet i avhandlinga har altså ei prinsipiell faghistorisk og vitskapsteoretisk interesse langt utover dei snevre fagmiljøa.

For å kunna oppfylle kravet som Sandström set til prosjektet sitt, bruker han språklege kjelder, arkeologiske kjelder, fornaldersmateriale (biletsteinar og helleristningar), etnologisk kunnskap og dessutan allmenn og praktisk båt-kunnskap (bevarte bruksbåtar og kyndige båtbyggjarar).

Når det gjeld det språklege materialet, nyttar Sandström eldre tekstar som fortel om padling, roing og båtkonstruksjonar. Dessutan nyttar han ordbøker over dei eldste aktuelle språka, dialektordbøker, dialektopppteikningar, og spesialstudiar om båttypar og båtterminologi. I tillegg har Sandström sjølv samla inn språkleg materiale som gjeld båtterminologi ved å laga spørjelister og han har reist rundt i m.a. Sverige og Noreg for å utføra dette arbeidet. Han har også hatt personlege arbeidsopphald både på Færøyane og Island tidlegare, som har vore med å supplera både terminologien, terminologibruken og opplysningane om det semantiske innhaldet i båttermene.

3. Forskingsmåla til Sandström

Sandström presenterer hovudføremålet med prosjektet sitt i kap. 1.1 «Avhandlingens syfte» (14) på denne måten. Avhandlinga har tre hovudmål (presiseringa i tre hovudmål er mi).

Hovudmål 1:

Utifrån huvudsakligen språkligt material – både fornspråkligt och det som finns upptecknat i dialekterna – etymologiskt och ordgeografiskt dels analysera de nordiska orden för äldre årfästen och i samband med detta arkeologiskt och etnologiskt belysa deras konstruktioner, användning och utveckling, dels analysera ett antal sammanhörande *roddverb* i betydelsen 'paddla, ro skjutande' o.likn. (14).

Hovudmål 2:

Avhandlingen vill härigenom försöka belysa, hur man i Skandinavien övergav det äldre färsättet *paddling* för *dragande rodd*, vid vilken roddaren har ryggen vänd mot målet (14).

Hovudmål 3:

Min förhoppning är att den fornspråkliga och dialektala terminologi som rör *paddling* och *rodd* skall skapa en bild av det maritim-historiska övergångsskedet *paddling – rodd*, vilket de historiska vetenskaperna inte ansett sig kunna bekräfta utifrån redan gjorda undersökningar och arkeologiska fynd (14).

Eitt av måla med avhandlinga er såleis å analysere ord for *årefeste* (*årfäste*), å belysa årefesta sin konstruksjon, deira bruk og utvikling, og dessutan å

analysera samhøyrande *roverb* (*roddverb*) i tydingar som 'padla' ('paddla') og 'ro skuvande' ('ro skutande'), altså at padlaren eller roaren har andletet vendt i fartsretninga. Dette målet kallar eg hovudmål 1, og det har ein beskrivande og dokumenterande karakter.

På grunnlag av den kunnskapen som er oppnådd gjennom prosessen for å nå hovudmål 1, prøver Sandström å belysa korleis ein i Skandinavia historisk gjekk over frå *padling* til *dragande roing* (*dragande rodd*), altså ved at roaren vender ryggen mot fartsretninga. Dét kallar eg hovudmål 2, og dette kjem i ein mellomkategori som dels har ein beskrivande/dokumenterande og dels ein syntetiserande/generaliserande karakter.

Sandström håpar med avhandlinga si å kunna skapa eit bilete av det maritim-historiske overgangsstadiet frå *padling* til moderne (*dragande*) *roing*, noko ein tidlegare ikkje har kunna oppnå ved historiske granskingar og arkeologiske funn. Dette målet har eg kalla hovudmål 3, og det målet har ein syntetiserande og generaliserande karakter. Eigenleg er det dette som er det overordna målet med avhandlinga og prosjektet til Sandström.

Karakteristisk for dei språklege målformuleringane til Sandström er at dei er forma ved hjelp av verba *analysera* og *belysa* og av syntagmet *skapa en bild*. Dette er vage og uklare formuleringar som ikkje vert eksplisitt presiserte.

Korleis går Sandström fram for å nå desse tre hovudmåla som han har definert som overordna for prosjektet? Det vil eg presentera ved ein gjennomgang av strukturen i avhandlinga, den metodiske tilnærminga og datagrunnlaget for analysen.

4. Strukturen i avhandlinga til Sandström

Gjennom innholdslista får vi eit godt inntrykk av korleis strukturen i avhandlinga er sett saman, samstundes som vi får eit bilete av strukturen i den vitenskaplege prosessen som førte fram til avhandlinga. Når vi les kronologisk gjennom avhandlinga, vert denne strukturen eksemplifisert særleg gjennom den metodiske handsaminga av kjeldematerialet.

Sandström går rett på sak alt i kapittel 1, «Inledning» (13–30), ved å presentera båt-terminologi og årefesteterminologi, med referanse til geografisk distribusjon, kjeldemateriale og forskingshistorikk.

I kapittel 2, «Före årfäste och rodd» (31–102), går han gjennom korleis *padling* er dokumentert i arkeologiske funn sett i eit kulturhistorisk perspektiv, og dinest korleis *padling* og *padlebåtar* kan vera uttrykte i gamalnordisk språk og i nordiske dialektar.

Kapittel 3, «Årfästet och dess nordiska terminologi» (103–158), er ein gjennomgang av kva for bilete av årefesta som kjem til uttrykk i arkeologisk materiale og gjennom språketnografisk forskning, og dinest kjem ein gjennomgang av sentrale termar knytte til årefestet.

Terminologi knytt til årefestet vert i kapittel 4, «Årfästet i de nordiska fornspråken» (159–205), studert i to bolkar, nemleg i gamalaustnordiske tekstar og i gamalvestnordiske tekstar.

I dei to neste kapitla, kapittel 5 «Östnord. *hamna*» (205–238) og kapittel 6 «Västnord. *hamla*» (239–291), vert dei to gamalnordiske appellativa *hamna* og *hamla* diskuterte med vekt på utbreiing, semantikk og etymologi.

Det siste analysekapitlet, kapittel 7, har den symptomatiske tittelen «Roddens äldsta terminologi. Resultat och forskningsperspektiv» (292–310). Tittelen er symptomatisk av di det er roinga sin oppkomst – knytt til utviklinga av åretype, årefeste, båttype og terminologi – som er det eigenlege og avgjerande studieobjektet i avhandlinga.

Kapittel 8 og 9 er samanfatningar på svensk, «Sammanfattning» (311–319), og tysk, «Zusammenfassung» (320–330).

Kvart av dei fem hovudkapitla, det vil seia kapittel 2–6, har ein avsluttande bolk kalla «Sammanfattning», og kapitla 2, 4, 5 og 6 har dessutan ein bolk «Sammanfattande diskussion» som er plassert før bolken «Sammanfattning». Kapittel 7 har ikkje samanfatning, og på sett og vis fungerer heile kapittel 7 som ein samanfattande konklusjon på heile prosjektet, før ein får presentert samanfatningskapitla 7 og 8, som er ei samanfatning av heile prosessen.

5. Monografien som vitenskapleg sjanger

Sandström har valt monografien som avhandlingsformat og han har ikkje falle for freistnaden til å velja antologien – ein vitenskapssjanger som no er i ferd med å etablere seg også i humaniora, og som tidlegare har vore meir eller mindre einerådande t.d. i naturvitenskapen og medisinen – ved å setja saman einskildartiklar som representerer delstudiar med ei omgjevande kappe som trekkjer opp den overordna konteksten.

Å velja monografien – som har dominert humaniora fram til i dag – er nok også det einaste rette i dette tilfellet. Monografien har den føremonen framfor antologien, at den gjev rom for å operere med mange parameter, ulike faglege tilnærmingar, faglege kombinasjonar, samankopling av ulike delstudiar i eit overordna perspektiv og omfattande datainnsamling – noko ein ikkje har høve til når ein skriv artikkelbaserte antologiavhandlingar. Monografien gjev rom for eit større holistisk perspektiv på vitenskaplege forskingsspørsmål, og i særleg grad gjeld det ei avhandling som dette der eit slikt perspektiv er naudsynt med omsyn til sjølve problemstillinga – utan omsyn til kva for teoretiske og metodiske val ein elles måtte gjera.

Det finst ulike typar monografiar. Sandström skriv innom det vi kunne kalla ei tradisjonell filologisk vitenskapleg tilnærming, og då vert det også naudsynt for han å velja den tradisjonelle filologiske monografien som vitenskapleg sjanger. Men det finst også ein nyare monografisjanger og som er

knytt til dei moderne phd-avhandlingane. For å få fram den karakteristiske tilnærminga til Sandström, skal eg gjera ein liten komparasjon mellom den klassiske monografien, som han skriv innanfor, og den etter kvart også innom humaniora innarbeidde nyare phd-monografien, som i Skandinavia er eit produkt av den skolerte doktorgradsutdanninga.

6. Den tradisjonelle filologiske monografien versus den skolerte phd-avhandlinga

Sandström høyrer til ein generasjon forskarar som har ein annan forskarbakgrunn enn den som den nyare institusjonaliserte forskaropplæringa legg opp til, og som no etter kvart er innført som obligatorisk forskarutdanning for doktorgradskandidatar ved dei fleste akademiske institusjonane i Norden, med deltaking i teori- og metodekurs, opplæring i vitenskapsteori, framlegging av avhandlingsutkast til kritisk gjennomgang osv. Dette ser vi tydeleg både av strukturen på avhandlinga og av sjølve forskingsprosessen slik vi får den framstilt både direkte og indirekte i avhandlingsteksten.

I språklege og filologiske avhandlingar innom humaniora – både master- og phd-avhandlingar – har det etter kvart utvikla seg ein hovudmal for vitenskaplege avhandlingar som langt på veg reflekterer strukturen og framgangsmåten i det vitenskaplege arbeidet, sjølv om det gjennom heile arbeidsprosessen alltid vil vera grader av tilbakekoplingar mellom dei ulike stadia i prosessen. Denne strukturen kjem oftast til uttrykk på den måten at doktorgradskandidaten fyrst presenterer hovudproblemstillinga si, så orienterer kandidaten for teorigrunnlaget og eventuelle hypotesar, så ei utgreiing om metodeval og operasjonalisering, dinest kjem eventuelt ein presentasjon av informantutval og endeleg informasjon om datainnsamling, datahandsaming, datatolkning og dataanalyse. Ofte diskuterer kandidaten til slutt i avhandlinga generaliseringspotensialet og overføringsverdien til resultatane som er komne fram i avhandlinga. – Rekkjefylgja av desse obligatoria kan sjølvstøtt ha ei anna kronologisk fordeling – og fleire av dei kan bli presenterte saman.

Komponentane ovanfor får ofte sine egne kapittel i avhandlinga, og dei vert ofte sette opp etter hovudkronologien i gjennomføringa av prosjektet. Sjølvstøtt har ikkje alle avhandlingar innom filologi og språk akkurat denne strukturen, men avhandlingane til kandidatar som har gjennomgått organisert obligatorisk doktorgradsutdanning har som oftast med dei fleste av desse komponentane eller kapitla, sjølv om einskilte av desse komponentane i avhandlinga altså kan vera presenterte saman med eller høyra til den same bolken i avhandlinga.

Dessutan skal ei slik phd-avhandling formelt skrivast innom eit avgrensa tidsrom på rundt tre år. Ein slik stutt periode skal i tillegg til arbeidet med sjølvstøtt avhandlinga også inkludera obligatorisk undervisning, kursdeltaking,

framlegging av *papers*, oppisjonsoppdrag osv. for doktorgradskandidatane.

Hjå Sandström finn vi verken eit slikt strukturert avhandlingsoppsett eller alle dei komponentane som vi vanlegvis kan finna i ei «skolert» doktorgradsavhandling. På den andre sida vil ein ikkje innanfor dei nye avhandlingsrammene kunna gjennomføra eit så omfattande prosjekt som det Sandström har gjennomført, verken med omsyn til tid, volum eller med den vifta av emne og sakstilhøve som han har tatt med.

For å få ei doktoravhandling godkjent i dag, og særleg dersom ein har delatt i ei formell doktorgradsutdanning, ein såkalla «doktorskule», vert det sett krav om at dei fleste av dei faktorane som eg har nemnt ovanfor, er på plass. Og dessutan at dei einskilde faktorane er presenterte på ein systematisk og eksplisitt måte.

Målt med slike formelle krav, ville nok mykje av avhandlinga til Sandström kunne definerast å falla utanom dei gjeldande retningslinene for godkjenning, men på den andre sida har avhandlinga hans ein særleg kvalitet ved at ho gjev oss kunnskap og innsikt som ei ordinær doktorgradsavhandling innom den strukturerte phd-utdanninga ikkje ville kunna gje oss. Dessutan dekkjer Sandström si avhandling også fleire av dei nye formelle krava ein set til ei phd-avhandling, sjølv om dette ikkje alltid kjem eksplisitt til uttrykk i framstillinga hans. Mykje av dette er bakt inn i den meir tradisjonelle hovudframstillinga som avhandlinga har. På dette grunnlaget er avhandlinga gjennomført på solid systematisk og vitenskapleg grunn.

Forskinga på doktorgradsnivå – og på masternivå – vert no styrt av forskingspolitiske og utdanningspolitiske rammevilkår sette av nasjonale og internasjonale økonomiske og kulturpolitiske vedtak gjorde i politisk beslutande organ. På denne måten vert forkinga meir og meir styrt mot det praktiske og pragmatiske, samstundes som den frie forkinga lett kan bli avgrensa av di fleire og fleire forskarar i humaniora «går i forkingstakt», og fridomen til alternative forkingstilnærmingar, forskingsmetodar og forskingspraksisar vert stramma inn. Den vitenskaplege kreativiteten, eksperimenteringane og innovasjonane – som er naudsynte for å vinna ny kunnskap om mennesket som kulturskapar og kulturberar – kan lett forsvinna.

7. Teorigrunnlag og metode

Avhandlinga har verken teori- eller metodekapittel, og det vert heller ikkje gjort eksplisitt greie for teoretiske refleksjonar eller metodiske vurderingar og val som måtte vera gjorde. Å ha eigne eller separate teori- og metodekapittel i vitenskaplege avhandlingar er då heller ikkje naudsynt. Det er viktigare at teoretiske og metodiske refleksjonar og presentasjonar er til stades på andre måtar. Ulempa med slike separate kapittel kan ofte vera at kandidatane då gjev lange faghistoriske utgreingar og ei mengde eksempel på

korleis fagfolk og forskarar innom ein bestemt forskingstradisjon eller paradigme har gjort sine vurderingar og val, utan at den eksplisitte relevansen for eige prosjekt vert aktualisert. Men det er ein styrke for den vitskaplege avhandlinga i alle fall å presentera generelle teoretiske grunnlagsvurderingar.

Teorigrunnlag

Prosjektet til Sandström har ikkje nokon klare teoretiske førebilete som det er aktuelt å presentera med omsyn til gjennomføring. Men var det ei phd-avhandling, ville det ha vore aktuelt å gje ei vurdering av det teoretiske grunnlaget for dei historiske og arkeologiske freistnadane som er gjorde tidlegare for å kasta lys over liknande problemstillingar – utan at dei har lukkast. Og mest av alt ville det ha vore krav om å gje ein kort presentasjon av eventuelle teoretiske grunnlagsrefleksjonar som forskaren måtte ha gjort seg.

Metodisk grunngjeving

Når det gjeld metodiske tilnærmingar, er situasjonen derimot noko annleis. Bruk av språkleg materiale og språklege kjelder, historisk materiale og historiske kjelder, arkeologisk materiale og arkeologiske kjelder, og allmennkulturelt materiale og allmennkulturelle kjelder, finst det mange metodiske førebilete å plassera seg i høve til og la seg inspirera av. Ein slik metodediskusjon ville vore eit krav i ei phd-avhandling både for å få meir innsikt i bakgrunnen for dei metodiske vala som er nytta og for å få eit grunnlag til å kunna vurdera konsekvensen av dei metodiske tilnærmingane som vert tekne i bruk i prosjektet.

Mest av alt ville det i ei phd-avhandling ha vore krav om ei metodisk framstilling og grunngjeving for å koplå saman så vidt ulike faglege tradisjonar som det vert gjort i dette prosjektet. Ei metodisk framstilling og grunngjeving for korleis operasjoniseringa av dei tre hovudmåla i avhandlinga er gjorde, er nok sakna i Sandström si avhandling.

Operasjonisering

Operasjonisering er eit sentralt element i all forsking. Når ein har definert problemstillingar eller formulert hypotesar om ulike sakstilhøve, må desse operasjoniserast for å kunna få tilgang til ny kunnskap og ny innsikt om dei relasjonane som er relevante. I denne samanhengen blir spørsmålet om metode aktualisert. Kva er det mest optimale metodevalet for å kunna operasjonisera forskingsspørsmåla eller forskingstema? Kva er det i ein fagleg vitskapleg analyse som fører til at vi framskaffar valide data som skal analyserast?

I denne avhandlinga er det få eksplisitte refleksjonar omkring operasjoniserings- og validitetsproblematikken knytt til hovudproblemstillingane. Koplinga mellom dei ulike fagtradisjonane og dei tradisjonelle faglege me-

todane, altså den tverrfaglege og metodiske syntetiseringa, kjem berre fram indirekte.

Avhandlinga viser nytten av å kombinera ulike disiplinær i tilnærminga til ei fagleg problemstilling i staden for å gjera studiar innom éin einskild disiplin – slik som er gjort tidlegare når ein har studert utviklinga av padling og roing, og som ikkje har ført fram. Difor saknast slike refleksjonar og grunngevingar.

Vitskapsteori

Litteraturlista saknar vitskapsteoretiske referansar. Dette samsvarar med at dei tradisjonelle avhandlingane vanlegvis ikkje har eksplisitt vitskapsteoretisk stoff. I ei phd-avhandling ville det ha vore krav om det. Dei metodiske vala i avhandlinga vert gjorde på tradisjonell filologisk vis utan eksplisitt å skissera dei refleksjonane og dei metodisk-praktiske grunngevingane som blir gjorde i prosjektet. Eit vitskapsteoretisk rammeverk i ei phd-avhandling har som mål å løfta dei teoretiske og metodiske refleksjonane som måtte liggja til grunn for avhandlinga, noko som gjev phd-avhandlingane ein annan vitskapleg gehalt enn dei tradisjonelle avhandlingane.

Induksjon versus deduksjon

Sandström presenterer i kapittel 1.1 «Avhandlingens syfte», hovudføremålet med prosjektet, og som eg har delt i hovudmål 1, 2 og 3. Sjå ovanfor. Desse måla har eg karakterisert som beskrivande (hovudmål 1), dels beskrivande og dels syntetiserande og generaliserande (hovudmål 2), og syntetiserande og generaliserande (hovudmål 3). Dette er dei tre grunnleggjande forskingsspørsmåla i avhandlinga.

Ingen av desse hovudmåla er formulerte som hypotesar, difor har heller ikkje avhandlinga nokon bolk om hypotesegenerering – slik vi kan finna i fleire av dei nyare phd-avhandlingane. Men sjølv om avhandlinga ikkje har formulerte forskingshypotesar, ligg det likevel indirekte ei hypotesetenking bak prosjektet, nemleg at i Norden kjem padlingsteknikken historisk før roingsteknikken. Og det ligg vel på sett og vis også implisitt i målformuleringane i avhandlinga at det mellom padleteknikken og roingsteknikken finst ei teknisk mellomform som er ein slags kombinasjon av padling og roing, såkalla *skuvande roing* (*skjutande rodd*). Slik sett har prosjektet ein deduktiv karakter.

Men av di den deduktive karakteren ligg implisitt og ikkje eksplisitt i avhandlingsprosjektet, er det den eksplisitte induktive karakteren som styrer forskingsprosessen. Sandström studerer padle- og roingsteknikkar, ulike båttypar, forskjellige padle- og åretypar, korleis *årefesta* (*årfästena*) og *årebandfesta* (*årbandfästena*) er utforma, kva for terminologi som er knytt til padling og roing i dei gamle nordiske språka og i nordiske dialektar, korleis termane er ordgeografisk distribuerte, og kva som er det etymologiske og se-

mantiske innhaldet deira. På denne måten byggjer han opp eit heterogent datakorpus av beskrivande karakter, og ved å sortera og kategorisera dei ulike datagruppene i korpuset, når han fram til eit bilete av padle- og rotilhøva i eldre tid. Analysemetoden er såleis sterkt induktiv.

Synkroni og diakroni

Ei sentral utfordring i avhandlinga er å skapa eit bilete av den maritim-historiske overgangen frå padling til roing i Norden. Med formuleringa «historisk övergång» vert det skapt ei forventning om at kanskje er målet til forskaren meir eller mindre eksakt å kunna tidfesta når denne overgangen fann stad. Men slik er det ikkje, og dét ville vera ei oppgåve som meir eller mindre er uråd å gjennomføra. Ein slik overgang er ein prosess som skjer over eit langt tidsrom i Norden, med ulike geografiske, regionale og kulturelle variasjonar i form og i tid. Derimot er eit av måla med prosjektet å kunna gje ei relativ historisk datering for denne overgangen. Og her er vi inne på eit utfordrande område når det gjeld relative dateringar av kjeldemateriale.

Dei overleverte artefakta – arkeologiske og museale – som er knytte til båtar, årer, åre- og årebandsfeste og til dei litterære framstillingane av eldre båt- og rokultur, kan tidfestast meir eller mindre eksakt historisk-kronologisk ved ulike dateringsanalysar. Når det gjeld terminologien, er vi derimot i eit meir ulendt terreng. Når det gjeld både eldre historiske tekstar som dokumenterer relevant terminologibruk og kanskje i endå større grad relevante ord og uttrykk i tradisjonelle dialektar – dokumenterte i nyare innsamlingsarbeid – kan det vera ei stor utfordring å bruka desse i eit retrospekt perspektiv. Kor langt attende i tida desse har vore i allmenn bruk, og i kva grad dei kan fortelja om teknologiske prosessar, kronologi og parallellbruk, er ikkje alltid like klart.

8. Kjeldegrunnlag og datamateriale

Språklege data versus ikkje-språklege data

Dei dataa som Sandström nyttar i analysen sin, er av to hovudtypar. Den eine hovudtypen data er eigen kunnskap, eiga innsikt og eiga praktisk erfaring med båttypar, rottypar, padletypar, årefestetypar og eige innsamla terminologisk materiale. Den andre hovudtypen data er kunnskap og informasjon som finst i faglitteraturen knytt til båttypar, rottypar, padletypar, årefestetypar og ordbøker av forskjellig slag.

I ei vitenskapleg avhandling som dette der den tverrfagleg gehalten er så sterk, vil det sjølvstøtt vera uråd for forskaren – sjølv gjennom ei tradisjonell historisk-filologisk avhandling – å kunna gå i djupna inno dei ulike fagfelt, men forskaren må langt på veg stola på den kunnskapen som andre har kome fram til gjennom sine arbeid. Det medfører difor at forskaren må vera

i stand til å avgjera kvaliteten av dei arbeida som han nyttar som kjeldegrunnlag.

Språklege data

Når det gjeld éin særleg type data, terminologien, får den ei meir framståande stilling enn dei andre dataa som vert nytta. Grunnen til det er at det terminologiske eller lingvistiske tilfanget i hovudsak utgjer det «nye» datatilfanget som Sandström tilfører det eksisterande arkeologiske og etnologiske materialet, og som på denne måten gjev analysen ein sterk tverrfagleg karakter. Også når det gjeld det språklege materialet, har Sandström lite høve til gå særleg omfattande til verks med omsyn til eigne analysar av etymologi og semantikk, og han lyt såleis stola på dei analysane som tidlegare lingvistar har utført av leksikonet i dei eldre språka og i dialektane.

Eit studium av språklege leksikon

Den språklege delen av prosjektet, som altså gjeld terminologien, er knytt til studiar av språklege leksikon i fortid og notid, særleg i fjern fortid og fjern notid. Dei leksikalske studiane er primært knytte til appellativ og verb i dei aktuelle språka og dialektane, og til eit nokså avgrensa utval av appellativ. Desse appellativa er nemningar som er eller som kan vera knytte til padling, roing og årefeste. Om den språklege analysen, sjå punkt 10 nedanfor.

Den tverrfaglege gehalten i prosjektet

Her kjem vi til eit punkt som er sentralt i avhandlinga. Det er nemleg den språklege analysen som saman med dei ikkje-språklege dataa skal gje den ekstra innsikta som dei kvar for seg ikkje er i stand til å gje. Metodisk sett ville det difor ha vore ein styrke ved avhandlinga at denne samanstellinga hadde vore meir utgreidd enn den er. No finst det få refleksjonar om dei reint metodiske vurderingane som må vera knytte til ei samanstelling av data frå heilt ulike fagtradisjonar. Dette er ikkje noko som er spesielt for denne avhandlinga, men noko som er karakteristisk for mange studiar av tverrfagleg karakter. Men av reint faghistoriske og vitskapsfilosofiske årsaker ville det ha vore nyttig at forskaren gav meir plass til ei eksplisitt vurdering av det tverrfaglege grunnlaget for prosjektet, og ikkje minst av styrken ved ein slik metode nytta til å nå fram til ny kunnskap og innsikt.

Skepsisen til det tverrfaglege versus styrken ved tverrfaglege studiar

Ei av dei store utfordringane ved all forskning er den utbreidde skepsisen innom alle fagområde som finst til tverrfaglege granskingar. Den overordna kritikken har vore at tverrfaglege studiar bli overflatiske, dei greier ikkje å gå fagleg nok i djupna og dei manglar den faglege ballasta som trengst for å kunna trekka fornuftige konklusjonar av eit heterogent datamateriale. Det

finst også dei forskarane som meiner at dersom data innom smale fagtradisjonar heller ikkje er samla inn på den same metodiske måten, så vil det også vera uråd, vanskeleg eller direkte uforsvarleg og uvitskapleg å samanlikna eller kombinera forskingsresultat innom den same disiplinen. På denne måten kan difor granskingar av tverrvitskapleg karakter ofte bli vurderte som både uinteressante og mindre vitskaplege enn studiar av fagleg smal karakter som er utførde med ein einheitleg metodikk.

Styrken med arbeidet til Sandström er at han har hatt evna og viljen til å gjennomføra eit historisk-filologisk prosjekt av tverrfagleg karakter som har gitt ny kunnskap og innsikt, og som det finst få eller eigenleg ingen vitskaplege alternativ til av ikkje-tverrfagleg og ei einheitleg metodisk tilnærming. Den nye skolerte doktorgradsutdanninga gjev ikkje rom for slike prosjekt som det Sandström har utført, og difor høyrer han til ein generasjon forskarar innom humaniora som er ein utdøyande rase. Dette vil humaniora tapa på i lengda.

Standardisering av vitskapen der «alle» går meir eller mindre i takt, er blitt både eit ideal og eit mantra for mange fagfolk og politikarar. Ein bør halda seg innom dei same faglege paradigma, utføra dei same metodiske praksisane og analysane, og velja små fagleg avgrensa studieområde eller studieobjekt – som ein vert fort ferdig med. Faren med dette er at vi får ei fagleg og vitskapleg fragmentering og homogenisering. Denne utviklinga fell i tid saman med innføringa av nye læreplanar ved universitet og høgskular med vekt på faglege modular som har definerte vektal, slik at studentane kan «shoppa» mellom dei studietilboda som ligg føre på den akademiske «marknaden» for å skaffa seg nok studiepoeng for å oppnå ein bestemt grad eller kompetanse. Dermed forsvinn svært ofte dei lange linene, dei store samanhengane og den breie forståinga av eit emne, ei sak eller eit fagfelt.

9. Samla analyseresultat hjå Sandström

Etter å ha analysert det omfattande kjeldematerialet sitt induktivt, kjem Sandström fram til at det er ei klar kronologisk utviklingsline av padle- og roteknikken i Norden på den måten at padlinga (med andletet i framdriftsretninga) er historisk eldre enn roinga (med ryggen i framdriftsretninga), og at det finst ein mellomfase som er ein slags kombinasjon av padling og roing, kalla *skuvande roing* (*skjutande rodd*). Dette tyder at det ikkje var eit klart skifte frå den eine teknikken til den andre, men at dei ulike stadia kunne førekoma parallelt innom den same perioden. Dette presiserte Sandström sterkt på disputasen, medan hovudutviklinga gjekk historisk etter denne modellen:

padling > skjutande rodd > dragande rodd

Denne longitudinelle utviklinga er altså komen fram ved at forskaren har kombinert kunnskap om båttypar, roteteknikkar, åretypar, årefeste, årebandfeste, roterminologi, åreterminologi, båtterminologi og etymologiske og semantiske innhald i dei aktuelle termene, særleg termene som gjeld årebandfeste og roteteknikk. Sjå nedanfor, pkt 10. På denne måten etablerer han også eit bilete av den maritim-historiske overgangen frå padling til roing i Norden.

I denne samanhengen er det viktig å trekka fram at Sandström si eiga praktiske maritime erfaring, knytt til båtkonstruksjonar og roteteknikkar, spelar ei viktig rolle i den tverrfaglege tilnærminga og analysane i avhandlinga. Avhandlinga er såleis ikkje berre akademisk tverrfagleg, ved at Sandström knyter saman ulike akademiske humanioradisiplinar, men også ved at han knyter saman akademisk kunnskap med praktisk maritim kunnskap.

10. Den språklege analysen

Utgangspunktet for Sandström er at den arkeologiske og etnologiske litteraturen gir viktig kunnskap om eldre båt- og skipskonstruksjonar og korleis desse utvikla seg, men at dei eldre kjeldene – latinske som nordiske – er ufullstendige og vanskelege å tolka. Difor må dei arkeologiske funna supplerast med eldre språkleg materiale og med dialektmateriale. Den språklege analysen konsentrerer Sandström om terminologi knytt til utviklinga av årebandfestet og roteteknikken.

Ei vanleg oppfatning har tidlegare vore at *padling* i eldre tid i Norden vart avløyst av *dragande roing* (*dragande rodd*), utan noko direkte overgangsstadium. Det vil seia at då den fyrste roåra vart lagd i årefestet, snudde roaren seg i båten med ryggen vend mot roretninga. Denne påstanden går Sandström mot, og viser at det må ha vore eit overgangsstadium, kalla *skuvande roing* (*skjutande rodd*), der ein ror med ansiktet i roretninga, før ein fekk «vanleg» *dragande roing* (*dragande rodd*), der ein snudde ryggen mot fartsretninga. Reint teknisk skal dette ha kunna vore utført ved at ein har hatt ei styreåre eller skuveåre i eit årebandsfeste.

Konklusjonen til Sandström, som han byggjer på grunnlag av dei språklege analysane sett i høve til dei ikkje-språklege analysane, er altså at det må ha funnest eit overgangsstadium eller mellomstadium mellom *padlinga* og den *dragande roinga*. Dette mellomstadiet kallar han *skuvande roing* (*skjutande rodd*). Og her er vi inne på ei side ved avhandlinga som ligg i grenselandet mellom ei induktiv og ei deduktiv tilnærming.

På den eine sida kjem Sandström fram til dette resultatet ved å kopla den språklege analysen til dei arkeologiske og etnologiske. Biletet av eit slikt overgangsstadium er altså kome opp ved at han finn eit mønster i dei språklege analysane kombinert med dei arkeologiske og etnografiske, som indikerer dette utviklingsmønsteret. Resultatet er altså eit produkt av ein induktiv metodisk aktivitet.

På den andre sida ligg det noko deduktivt i denne tilnærminga – sjølv om det ikkje er formulert nokon eksplisitt hypotese – og Sandström nyttar inn mellom formuleringa «detta antagna», altså at det skulle finnast eit mellomstadium, og at ein i dette mellomstadiet tok seg fram ved «den antagna övergangsformen skjutande rodd». Det finst såleis ein meir eller mindre implisitt hypotese om ei overgangsform. Vidare ligg det såleis til grunn ei førestelling om at dette overgangsstadiet må vera knytt til nokre særlege roverb. Og dessutan at desse roverba må ha prega seinare nordisk roterminologi knytt til årefeste og rometode. Ein slik implisitt hypotese blir så ein premiss for den språklege tolkinga av dei aktuelle rotermene; det gjeld å finna tydingar som støttar eit mellomstadium som kan karakteriserast som skuvande roing (skjutande rodd). Her er det såleis lett å sirkelslutta om ein ikkje har tunga rett i munnen. Sandström trekkjer såleis ofte inn det semantiske innhaldet *skjutande rodd* i sine etymologiske og semantiske vurderingar.

11. Generalisering, representativitet og overføringsverdi

Innom humaniora har diskusjonen om generalisering av analyseresultat og om den overføringsverdien som resultatata av filologiske, kulturelle og historiske studiar måtte ha, ikkje vore særleg eksplisitt eller tydeleg. Det kan ha noko med å gjera at studiar innom humaniora ofte har golde einskildobjekt og einskildsituasjonar, og ikkje allmennsituasjonar og allmentilstandar som ofte er tilfellet innom naturvitskapen og medisinen. Likevel er det slik at humanistiske studiar ofte generaliserer innom meir avgrensa domene, til dømes gjeldande for eit lokalsamfunn eller for ei meir avgrensa sosial gruppe.

Innom dialektologien og sosiolingvistikken er derimot dette nokså vanleg. Dialektologiske og sosiolingvistiske studieresultatet vert ofte overførte til heile populasjonar innom slike lokale studiar, og slike generaliseringar har i nyare studiar av denne karakteren vore grunnjevne på grunnlag av statistiske analysar og særleg ved «positive» resultat på signifikanstestar. Einskilde forskarar innom sosiolingvistiske humaniorastudiar hevdar faktisk at ein ikkje kan eller bør la språklege forskingsresultat få konsekvens for eit lokalsamfunn dersom det ikkje er oppnådd signifikante resultat, noko dei unge språkforskarane vert opplærde til innom den forskarutdanninga som no er knytt til moderne phd-skolering.

Sandström si avhandling er fri for tabellar, statistiske analysar og signifikanstestar. Og likevel hevdar Sandström å ha skapt eit bilete av overgangsfasen frå padling til roing i Norden. Korleis kan det ha seg? Jau, grunnen til det er at han ikkje legg naturvitskaplege testresultat til grunn for konklusjonane, men den innsikta han oppnår ved å analysera representative artefakt, faglitteratur og terminologi frå ulike fagområde og ved å setja desse i relasjon til kvarandre gjennom ei kvalitativ hermeneutisk tolking. Noko som er

heilt forkasteleg for signifikans- og statistikkapologetane, men som har ein lang forskingshistorisk bakgrunn innom humaniora.

I denne samanhengen ville det ha vore ein føremøn om det i avhandlinga hadde vore argumentert for kvifor dei representative studiane innom kvart studiefelt i prosjektet til saman gjev grunnlag for å kunna svara på det overordna forskingsspørsmålet i avhandlinga – å skapa eit maritimt-historisk bilete av overgangen frå padling til roing – og kva som gjer grunnlag for å generalisera for ein heil kulturkrins, «Norden».

12. Illustrasjonar

Avhandlinga til Sandström er heller godt styrt med teikningar, foto og kart. I ei avhandling der praktiske og teknologiske tilhøve er så sentrale som i denne, er dette heilt naudsynt for at lesaren skal få eit inntrykk av korleis dei reelle tilhøva og den konkrete forma er. Dei fleste av illustrasjonane er tekne frå andre kjelder, og referansane til opphavlege kjelder er gjennomgåande oppgjevne, men fleire stader er det uklart kva som er originalt kjeldegrunnlag. Særleg gjeld dette fleire av kartskissene. Til dømes finst fleire referansar av typen «Kartan framtagen av Diabas».

13. Litteratur og referansar

Litteraturlista til Sandström inneheld gjennomgåande aktuell og relevant litteratur, men likevel manglar nokre sentrale arbeid som det kunne vera greitt å referera til. Mellom anna manglar dei skipsfaglege arbeida til nordmannen Eldar Heide. Heide er ein av dei yngre forskarane som har interessert seg særleg for båtar og båtmannskap i eldre tid, og særleg han arbeidd med båt-konstruksjonar og korleis vær- og sjøtilhøve verkar inn på sjødugleiken til farkostar i vikingtid og mellomalder. Om ikkje denne litteraturen skulle ha eksplisitt samanheng med problemstillingane i avhandlinga, vil dei likevel ha indirekte stor verdi for analysen.

14. Register

Avhandlinga til Sandström har eit ordregister og eit sakregister. Ordregisteret er organisert etter språkleg opphav eller bruksområde, som t.d. *ur-germanska*, *gotiska*, *urnordiska*, *forngutniska*, *fornsvenska*, *svenska*, *inkl. svenska dialekter*, *fordanska* osv. Ei slik ordorganisering er nyttig, men inndelingsprinsippet for desse språkgruppene burde ha blitt gjort greie for i innleiinga til registeret. No er dette uklart særleg av di det finst ord som er plasserte i ei gruppe som språkleg sett like godt kunne ha vore plasserte i ei anna språkleg gruppe. Men ordregisteret er fyldig og svært nyttig. Slik tilfredsstillar avhandlinga kravet til ei vitenskapleg avhandling.

Sakregisteret derimot er svært tynt og burde vore mykje fyldigare dersom det skulle hatt nokon særleg praktisk funksjon. No synest det vera litt tilfeldig kva for saker som er komne med. Dessutan er sakregisteret strengt tatt ikkje noko sakregister, men ei tilfeldig blanding av personnamn, stadnamn, båtnamn og faktisk berre eit par referansar som viser til sakstilhøve i avhandlinga. I eit arbeid som dette burde det ha vore både personregister, stadnamnregister, båtnamnregister og eit fyldig sakregister.

Avhandlinga har dessutan nyttige ordforklaringar knytte til roterminologien (356–359).

15. Avslutning

Åke Sandström har med avhandlinga si kasta nytt og viktig lys over overgangen frå padling til roing, eller frå det ein kunne kalla *andletspadling* til *ryggroing*, i Norden. Særleg viktig er det at granskinga, særleg på grunnlag av den språklege analysen av terminologien, kan dokumentera både ein overgangsfase, ein overlappingsfase, mellom padlefasen og *dragande rodd*-fasen, og dessutan ein eigen mellomfase eller mellomperiode, *skjutande rodd*-fasen. Dette er viktig kunnskap og innsikt som er komen fram gjennom forskinga til Sandström. Ei moderne phd-avhandling, innom dei krava og tidsrammene som finst, ville ikkje kunna nå fram til slik kunnskap.

Avhandlinga dokumenterer også det fruktbare ved å kombinera forskjellige og ulike disiplinær som arkeologi, teknologi (båtkunnskap), etnologi, historie, dialektologi, etymologi, semantikk og dessutan praktisk erfaring med båt- og rokulturar.

På nokre punkt kunne den tradisjonelle historisk-filologiske monografi-avhandling ha noko å læra phd-avhandlinga, som til dømes betre argumentasjon for metodiske val og analysepraksisar, fleire presiseringar av forskingshandlingar og eksplisitte refleksjonar kring eige forskingsarbeid. På den andre sida ser det ut for at phd-avhandlinga har lite høve til å motta impulsar frå den tradisjonelle historisk-filologiske monografi-avhandlinga på grunn av dei stramme sjangerkrava, paradigmerestriksjonane og dei formelle rammevilkåra for gjennomføring på normert tid.

For å koma fram til forskingsresultatet sitt – i tillegg til språklege, etymologiske og semantiske analysar av aktuell og relevant terminologi – har Sandström også gjort eit stort dokumentasjonsarbeid ved å kartleggja utbreiinga av den aktuelle og relevante terminologien i Norden, både i aust og vest, og i nord og sør. Det vil seia eit geografisk område som omfattar Sverige, Finland, Baltikum, Danmark, Noreg, Færøyane, Island og England. I samband med dette arbeidet er det teikna geografiske utbreiingskart – som har stor dokumentarisk og pedagogisk verdi.

Det er såleis heilt på sin plass at avhandlinga vert gjeven ut i serien Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi, med sin underserie Studier till en svensk dialektgeografisk atlas.

Summary

Gunnstein Akselberg, Understanding the transition from paddling to rowing

On 5 June 2015, at Umeå University, Åke Sandström presented his PhD thesis, *‘Hå’ and ‘hamna’: Etymological and geolinguistic studies of the early terminology of paddling and rowing in the North Germanic languages*. It is a monograph thesis, and a wide-ranging one in terms of the questions addressed, the data used, the time devoted to the research, and the temporal and geographical perspectives of the study. Sandström writes within a traditional philological paradigm, an approach that is reinforced by his choice of the traditional monograph format. Today – under the influence of the natural sciences, medicine and psychology – the academic genre of the integrated, paper-based thesis, made up of shorter individual studies of more limited questions, is making inroads into the humanities. But the character of the traditional humanities monograph is also changing, from the extensive studies of the past, encompassing a broad range of data, to the smaller-scale and more narrowly focused studies we see today. Paralleling this shift in scholarly approach and genre in the humanities, PhD students now receive an academic schooling based on a defined syllabus, presentations of drafts for comment, and training in the structuring of a thesis. The result, compared with traditional PhD studies in the humanities, is that theses have become less wide-ranging and more standardised, project times shorter, and disciplinary perspectives more restricted. In this article, Sandström’s thesis is considered from such a comparative angle, with an emphasis on the pros and cons of older and more recent approaches to writing a PhD dissertation. The main aim of his thesis – to develop an understanding of the transition from paddling to rowing in the Nordic countries – is viewed in particular in relation to the method and the data used. The present author concludes that Sandström successfully completed his project within the traditional paradigm chosen.

För-studier

Mer om rektionen i svenska och norska kasusböjande dialekter

Av Maj Reinhammar

Inledning

Bland svenskans tolv vanligaste ord är fem prepositioner: *i* (rangordning 2), *av* (8), *på* (10), *för* (11) och *med* (12) (Allén 1970).

I mina studier av kasusbruket vid prepositioner har jag främst ägnat mig åt sådana som kan styra både dativ och ackusativ.¹ Till dem hör *för*. I denna uppsats kommer dativen i fokus, eftersom *för* i de flesta betydelser följs av dativ. För dativens utbredning och former hänvisas till Reinhammar 1973 kap. 1 och 3.

Huvudparten av materialet samlades in på 1970- och 1980-talen i samband med mina undersökningar av dativen vid verb resp. adjektiv. Det är hämtat dels ur tryckta källor (monografier, ordböcker, ordlistor, texter), dels ur olika arkiv (ULMA, OSD, Norsk målførearkiv). För närmare uppgifter om dessa källor hänvisas till Reinhammar 1973 s. 12 ff. och 1987 s. 8 f. På 1990-talet samlades ytterligare en del arkivmaterial in vid besök i Bergen och Oslo. (I anslutning till språkproven nedan anges inga källor.)

Presentationen av materialet grundar sig på prepositionens betydelse i de redovisade språkproven. För att underlätta lokaliseringen har jag i materialredovisningen med förkortning markerat i vilket landskap, fylke, bygd e.d. beläggorten återfinns.

Jag har valt att inte direkt följa mönstret i någon ordbok. Framställningen i Fritznerns och Blöndals ordböcker är visserligen utförlig, men det känns inte tillfredsställande att bygga redovisningen på fornvästnordiska och isländska, i synnerhet som dessa språk inte har fått den klyvning i två prepositioner, som gjort att svenska och norska dialekter räknar *för* och *före* som skilda ord.² Även Söderwalls ordbok anför olika varianter (*firi*, *fyre*, *fore*

---

¹ Med *ackusativ* åsyftas den generaliserade formen, oavsett dess ursprung i nominativ eller ackusativ.

² Beträffande *före* i svenska och norska dativdialekter hänvisas till Reinhammar 1995. Det kan i sammanhanget nämnas att Michael Barnes skrivit en uttömmande artikel om kasusbruket vid färöiska *fjri* (Barnes 1981).

m.fl.) under samma uppslagsform: *for*.³ SAOB, som är utförlig i sin redovisning, har jag självfallet använt som hjälpmedel och hänvisar generellt, och stundom explicit, till denna.

Betydelsen har alltså hellre än funktionen fått utgöra indelningsgrund. En *för*-fras är oftast adverbial, mera sällan attribut. Adverbialet kan exempelvis ha lokal, temporal eller kausal betydelse. *För* kan också stå efter verb som i vidaste mening betyder att 'göra något till hjälp eller till skada (för någon)'. När *för*-frasen motsvarar ett indirekt objekt är *för* ofta synonymt med *till* eller *åt*.

Uttalsformer

Följande översikt bygger på de språkprov som ingår i materialsamlingen nedan. Vid uttalet i dialekter utanför de kasusböjande målen fästs alltså inget avseende. Redogörelsen baseras helt naturligt på uttalet av vokalen.

De svenska dativdialekterna har i allmänhet mer eller mindre *ö*-haltigt uttal. Det är bara vissa dalmål som avviker: delabialiserad vokal, t.ex. *fer* eller *fe*, förekommer i ÖvVd Lima, Transtrand, OvSi Våmhus vMora, *fär* e.d. i OvSi Orsa och *får* i NeSi vRättvik.

I Norge uppträder bl.a. både *y*-uttal och tvåstavighet. *Fyr* e.d.⁴ återfinns främst i söder och väster: övre Setesdal, Voss, inre Nordhordland, yttre Sogn, Sunnfjord, Nordfjord och Sunnmøre. *För* e.d. finns i Opplandsmålen, i Valdres och Hallingdal⁵ (utom Ål), inre Sogn samt – vid sidan av *fyr* e.d. – i inre Nordfjord och på Sunnmøre. Enstaka belägg på *för* har påträffats i Romsdal, inre Sör-Trøndelag och övre Österdalen samt i Lierne. Det vanligaste uttalet på Nordmøre och i Trøndelagen är annars delabialiserat *fer*, *fär* e.d., vilket särskilt på yttre Nordmøre förekommer vid sidan av *får* e.d. *Får* är belagt också i Trondheim och strax söder därom samt i Stjørdalen; belägg föreligger också från Meldal, Oppdal och (vid sidan av *fer*) Selbu i Sör-Trøndelag samt (vid sidan av *fer*, *för* o.d.) från övre Österdalen. Utan konkurrens är *får* i övre Gudbrandsdalen; *får* påträffas vidare i det angränsande Stryn i inre Nordfjord och Ål i Hallingdal. Solør uppvisar ett uttal som skulle kunna karakteriseras som ett orundat öppet *ö* eller *å*; i källor med grov beteckning har *får* belagts. – I undantagsfall förekommer tvåstavig form: t.ex. *fyre* övre Setesdal, *fer* Ö. Slidre i Valdres samt i enstaka belägg från Sogn og Fjordane *fyre*, *före* e.d.

Ljudbeteckningen är i källorna mycket varierande. Språkproven i den fortsatta framställningen återges, då källan har fonetisk beteckning, i norma-

³ Söderwall (s. 268 ff.) har 19 moment, där *for* e.d. styr dativ och 14 där det följs av akkusativ. Jämför Fritznerns indelning av *fyrir* (s. 511–518) i 32 olika moment.

⁴ Stundom med r-bortfall *fj*, t.ex. på Voss och i yttre Sogn.

⁵ I Nielsen 1926 står *fjyr* eller *fjyre*, där övriga källor från samma bygd har *för* e.d.

liserad form utan att detta anmärks. För tjockt l brukas *l* och för olika tecken för det grumliga ö-ljudet skrivs *ô*. I källor med grov beteckning görs ibland ändringar av tydlighetsskäl.⁶

För med dativ

Lokal betydelse

Utmärkande för svenska och norska dialekter är att de i allmänhet har exaktare lokalitetsbetecknande prepositioner än svenskt riksspråk. Sammansatta prepositioner med preciserande förled har utvecklats ur ordfogningar bestående av adverb och preposition. Simplex *för* är följaktligen förhållandevis ovanligt i lokal betydelse.⁷ I språkproven nedan är betydelsen hos *för*-frasen ofta bildlig eller överförd. Här ingår främst belägg där *för* följs av icke-personligt huvudord, t.ex. *ögonen* (= 'framför' e.d.), *döden* (= 'inför', i förb. *ligga för döden*), *fötterna*, *släden* (= 'i vägen för') m.fl. I vissa fall när *för* följs av beteckning för en kroppsdel kan föregående verb uttrycka rörelse snarare än befintlighet. Särskilt *för fötterna*, *för ögonen* tycks ha stelnat i dativ.

Exempel på *för* framför kroppsdelsbeteckning: *an e fer fättom å me* 'han är i vägen tätt framför fötterna på mig'⁸ ÖvVd Lima, *so bles de fyre foto* (där var fullt av ormar) Setesdal, (grodan) *valt fram for fotåm på n* STr Selbu, *veska låg mett får fotom på om* NTr Hegra, *kå dom ha haft nerigast får hånn* 'vad de har haft närmast för handen' Gbr Vågå, *då sjwårtne för ögöm* Hrj Linsell, *svåårt för augom* JI Häggenås, *dääns för öugåm min* JI Hackås, *de sjymmel för öugôm* JI Laxsjö (motsvarande i NTr Sörli), *såg nå vackert för augom* JI Mörsil, *he sjwåva (greller, bråga) för ögåm* Vb Burträsk, *he jer grillrut för ögöm å me* Vb Umeå, (det) *blånte för auom* Hdm Furnes, *såm kåm får augåm hass* Gbr Vågå, *daa kaam an burt fyr augå* Set Bygland, (slagit) *hånken för männo, dja nåu för gepen* »ge någon för gapet», dvs. 'slå någon på käften' Nb Överkalix. – *För ögonen* brukas mer konkret i betydelsen 'framför' e.d. i följande exempel: (gubben har) *knöytt i kle för öyo opa tjelinggen* Nb Överkalix, *tviskjinnas for augom* NTr Stjördal. Prepositionen kan ibland uppbära ett visst tryck och fungera som verbpartikel: *de e best aa halde får*⁹ *öyro* Ha Ål.

För följs i nämnda språkprov av något som är avstängt, tillstängt eller

⁶ Min bedömning är att finfonetisk beteckning inte är nödvändig i en företrädesvis syntaktisk beskrivning. Materialet bör därför betraktas som sekundärt.

⁷ I redovisningen av sammansättningar nedan har i viss utsträckning medtagits belägg, främst från Norge, där särskrivning står kvar. Det är oftast omöjligt att avgöra om det har sin grund i uttalet eller om det helt enkelt rör sig om en skrivtradition.

⁸ OÖD:s översättning. Belägget kunde på grund av betydelsen också ha förts till följande grupp.

⁹ Även *affär*.

som hindras av något som befinner sig framför eller är i vägen. Ytterligare exempel: *an va i väiam fô lassn* 'lasset' NeVd Malung, *galldre för kakelommo* 'gallret för kakelugnen', *stenen som ligg för innganga* Hdm Furnes, *vagt för inngange te sløtte* Va Vang, *fero di rumme va de ait lås* Va Ö. Slidre, *de heng nåkå fyr glasa* 'framför fönstret' Sm Stranda (motsvarande i Ro Tresfjord), *lukorne var fyre glasom* STr Orkdal. – Hit kan föras också från JI Ström: *de e Bodö främst för fjola* 'vid fjordens mynning', *dôm hä inga farstô för dörn* (dvs. de talar innan de tänker).

Det som hindras är i följande exempel *solen: hä e gai för såoln* eg. »har det gått för solen», dvs. ungefär 'har solen gått i moln?' Nb Överkalix, *stå får soln* 'skymma solen' NTr Hegra.¹⁰ Betydelsen kan ibland närma sig den temporala: *e rodä fe suoln* »det är rött som förebud för solens uppgång» OvSi Mora/Bonäs. Jämför med motsvarande innebörd *de e ranen* ('rodnaden') *fö soln* JI Ström och *daa de tok te lime* ('gry') *fyr dagi* Hallingdal.

Det styrda ordet kan också vara en personbeteckning. Exempel: *int sit du får ingum* 'inte sitter du i vägen för någon' OvSi Orsa. Exempel som (han) *sto i vejä för ä* ('honom') JI Offerdal, (vara) *i vegja for di* STr Selbu, kan också betraktas som uttryckande ett »dativförhållande», dvs. något/någon är till skada eller hinder för någon/något. *För* betyder här inte 'framför' och det kan heller inte vara betonat. Jämför följande exempel (där verbet uttrycker rörelse): *legge se i veg fyr guto* Hallingdal,¹¹ *kuut u väja för a Ol-Massa* JI Näs. *För*-frasen bör i dylika fall ses som bestämning till hela frasen *stå, vara i vägen* resp. *lägga sig i vägen, kuta ur väg(en)*. – Jämför *åtför* nedan.

Ytterligare exempel där *för* har lokal betydelse: *sto för altaran* Hrj Linsell, *ho sto fy alteræ* Voss, (han) *sto fyre preste* 'gifte sig' Set Valle, *hesten sto fer slôo* 'släden' Öd Tynset, *seks hesta för vogn seno* Va Vang, *hestn stå fere slea* Va Slidre, *hestn står spænt far våångn* Ro Nesset, (de skall) *itt sætt onghæst fer slaaddaa* NTr Sparbu, (en flaska) *som han sætt för munna* JI Sunne; med friare betydelse: *dæ næissta för hælstifto* ungefär 'det slog gnistor under klackjärnen'¹² Hallingdal, *för änndam å bola* 'vid bordsändan' NeVd Äppelbo, (var de tre roddare) *bytjte dei fyr Tåndja* 'vid' eller 'utanför Tången' Sm Hjörundfjord. – Med ackusativ: *spente hesten fer slôön* Öd Tynset, *spenne hestn får lasse* Ha Ål. Motsvarande exempel föreligger från JI Hackås Norderön, Va Slidre, Sm Nesset, Nm Öre och NTr Innherred.

I förbindelse med väderstrecksbenämning motsvaras norska dialekters (*i*) ... *för* i svenskt riksspråk av *om*. Exempel: *i nolaust för bygden* Va Etnedal, (det låg ett skepp) *i sør fer Nolgjæslingaam, saa laag a Sara væst fer Sørøyn*

¹⁰ I följande exempel är det det styrda ordet (fjällen) som skymmer: *seiste avleite dei* ('försvann de ur sikte') *fyre fjôddo* Set Hylestad; det kan hellre uppfattas kausalt.

¹¹ Men *ställ se i veig fer n* (ackusativ) JI Frostviken.

¹² Snarast kausalt: 'på grund av klackjärnen'.

NTr Sparbu, *strasst västsö fer gala* JI Frostviken. I dessa fall är adverb och preposition alltså särskrivna; jämför nedan sammansättningarna *nordför*, *söderför/sydför*.

En underliggande temporal betydelse kan skönjas i uttrycket *ligga för döden*: *at n nu ligg fer dedem* OvSi Orsa, (han) *låg för döa* JI Norderön, *lag för döm*Vb Nysätra, *gubben leigg för döäm* Vb Skellefteå, *än lik för dörü* Nb Töre, *lig för döyro* Nb Överkalix.

Temporal betydelse

Utom i fraser som *nu för tiden*, *för tillfället* o.likn. är tidsbetydelse inte särskilt vanlig hos *för*. I Norge är dativen sällsynt och i svenska dialekter utanför Överkalix och i någon mån Jämtland är den praktiskt taget okänd. Jämför *före* (Reinhammar 1995).

För syftar framåt och betyder ungefär 'inför, till' i följande exempel, där det följs av tidsord i dativ: (hönsen) *vagne se för nattn* JI Laxsjö, *sleie se te ro fer natten* Öd Alvdal, *få hus der for natten* Ro Eid, *enkomt för n dän daja* JI Myssjö, *baka op för sommaro*, *i tjåol* ('körde') *för hössto*¹³ Nb Överkalix. I betydelsen 'ända till': *han hä brö för döydeo* 'till döddagar(na)' Nb Överkalix. Avseende en tid som gått: (nu är säden skuren) *för hiso deo* 'för den här dagen' Nb Överkalix.

Samtid uttrycks i *nu för tiden* och *för tillfället*. Exempel: *no fer tin* JI Frostviken, *nó för tin* JI Ström (motsvarande har belagts också från JI Hackås Lit och Nb Överkalix), *du känjn vör trygg för di för tälfallan* Hrj Linsell (motsvarande i JI Mörsil och Nb Överkalix).

När *för* avser en tidsperiod (= för *hela* månaden, året, veckan etc.) eller när det avser upprepade tillfällen (= för *varje* dag, månad osv., dvs. 'per dag' eller 'om dagen' etc.) följs det av akkusativ. Belägg på detta föreligger från JI Frostviken, Vb Burträsk, Va Ö. Slidre, Hallingdal, STr Selbu, NTr Sparbu Sörli. Överkalixmålet har dock dativ också i dessa betydelser (se Pihl 1970 s. 53 f.).

Det temporala *fyrir* har akkusativ i fornspråken¹⁴ liksom *före* i kasusböjande mål (jämför Reinhammar 1995).

Kausal betydelse

Hos *för* kan också många gånger skönjas en underliggande betydelse 'på grund av, under påverkan av' e.d., ofta övergående i betydelsen 'för... skull'. (Jämför SAOB F 2292, mom. 23.) Huvudordet i *för*-frasen ger här upphov till rörelsen hos subjektet. Följande exempel innehåller sålunda ett moment av kausalitet: *i kájit fö rakkam* 'jag sprang (av rädsla) för hunden'

¹³ Liknande exempel men med akkusativ finns från JI Frostviken och Vb Burträsk.

¹⁴ Enligt Fritzner s. 517b styr temporalt *fyrir* dativ endast i betydelsen 'för ... sedan', vilket inte är belagt i dialekterna.

OvSi Älvdalen, *kut n såm haran för tråmmen, kuut som n skjusshäst för pisen* JI Häggenås, (pappersslappen) *fer för vinna* 'far för vinden' JI Åre, *däm sveekt fer vinna* NTr Sörli. (Jämför Fritzner s. 513a mom. 11.) En viss »drivkraft» hos det av *för* styrda ordet kan urskiljas också i: (torven flög) *fyr skohælo* 'klackarna' Hallingdal.¹⁵

I flera fall står *för* framför väderfenomen e.d.: (jag måste krypa längst in) *fe hagełstājnöm* »hagelstenarna» ÖvVd Lima, *i vartt stand-punnde för rāngn* 'jag måste gå under tak på grund av regnet' NeVd Malung, *ta in där för rāngnan* JI Aspås, (de blev liggande där) *för overān* 'ovädret' JI Åre, *hanj sprang attunj fer vera* Nm Älvundeid, *fælk mått hem tu setråm for snøa* STr Selbu, *mått n for morkni gå in i e kvār* 'måste han på grund av mörkret gå in i en kvarn' NeSi Rättvik. – I många av de anförda exemplen har *för* en bibetydelse 'undan'.

Anledning till eller drivkraft bakom verbhandlingen uttrycks av *för*-frasen också i följande exempel: *hanjn rodde far liva* 'för livet' Ro Nesset, *de va för dörn han tjöft gārñ* JI Aspås, *je roft in e för dunen* 'jag ropade in det för dunets skull' Vb Nysätra, *jet fer åkra*¹⁶ STr Hemne, (han) *lag för benrötn* Vb Nysätra, *rååk dåktārñ för de hānnan* JI Hackås, *gjæra nærr ta a för snālhejtñ hæns* JI Häggenås, *tog mæ me för sekerhejtñ storborrn menn* JI Mörsil, *do sko nt snees pojkan för dööy* Nb Nederluleå. Med personligt (tänkt) huvudord – innebörden kan närma sig 'till hjälp för' e.d.: (göra sig besvär) *fer pigom* JI Frostviken, *je bruk nå int mödes nå för gābba henn* JI Häggenås, *rååkk döktārñ för n Kristina* JI Ström, *han sjlit å sjlep å tommes* ('snålas') *för osjyldöm* 'icke-släktingar' Vb Umeå, *e jorde de för hono Hnut* Va N.-Aurdal, *gav døm får sjælām åt fåreldrām sino* Gbr Vågå, *de maatt vel vaarraa fer denn ny drengja hu ha gjort de slik* NTr Sparbu. – *För*-frasen innebär medgivande eller tillåtelse i: (om jag skulle få ta den) *fer om Pe Mittjelsa* JI Frostviken (jämför strax nedan).

Å andra sidan kan det styrda ordet utgöra ett hinder för verbhandlingen, som då är negerad. Exempel: *je kunne int reeis för stārma* JI Åre, *je kunne nt för hānrôm* (som darrade) JI Ström, (hade inte fått henne ut genom dörren) *för hōdno* 'för hornen' (som tog emot) Va Vang, (hon) *bällht int sova för vehåggingen* JI Hackås, *ho fekk kje söve fyr tanjnverkja* Sm Stranda. Det hindrande kan också vara en personbeteckning eller motsvarande: *de går int* (:att göra det) *för kvinfolkjan henn* JI Häggenås, *e töre ikkje fyr fölkesnakkja* Sm Stranda, *hanj tör itj för far sine* STr Ålen,¹⁷ *je törs int för ä Tārsten* JI Åre (liknande i Nb Överkalix och STr Oppdal).

Kausalitet föreligger också i fall, där *för*-frasen styrs av verb eller adjektiv som uttrycker känsla e.d. *För* kan då ofta översättas med 'över'. I följande

¹⁵ Jämför ovan: *dæ næissta för hælstifto* Hallingdal.

¹⁶ = vakta för åkerns skull (dvs. 'vakta kreaturen så att de inte går in på åkern').

¹⁷ Med akkusativ i STr Hemne: *får itj lāv fer far sin*.

exempel uttrycker verbfrasen en negativ sinnesstämning (bekymmer e.d.) som framkallas av huvudordet i *för*-frasen: *våra ampin fer di dieni* 'vara orolig för det där' JI Frostviken, *dôm va sô brydd för n* 'henne' JI Ström, *ho bar se fyr* ('klagade över') *svigermorne* Sm Stranda, *eg e så il ut för stritji* 'orolig för pojken' NTr Grong, *han va vraiskjen* ('arg') *fyre di Hallingdal*, (han vart) *förrådd för suggen* JI Frösön, *våål rålaus för allt pargarschan* 'bagaget' JI Häggenås, *dom va rålaus för jolbyggärom* JI Offerdal, *bli opprådd för trågom* JI Mörsil, *du släpp a gruv de våarsn* ('varken') *för gåla hell mej* JI Sunne, *vånnes för tråglöjsan* 'bekymra sig för bristen på tråg', *sör int för örschan du* 'sörj inte för virket, du!' JI Mörsil, *ma sör int för den daia* Ström, *je baxnes nu int fär di* JI Myssjö, *int baxnes n* Sven för *våja* JI Mörsil, *gråote mången tåor för a* 'honom' JI Hackås, *han gret for kjea* (dat. neutr.) 'kedjan' Nm Öre, *ske du låt om de sån för din?* JI Näs, (han) *skåms för n* 'henne' JI Föllinge, *li fer di* NTr Sparbu, *beklogo se fer di dieni* JI Frostviken.

För 'mot' e.d.

I en rad exempel som uttrycker avståndstagande eller motsatsen kan det vid sidan av betydelsen 'för ... skull' ingå ett moment 'mot': *man kan int lees* ('läsa') *för hustjyvum* JI Ström, *les att for tjyva* NTr Stjördal, (lägga sten i vrårna) *för möiso* 'mössen' Nb Överkalix, *stjil se fe kôlam* 'skydda sig mot kölden' ÖvVd Lima. I linje härmed kan anföras en rad exempel med innebörden bot(emedel), råd mot o.d.,¹⁸ det styrda ordet är i allmänhet en sjukdom eller åkomma (i förekommande fall en drabbad kroppsdel): *buôt mi fö snorkellinndjin* 'snuvan' OvSi Älvdalen, (botad) *fer sjårven* 'engelska sjukan', (bota sig) *fer di dieni* JI Frostviken, *bot för n dann svårtsjuken* JI Hackås, *botrå för fleinæ å tannrænsln* JI Rödön, *vet du nåa jôlp för di* Hrj Linsell, *de va inga råo fer di* JI Frostviken, *veit du nå rå för rånhlen* JI Åre, *vist nå rå for fota* STr Selbu, *ha naa raa fer di* NTr Sparbu, *e veit nok raa for di* Va Vang, *vet du nan* (:råd) *fö huvvun* (dvs. huvudvärken) NeVd Malung, *feck gyttjebad för nervlaushejtn*, *de va för gikta hæn melisinere* JI Mörsil, *gjera aat får sjukdomme* Ha Ål, (man tuggade kol) *för haschbränn*, (varm mjölk) *e gått får hosta* (dat. mask.) NTr Hegra, *de va* (:bot) *för risan* »riset» (dvs. engelska sjukan) JI Laxsjö, (tjärvattnet) *jär bra för brystsiukän* Nb Töre, *ta för tännverko* Nb Överkalix, *oparere för blintarma* JI Ström, *operere för strumen* Vb Nysätra (motsvarande i Vb Skellefteå). Härtill ansluter sig följande: (man hade paraffin) *för klabbföran* JI Ström, *for sjöorma ha vi med oss divelstreck* Ro Hustad.

Det styrda ordet är något som man bör skydda sig mot, hålla ifrån sig e.d. även i följande exempel: *bevar sôuin för vårja* JI Frostviken, *dæm va trygg*

¹⁸ Jämför verben *bota* och *råda* med dativ (Reinhammar 1973 s. 116 f. och 138 f.). – Se nedan angående *rå(da) för* med betonad partikel.

fer værja NTr Verdald, *du kænjn vör trygg för di* Hrj Linsell, *vara tett för veiren* 'vädret' (dvs. dragfritt) Nb Överkalix, *i sekert förvar för råttom* Vb Skellefteå, *hæn fekk ingen fre får huldern* Gbr Vågå, (ha dem) *e fre förr Gråbeina*¹⁹ Gbr Öier, *ver i fre fyr Oskoreiinn* (i folktron: följe av vättar eller osaliga) Set Hylestad, *hanjn fekk ikkje fre fyr ongå* Sm Stranda; jämför *frelaus fyr folki* Hallingdal.

Till föregående ansluter sig också uttryck som 'akta sig för, frukta (för)' etc. Exempel: *akt de för julan* 'hjulet' JI Hackås, *aakt dekk ('er') för n danna* 'för den där (:karlen)', *akt sä för i danna* 'det där' JI Ström, *äkt di för bränto* 'branten' Nb Överkalix, *akte se får di* Gbr Vågå, *ta de te væra för ahllt kvinnfolkjan* JI Häggenås, *vare se væl fyr desse tingo* Hallingdal, *du maa pass dæg fer denn kara* NTr Sparbu, *jete för odyröm* 'vakta för odjur' STR Ålen, *ha nt fåt väid för veran* JI Ström, *hæsten gaar te sies fer fraaskja* 'grodan' NTr Sparbu, (trollet måste fly) *för stalen å såhlten* 'stål(et) och salt(et)' Nb Överkalix, *i wart färskrekkt fär onum, redd får biennems misstôngkôm* OvSi Orsa, *e e rædd før desse, e Va Vang*,²⁰ *ä e redjd får honjnom* NTr Hegra (motsvarande i NTr Meråker),²¹ *jenta hadde redsle for hunda* STR Meldal, *frukte för bjænna* Hrj Sveg. – Hit kan föras också: *o naikäd fe dö* 'hon nekade till det' OvSi Mora/Bonäs (motsvarande i OvSi Orsa), *bege naike för den* 'det' Nb Överkalix,²² *orsaka se fyre di* 'ursäkta sig för det' Hallingdal.

Övrigt

Mer eller mindre i motsats till de nämnda avståndsmarkerande uttrycken står verbfraser av typen *råka ut för*, *varda ut(e) för*, *vara för*, *vara (utsatt) för* o.d., som kan sägas uttrycka ofrivillig kontakt (jämför SAOB F 2281). Prepositionen har här närmast lokal betydelse; i förbindelsen *var(d)a för* fungerar den som betonad partikel till verbet (jämför nedan). Även här innebär det styrda ordet något som är negativt för subjektet. Exempel: *råk ut fe siöva liötam* 'själva djävulen' OvSi Mora/Bonäs, *råk ut för a* 'honom' JI Frösön, *i vart för om jä* 'jag blev fast för den här' NeVd Malung, *a du råkad aut för åm Danel*, *i wart so fö swimuggum* 'utsatt för mygg', *an i so fö dyö* 'obehagligt berörd av det' OvSi Älvdalen, *du e fö-ddi* 'utsatt för det' NeVd Malung, *ik i sô ajtsett får luppuma* 'jag är så utsatt för loppor' OvSi Orsa, *va dåm utsett för veggusen* JI Lit, *utsätt för tannrännslen* JI Sunne, *äutseti mi för döy* Nb Överkalix, *jetarn som vartt fer dii* JI Frostviken, *jä vårt för tomta* JI Mörsil, (han) *vårte nô för spöykan*, *döm ha vårte för fleina* JI Ström, (han) *varte so fyre Oskoreiinn eigong* Set Valle, *dei vurte so fyri tusso* Se-

¹⁹ *Gråben* behandlas här som ett maskulint egennamn.

²⁰ Även *bangin för* i samma betydelse är belagt med dativ i Vang.

²¹ *Rædd* konstrueras här vanligen utan preposition (se Reinhammar 1987 s. 32 ff.).

²² Även *neka till*. *Neka* konstrueras också utan preposition med objekt i dativ; se Reinhammar 1973 s. 154.

tesdal, *han Knut vart oftå for nå* Ro Hustad, *bli ute för de dänn krånglan* JI Hackås, *vårte uut för n olökk* JI Hammerdal, (han) *vårt då sa ute för n* (dvs. »tandränslan») JI Oviken, *vårte ute för odjuran* JI Sunne, *vyri öut för dö-fålkän* Nb Töre, *dai voro ute fyr di trølle* Hallingdal, *bli ut fer di* NTr Frosta, *når i komm oppi bakkom så komm i fer bjønna* NTr Snåsa, *vi va ut fer traall-kaattaan* NTr Sparbu, *vårte fast för e dännän* JI Lit, *kom i vein fer dvergå* Ro Nesset. Hit kan också föras: *äntägli för smittn* Vb Nysätra.

För – skull

Den kluvna prepositionen *för – skull* har påträffats både med dativ och – som i svenskt riksspråk – med genitiv, i svenska dialekter stundom med båda kasus samtidigt.²³

Endast dativ: *fer matløysti skull* 'på grund av matbrist' Frostviken, *för båta skull* JI Offerdal, *för sömläheitt skull* 'för anständighetens skull' JI Åre, *för djæddn skull* Nb Älvsbyn, *bere för di skull, får di saken skull* Gbr Vågå, *gjærrå de for nøgdøm skjyll* NTr Stjördal. – Med dubbel genitivändelse: *för hennars skull* Nb Överkalix. Med dativ + genitiv: *för pøitsams* ('poj-kens') *skull* NeVd Malung, *fe tomtkallemes skuld* OvSi Mora, *för Maksas skull* JI Frösön, *för barnoms* (eller *barnom*) *skull* JI Åre.

I norska dialekter åtföljs dativen i de flesta beläggen av det reflexiva possessiva pronomenet *sin*. Denna s.k. garpegenitiv är ett tyskt språkdrag, vanligast i väster och norr. Bergen har varit dess spridningscentrum (Beito 1970 s. 199). Exempel: *for mor si skuld, for bornom si skuld* Gbr Dovre, *han gjorde de inkje för ærun si skuld* Va Ö. Slidre, *i ei tette tynne fy vætenne si skuld* Sfj Askvoll, *e ska ikkje gjer na nå for di si skull* Ro Hustad, *for tuståm si skull* STr Selbu, *li fer ferellraam si skjyll* NTr Sparbu, *fer finnom si sjyll* JI Frostviken.

Fornsvenskan hade genitiv eller ackusativ vid *för – skuld* (Söderwall s. 402a). Dativen i dialekterna bör ses mot bakgrund av *för* med kausal betydelse (se ovan). Genitiven är naturlig om *skull* fortfarande uppfattas som substantiv; då blir det styrda ordet följdriktigt attribut till detta.

»Egentlig» dativ

För-frasen kan sägas markera den/det/dem för vilken/vilket/vilka verbhandlingen – i vidaste bemärkelse – är till gagn eller skada. I många fall är *för*-frasen att jämföra med ett indirekt objekt; *för* kan då ibland bytas mot *till* eller *åt*.

I följande exempel närmar sig betydelsen hos *för* den lokala och innebär en hälsning av något slag: (bockade sig) *för när da ljot kälindjen* 'för den där fula käringen' OvSi Ore, *toke dei taa se huva for hono, bøije kne för*

²³ Med reservation för att det kan vara svårt att avgöra om ett förmodat genitiv-s i realiteten hör till det följande *skull*.

hono Va Vang; jämför verbet *hälsa* med objekt i dativ (Reinhammar 1973 s. 85 f.). I anslutning härtill kan anföras: *vörden för n mor* JI Mörsil, *döm kruus för a* JI Hamnerdal, (respekt) *för prästa* Hvj Linsell, *ig ad litä födrag fe dämmda* 'jag hade litet sympati för den där (:mannen)' OvSi Våmhus.

Mer eller mindre lokal betydelse kan också anses föreligga i det väl betyggade *gå (fram) för, läsa (fram) för prästen* e.d. Exempel: *läsa för prosta* JI Ström, *les för æ Horn-Pe* 'djävulen' JI Föllinge, *du gikk fö Pilltam* (:en lärare) NeVd Malung, *gutn jikk får preste* Ha Ål, *jekk fer presta* Öd Kvikne, *las for presta* Nfj Hornindal; motsvarande i JI Aspås, Öd Follidal, Hdm Romedal, Öd Tolga, Hdm Våler, La N. Land, Hallingdal, Ha Hemsedal, So Lavik Lårdal, Nfj Stryn, Nm Edöy, Sm Syvde, Ro Sör-Aukra Tresfjord, Nm Ålvundeid Öksendal; med akkusativ i STr Hemne.

En betydelse 'inför' eller 'hos' är tänkbar också i följande exempel: *dei ha vist se før folkji* Va V. Slidre, *jä skö klögö däg för n mor* Hvj Linsell, *då klaga n för hussbonnöm* Vb Bygdeå, *klaga för hunnåm* Vb Norsjö, (fara till Köpenhamn) *aa kjære fyre kunga* Setesdal.

Dessa exempel leder vidare till en rad verb med grundbetydelsen 'säga' e.d., vilka bestämmer en *för*-fras som kan sägas motsvara ett indirekt objekt. Exempel: (hon) *töla om för öss ongöm* Dal Idre, *tälä om e för presta* JI Frösön, *tæla åm de för a Jonte* JI Hotagen x Föllinge, *tælæ ömm för bröröm sinn* JI Hamnerdal, *tala om e för n Greta* JI Norderön, *han tala åm ä för åm* ('en') *nemmstgrännkåll* Vb Skellefteå; motsvarande i Hvj Linsell, JI Aspås Frostviken Föllinge Häggenås Rödön Stugun Åre, Nb Överkalix.

I främst Västerbotten och Norrbotten brukas *säga för någon* i stället för riksspråkets *säga till någon*, i båda fallen med obetonad preposition.²⁴ Exempel: *ingen hadd sagt ä för om* Vb Nysätra, (det säger du nog inte) *för nägo* Nb Nederluleå, *sei e äint för o* Nb Överkalix (liknande i Nb Töre); jämför *å said åv fe påitjem* OvSi Mora/Bonäs. Med efterställd preposition: *så sa mora en* ('henne') *fer at ...* NTr Sparbu. (Jämför *säga någon* (dativ) *till* i samma betydelse i NTr Sparbu och Vb Jörn.)

Ytterligare exempel på sägeverb + *för*-fras: *berätt för jamttjäringöm* JI Hamnerdal, (berättade historien) *för n mor* JI Ström, *birett ne för nåu* Nb Överkalix, *lesa får ongom* NTr Hegra, *syng kjømeistarn för brugomme* Va Vang, (tralla en låt) *fö onum* OvSi Mora, *du pratär för våra* 'i vädret' NeVd Äppelbo, *anmel e fer polisa* JI Frostviken. – Hit kunde måhända föras också följande fall med verbet *lysa*: *de lyst för hanom å pigen* JI Hackås, *dåm skull lys för a Isak* JI Laxsjö, *de vårdt lyst för n Märsta å a Jäns* JI Sunne.

En grupp verb eller verbfraser som är vanliga framför *för*-uttryck har den övergripande betydelsen 'hjälpa' (någon genom att göra något) eller 'giva' (någon något, dvs. genom verbhandlingen tillföra något till det av *för* styrda ordet). Prepositionen följs här av en beteckning för den person, för vilkens

²⁴ Jämför *säga till* resp. *säga åt någon* samt *säga någon något* (Reinhammar 1973 s. 43 f.).

räkning handlingen utförs. Svenskt riksspråk har här gärna *åt*. Exempel: *vi arbejdd fär nå Nm Surnadal, gutn arbeidde før føreldro si*²⁵ Va Ö. Slidre, *arbeidd fär fåreldrom NTr Hegra, han gjætte før o Olav Set Hylestad, ho högg ve før mæinne sine, hæin båkå for kjæringen sine* Gbr Heidal,²⁶ *ho hi gjort mykjy før om NTr Röyrvik, (göra något) før bånjnå dæra* Ro Tresfjord (liknande i Nb Nederluleå), *han skull gjerra bryllaup for nå Nm Frei, (det var kopparnaglar) fer åffiseråm å spikar fer soldatåm* NTr Grong, *i bitälär fär bror majnum OvSi Orsa, en bårdd för atigålo* 'han gick i borgen för (husbonden i) Åtigården' Nb Överkalix, *han skull svärå för brørom* JI Åre, *hitt jer äint til sjölp för nåu* 'det här är inte till hjälp för någon' Nb Överkalix, *te jålp för föreljdrøm* STr Ålen, *håo nåkå råo fer tjærringen min* JI Frostviken, *spord om raa fer krøtteraam sinn* NTr Sparbu.²⁷ Hit kan vidare föras: *sto vakt fær kunå* Ro Bolsøy, (de måste) *våkkå om niettn fer n* JI Frostviken, *he bæss* ('beds') *för gammgåbbåm i tjørken* Vb Burträsk, *be fär gamlinja* Nm Surnadal, *ho ba te Gu for hannom* STr Byneset,²⁸ *hanjn bad ferr bonjnom* NTr Verdalen, (höra sig för efter) *husråmm både för seg å hästom* JI Brunflo, (hade inte) *husromm vårsern* ('varken') *för hånom hell för hestom* JI Rödön.

I anslutning till de nämnda verben *borga för*, *svara för*, *stå vakt för* o.d. kan anföras *stå för*. Exempel: *stå för dii* JI Aspås (motsvarande i JI Frostviken och NTr Sörli), *døm sto för matlagingen* JI Hammerdal, *sto n för kalasan sjalv* JI Ström, *en står för gålo* Nb Överkalix, *sto fär opplæringen* Gbr Vågå, *sto för gara* Ro Tresfjord, *stat fär fjøsa* Nm Surnadal, *sto for styringjinn* STr Selbu, (samma) *saam sto fer di all gangan* Nm Inderøy.

Betydelsen i de anförda exemplen leder till följande, där *för*-frasen fungerar som attribut: *mann for orom sin* NTr Stjørdal, *basn för utearbejån* JI Hammerdal, *förmynder för brun* Va Vang. Här skulle prepositionsfrasen kunna sägas motsvara ett genitivbegrepp. Ytterligare exempel på detta: (spelpengarna var) *støst injtekta fer spällmenjram* NTr Sparbu, *vara kwäcksälver för hali såken* 'vara kvacksalvare för hela socknen' Nb Överkalix, *e jær lekkstæin för djetn* 'det är lektid för gäddan' Nb Töre, *ei løkt for fota* NTr Stjørdal, *te forsvar fyr aalmuga* Hallingdal, *tehald for underjordiskå* Ro Hustad, *kjend tehallssta fer dvergå* Ro Nesset, (vi klarade livet) *fer tjærringen å banom, eigar fer om* (:fållen) JI Frostviken, *grenns för språken* Nb Överkalix, *int var e nå klååbb för påsta int* JI Kyrkås. *För*-frasen skulle i dessa fall också kunna motsvara en förled i en sammansättning (*sockenkvacksalvare, språkgräns, postklubba* etc.).

²⁵ Possessivpronomenet är här alltså inte böjt i dativ.

²⁶ Kasus dativ i de båda Heidal-beläggen visar att prepositionen inte betyder 'i stället för' (jfr t.ex. Orsa-belägget strax nedan).

²⁷ Possessivpronomenet är i exemplet inte böjt i dativ. – Jämför ovan *råd*, *bot för* (sjukdom eller åkomma).

²⁸ I exempel med *bedja* kan en kausal bibetydelse urskiljas. Jämför med sakbeteckning: *be fer de synnaam en ha gjort* NTr Sparbu.

I enstaka fall kan verbets betydelse närma sig 'passa' e.d.²⁹ (Jämför *vara bra för* o.d. nedan.) Exempel: *de vårte fårma för fota* JI Hotagen, *a jer äint fällend* ('hon har ingen fallenhet') *för de her ärbaitn* Nb Överkalix, *høvvde bære* ('passade bättre') *för omm* Gbr Öier, *de høvde fyr henne te aa faa* Halldal. Motsatsen – att något inte passar – uttrycks exempelvis i följande exempel (med adjektiv föregånget av adverbet *för*): *hann var fær ung fær na* Nm Smöla, *för stortt för hinnjna* STr Ålen, (det kan bli för mycket) *för nöyan å för lite för nyttn* JI Ström.

Verbhandlingen är i följande exempel till nackdel eller skada för det av *för* styrda ordet. *För*-frasen kan motsvara ett indirekt objekt och är i regel en personbeteckning. Ibland finns hos prepositionen en underliggande betydelse 'från': något avlägsnas för/från någon. Exempel: *dra børtt pänninggan fe om* ÖvVd Transtrand, (dragit bort korn) *fer om* JI Frostviken, *dæ arbeie tok lenger ti aav får am* Gbr Vågå, *hanjn tok aljl eplånjn fär nå* Nm Surnadal, *slaatra a kvige fyr enni* Setesdal, *skøut n ren för finna* STr Selbu. Vidare: (det brann upp milor) *för fåltjen* Nb Älvsbyn, *ein ska itt riv fer kvaksa* 'getingen' (när den bygger bo i ett nytt hus) NTr Sparbu, *hørsla hä föri för o* 'han har förlorat hörseln' Nb Överkalix, *veigen vart burte för gutom* Gbr Heidal, (en märr) *so e burte för gamlepreste*, (han) *vart osynle för manne* Va Vang, *de som e skjult för Gud e skjult för menneskjine*, *ska dei vere dulse* ('dolda') *för mi* Setesdal, *e vart sleut för o* 'det tog slut för honom' Nb Överkalix, (det fick vara med fisket) *för æ mobbro* JI Berg. – Negativ inverkan på det styrda ordet föreligger också i: *lakkt ut jiffte för reva* JI Hackås, samt i följande belägg med *för* *honom*: *stoppa skjipe fer aam* NTr Sparbu, *de datt å en nåovstein* ('knutsten') *fer am* NTr Harran, *he sko nt røynggæl om ini heoden för håno* Nb Nederluleå, *ola vill blænnes ehop för æ* JI Rödön.

I det följande sammanförs ett antal språkprov med opersonligt subjekt och som har en personbeteckning i *för*-frasen. Förekommande verb är relativt betydelsestomma och fungerar snarast som kopula; det är verbet + bestämmningen (predikativ eller adverbial) som uttrycker något som är till fördel eller nackdel för det av *för* styrda ordet. I enstaka fall kan förhållandet mellan verbet och detta ord betecknas som neutralt eller indifferent. Parallelexempel med rent dativobjekt i stället för prepositionsuttryck har också påträffats. Betydelsen hos *för*-frasen är ungefär 'för någons vidkommande, för någons del', ibland 'avsett för någon' e.d. De vanligaste verben är *vara*, *varda*, *bliva* och *gå*. Exempel: (det var illa) *får o Per at n maatte betala* Ha Ål, (det var) *gæli for konga* STr Selbu, *de va smått fær nå far å na mor* Nm Öre, *de e vær fer en mor* NTr Sparbu, *ed i semmst för ånum ed* OvSi Älvdalen, *at int de bli nå för ä* JI Åre, *vart de så tongsamt får n Anne* Gbr Vågå, *de vart fær tungt fær nå* Nm Smöla, *da va ei fæl plaga fy folkje dar* Vo Vossestrand, *de*

²⁹ Beträffande *passa* o.d. med ren dativ se Reinhammar 1973 s. 125.

jett fell va sönn för påva te flyyg JI Ström, (för annat folk) *ennj n mor sine e n innt no falejjen* 'farlig' Hrj Lillhärddal, *dä ä nöttut för ongôm, svårt för n Kari* Hrj Tännäs, *fällit för hellsen*³⁰ 'hälsosfarligt' Nb Överkalix, (det var ett farligt fångstredskap) *för fiska* JI Undersåker, (högen) *vahrnt så teborsam* ('farofylld') *får krytjtyråm* STr Oppdal, *he jer ä öde för karo* Nb Älvsbyn, *ä da e ful ingan* ('det där är väl ingenting') *fö hunnom int* NeVd Malung, *hedän jer änt för deno nesa, he vår änt vårt för o ti neik* Nb Nederluleå, *tin skull ad vortt lang fö in* NeVd Malung, *ha vårte så der för ä Nisch Hemingsa* JI Lit, (det är) *nå så bra för veran* 'vädret' (dvs. andningen)³¹ JI Häggenås, *dæ æ bra for heilsun* Gbr Heidal, *bra för fältji* NTr Grong, *det var godt fer åm* NTr Ogndal, *det va færr godt færr åm* STr Lensvik, *ait nyttigt dyr fy mennesjo* Vo Vossestrand, (det var) *slik en forkunmat* ('läckerhet') *för bjöinne* Gbr Sel, (det har) *gått bra för a Ol Massa* JI Näs, *hä djekk bra för åm* Vb Skellefteå, (det gick så kvickt) *fer hännom* JI Frostviken, *hur ä gik fö gubbam* NeVd Malung, *ha gått för a far den* JI Häggenås, *he djik för henar som för æ Maja Lisa*³² Nb Nederluleå, *e djikk ju för n Sara, huri ne djik för o sjölv* Nb Töre, *nu djikk e litt* ('lätt') *fär biennem* OvSi Orsa, *værst gick e fäll för a Johan* JI Sunne, *he gar som opa rus för åm* Vb Lövvånger, *de bar a för hästôm å för lassôm* JI Ström, *de vårt n hastu n skjuss för di sjusovarom* JI Mörsil, *de lyckes æller för a*³³ JI Näs, *he bit int opa* ('turas inte') *för nöckerhetsvennum* Vb Nysätra, *he åoheppas jämt för o* Nb Nederluleå, *e misfipples för o* Nb Töre, *e misfipples för näu* 'det misslyckas för någon (att göra något)' Nb Överkalix, *de fells itj færr åm* Nfj Hornindal, *fattas för prästa* JI Aspås,³⁴ *för Ringsak-kånga såg dæ ut som ...* Gbr Fåberg, *galt dæ på får åm Gullbrann* (att göra) Gbr Lom Vågå,³⁵ *he jör myttje för slåttarum* Vb Nysätra, *e go-ar* ('godår') *beti möttje för bönnråm* Vb Skellefteå, *betyr det ittnå för n Ingunn* Hdm Furnes.

För som betonad partikel, i satsadverbial och subjunktion

För kan ibland fungera som betonad partikel, men på grund av bristfällig accentbeteckning i källan är det ofta vanskligt att avgöra om det verkligen är tryckstarkt. Bruket i svenskt riksspråk har i tveksamma fall fått avgöra vid bedömningen. Vissa verb med (troligen) betonat *för* har mot bakgrund av sin betydelse redan anförts i andra sammanhang. Satsfonetiska skäl medför att prepositionen gärna uppbär tryck i ställning framför ett obetonat pronomen. Exempel: *je bry ma nt för glasôugôm, je brydd ma int för di* JI Ström,

³⁰ *Hälsan* kan här (och i ytterligare ett par exempel) uppfattas som »personligt tänkt».

³¹ Jämför föregående not.

³² Obs. kasusväxling: tryckstarkt pronomen i dativ efter det första *för*, trycksvagt i akkusativ efter det andra.

³³ Jämför *lyckas, misslyckas* med objekt i dativ, Reinhammar 1973 s. 130.

³⁴ Jämför *fattas* o.d. med objekt i dativ, a.a. s. 128.

³⁵ Jämför *gälla* med objekt i dativ, a.a. s. 126.

jä kom-får jetgätån e-mårrgo 'jag blir i tur att sköta getvallningen i morgon' NeSi Rättvik, *han säj hä sôm för om kômm*³⁶ NeVd Äppelbo, *så ränn de får åm Gbr Vågå*,³⁷ *rår nå int för dii JI Häggenås, rå skoula för döy?* Nb Nederkalix, *han tälä för n* 'till försvar för henne' JI Åre, *an i so fö döy* 'obehagligt berörd' OvSi Älvdalen, *du e fö-ddi* 'utsatt för det' NeVd Malung, *han e huskut för pöytja dan* 'han är mycket förtjust i den där pojken' JI Ström, *i vart för om jä* 'jag blev fast för den här' NeVd Malung, *i wart so fö swimuggum* OvSi Älvdalen, *jä vårt för tomta* JI Mörsil (liknande i Set Valle), *de vårt itt-nå för a* JI Sunne.

Tryckstark preposition påträffas också i förbindelsen *kasta för*, som har belagts med akkusativ: *kassta fer a* (:kon) *nåå for* JI Frostviken, *kaste för hästan lite* JI Sunne. Den övergripande betydelsen 'giva', som ju skulle ha medfört dativ, tycks här ha fått stå tillbaka för den konkret lokala efter rörelseverbet *kasta*.

En *för*-fras kan också fungera som satsadverbial. Exempel: *för minom del* 'för min skull' NeVd Malung,³⁸ *hä kan föl ga fe honôm däjlam* ÖvVd Transtrand. *För det* är mycket vanligt: *män fer di så skryt it i nåå tå-ddi* JI Frostviken,³⁹ *du beeit no iint för di* 'du blir nog inte bet för det' JI Åre, *hä djick bra för döyen* 'trots det' Vb Byske, *hä vart ju minder höggt för dooj* Nb Älvsbyn, *för di vart n gött likt* Va Etnedal, *för di* 'därför' NeVd Malung, *för di* JI Håsjö.⁴⁰

För det kan även brukas som kausal subjunktion i betydelsen '(där)för att, emedan'. Det är då i allmänhet hopskrivet. Exempel: *he var då int fördy att ...* Vb Umeå, *fyr di at ...* Hallingdal, *inkje fy di eg meinte noku mæ de Voss*, (ville ha) *landsløte fordi an va skôtin* S fj Jölster, *du ska ha å fordi du ...* Nm Gjemnes, *fordi han vill* NTr Stjördal. Dativen tycks, särskilt i norska dialekter, ha stelnat i denna frekventa fras, som dock endast är sporadiskt excerperad. Akkusativ har belagts i OvSi Orsa, JI Frostviken och Sol Brandval.

För med akkusativ

För kan, vilket framgått ovan, i vissa sammanhang också styra akkusativ. I det föregående har berörts kasusbruket vid det temporala *för* och konstaterats att det styr akkusativ i betydelsen 'för hela' (månaden, året etc.) eller när det avser upprepade tillfällen, 'för varje' (dag, månad etc.), dvs. 'per' (dag

³⁶ Obs. ordföljden.

³⁷ Jämför *rinna någon efter* i liknande betydelse (a.a. s. 130).

³⁸ Från OvSi Älvdalen är akkusativ belagt i motsvarande exempel.

³⁹ Från JI Frostviken finns ytterligare ett par belägg med betydelsen 'trots det, icke desto mindre'.

⁴⁰ Jämför färöiska *fyrri tað* 'trots det' med akkusativ; enligt Barnes 1981 s. 70 förekommer här fri variation mellan dativ och akkusativ.

etc.), 'om' (dagen etc.); se avsnittet »Temporal betydelse». *För* följs dessutom av ackusativ efter *kasta för* (se strax ovan) samt – huvudsakligen – i sammanhang där prepositionsfrasen avser något som åsatts ett visst värde, pris e.d. Exempel: *i fåm int sturt fer e* 'vi får inte mycket för det' OvSi Våmhus, *vô ga du förr kua* Hrj Tännäs, (30 kronor) *fer likest mjälkkua* JI Frostviken, *je me i kroon för fischen* JI Undersåker, *sliit ilt för beschwärä* Vb Burträsk, *ko fækk du för hæstn* Hallingdal, *han va burte får matn* (dvs. han betalade med sitt arbete för maten) Ha Ål, *hajn jikk* (:arbetade) *fer matn* Nm Öre, *ti daler fer limin* 'kvasten' NTr Sparbu. Liknande exempel föreligger från NeVd Malung, JI Hackås Lit Ström, Vb Norsjö, Öd Alvdal, Hdm Romedal, Sol Åsnes, Ha Hemsedal, Sfj Askvoll Jölster, Nm Stangvik, Ro Tresfjord, STr Oppdal.⁴¹ Hit kan dessutom föras ett antal belägg på *tack(a) för*, vilket belagts med ackusativ⁴² i OvSi Älvdalen, JI Hackås Sunne, Gbr Heidal, La N. Land, Va Vang, Gbr Vågå, STr Ålen, NTr Sörli.

Ackusativ står också normalt efter den frekventa prepositionsfrasen *i stället för/i staden för*. Några exempel: (vatten) *i stan fer miälka* JI Frostviken, *i stelle för toumän* 'tömmarna' JI Lit, *han kom i stan får n Ola* Gbr Lesja, *traktorn i stan för åyke* Va N.-Aurdal. Med dativ: *ho kom i stan för mor sine* Va Ö. Slidre.⁴³

Kalla för följs av ackusativ: *däm a källå ed fö mårå* 'maran' OvSi Mora, *d-e nåå däm kaall fer tomtn* JI Frostviken, *döm kaall mäg för sångkoksn* »samk-oxen»⁴⁴ JI Ström.

I de nämnda fallen har Överkalixmålet i regel generaliserat dativen: *fa bitaltt fer stjusso, takk för lånen, i stelle för kaffekassko, he kallese för förstweren* 'första varvet'.

Sammansättningar

I de kausböjande målen finns en rad sammansättningar med *-för* som senare led. De har – med undantag av *utomför* – genomgående rumsbetydelse och följs oftast av dativ. Prepositionerna redovisas i alfabetisk ordning.

Bakanför 'bakom': (en stång) *strax bakaför kvænkallæ* JI Mörsil, *bakaförr husa* Hrj Tännäs, *bakaför hesien* ('hässjan') *ha ve hebere* Nb Överkalix,⁴⁵ *mø set uss bakaför desse dørn* Va N.-Aurdal (motsvarande i Va V. Slidre),

⁴¹ Men dativ i *at n maatte betala får såne sine* Ha Ål, som ju bör tolkas 'för sin sons räkning', 'för sin sons skull' e.d.

⁴² Undantagsvis med dativ av *det*: *tack för dy* Vb Umeå.

⁴³ I följande exempel med både ackusativ och dativ: (omväxling i matordningen: sill och potatis) *i stan fer pottetå o sjlln* Nm Öre.

⁴⁴ Om en som äter upp alla rester.

⁴⁵ Genuinare än *bakanför*, *frammanför*, *hitanför* o.d. är i Nb Överkalix *bakreom*, *främreom*, *hitreom* etc. (Pihl 1970 s. 63).

gutn gaar bakaför lasse Va Ö. Slidre. Belägg även från JI Föllinge Hammerdal⁴⁶ Norderön Sunne, Va Vang och Ha Ål. Dativ har belagts också efter (vad som kan uppfattas som) rörelseverb: *hu gym se bakaför n gommo* JI Sunne, *sæt se sjøl bakaför henne på sama hestn* Va Vang.⁴⁷ – Ackusativ i Gbr Dovre Lesja

Bortanför 'bortom': *borttaför buskum dan* JI Kyrkås, *dei bur burtaför dessa garde* Va V. Slidre, *hesten går burta-för huso* Va Ö. Slidre, *burtaföer ån* Ha Hemsedal, *däi bodde bortaföer elvene* Nfj Hornindal, *eit stykkje tå gara burtaföer Åkra* Nm Ålvundeid, *bortaföer fjellåm* NTr Stod, *bortaföer hesta* NTr Verdal. Belägg även från JI Norderön, Va N.-Aurdal, Ha Ål, Nm Öre, STR Selbu, NTr Innherred. – Ackusativ i Nfj Gloppen, STR Hemne Soknedal, Öd Tynset, Gbr Lesja.

I Hallingdal kan prepositioner av typen *bortanför*, *nordanför*, *utanför* etc. ha förlorat sin bestämning och delvis övergått till att vara rena ortnamn (Venås 1977 s. 147).

Bortföer 'bortom': *han laag burt-fyr landa* Nfj Gloppen, *bortföer nåven* 'bortom knuten' NTr Grong. I JI Norderön och Nfj Gloppen växlar kasus alltefter innebörden av riktning eller befintlighet.

Ditföer betecknar alltid riktning och styr ackusativ: *köör ditföer lillkroa, gick e mä ein skjuss ditföer Rustnäsbrua* JI Sunne. Betydelsen torde vara '(dit) bort till'. Jämför *hitföer*.

Därföer ungefär 'där vid': *hu stane därrföer loa* JI Norderön. Jämför *härföer*.

Framföer: *waffsæn sörre* ('getingarna surrade') *just framföer ôgôm* Hrj Sveg, *framföer föuskammara ståur e en röne* 'rönn' JI Oviken, *hæn såt framföer fejtvebråsån* »fetvedbrasan» JI Rödön, *hæn såt framföer spissella* JI Sundsjö, *framföer fotom på me* Gbr Dovre, *e sat baint framföer prækæstole* Ha Ål, *so sto Dahl framföer o* Setesdal, *hajn sto framföer ajlträ* Nm Öre (motsvarande i Nm Edøy), *hanjn sto framföer fjösdörn* STR Ålen, *laag honndan framföer finnveikjaan* 'lappflickan' NTr Sparbu, *hanjn satt framföer omna* NTr Hegra, *framföer hesta* NTr Verdal. Belägg även från JI Frostviken Hackås Hammerdal Mörsil Norderön Ström Åre, Ha Hol, STR Haltdalen Selbu.

Från Härjedalen, Jämtland och Fjordane-Trøndelagen finns exempel på att kasusväxlingen upprätthålls vid rörelse- resp. befintlighetsverb: *jä står främmföer spissa / ställ dä främmföer spiss'n* (ack.) Hrj Tännäs, *ligg främmföer spissa / hästan kåmm framföer döra* JI Frostviken, *han sto framföer fjösdörn /*

⁴⁶ *Bakaföer* uppges styra dativ eller ackusativ; språkprov saknas.

⁴⁷ Dativ efter rörelseverb i exemplet: (köttet hänger de) *i sale bakaföer manne*.

han steig framför döra JI Åre, *sto framfer bolä / set sei framfer bole* Öd Tynset, *de ligge fram-fyr foto / bane la seg fram-fyr bore* Nfj Gloppen, *ho sto framfer spigjiljla / ho flytta blomstranj framfer glasa* 'fönstren' Nm Ålvundeid, *hanjn står framför far sine / hanjn la de fræmför føtn på a* STr Ålen. Liknande exempelpar föreligger även från STr Haltdalen, NTr Hegra Sparbu.

Frammanför 'framför': (en björn) *sôm reist opp frammaför a* JI Ström, *frammaför a låg väjn grå* JI Näs, *han sto framaför gjentun, dei stellte se upp tett framaför svensko* Va V. Slidre, *hundn spring frammafär*⁴⁸ *heste* Ha Ål, *hanjn jikk strakst frammafär nå far sin* Nm Surnadal. Dativ även i Hrj Tännäs, JI Hammerdal, Gudbrandsdalen, Va N.-Aurdal Vang Ö. Slidre. I beläggen följs *frammanför* av personbeteckning. – I några fall där prepositionen styr en sakbeteckning står ackusativ: *kalvæn vart staan på kne frama-fär aarin* 'härden' Gbr Vågå, *baatinn laag frammafyr bryggja* Nfj Gloppen, (älven har gått) *tjett frammafær præstgærn* NTr Skogn.

Hemmanför följs av dativ i Va N.-Aurdal: *dai va haimafør fjole*, dvs. de var på den sida om fjorden där hemmet låg.

Hitanför 'hitom, på denna sida om': *dai bor hitafør brun* Va N.-Aurdal, *hitafør smiun* Va V. Slidre, *hitafør elven* Va Ö. Slidre, *hitafør bekka* STr Soknedal, *hita-ferr skogja* NTr Verdal; dativ även i Nm Ålvundeid Öre. – *Hitanför* uppges styra dativ och ackusativ i JI Lit, ackusativ i NeSi Boda och Ha Ål. Ackusativ i Gbr Dovre.

Hitför har ackusativ i ett belägg från JI Åre: (han hjälpte mig) *ahlt hitför storbakken* ungefär 'ända hit till Storbacken'. Jämför *ditför*.

Härför styr dativ i JI Norderön; språkprov saknas. Jämför *därför* ovan.

Inför 'inför, innanför, inom' e.d.: *hadd dom inför prästa* JI Mörsil, *sta infyr dorinne* »nær attmed» Nfj Gloppen, *han sto innför dørne* Sm Sunnylvn, *innfer darn* 'innanför dörren' Nm Ålvundeid, *i støggver e de best å varrå innfær(re) dæro* Nm Öre, *hu laag infer Haraldsøyn aa kasta* NTr Sparbu. Belägg även från NTr Leksvik Hegra. – Ackusativ i STr Hemne: *du må gå innfer dōra så snarast* (motsvarande, särskrivet, i Sm Stranda), *han gjekk innfor dōre sjå granna* Gbr Dovre (motsvarande i Gbr Lesja, Nfj Breim); ack. även i Ro Voll. Jämför följande.

Innanför: *an stod innåfær tjærntjåttjim* (eg. kyrkbalken) 'kyrkogårdsmuren' OvSi Orsa, *innafør diska* (var det en hög ställning) JI Hackås, *siti*

⁴⁸ »Helst; *framma hestn.*»

innanför späiso (dvs. längre in i rummet än där spisen stod) Nb Överkalix,⁴⁹ *kjyre* ('kon') *la se innafør grindn* Va Ö. Slidre, *guten sto tett innafør døren*⁵⁰ Ha Ål, *i skäut injnafar Tvarbærja, kjyn* ('korna') *jekk injnafar Bjänjnaklöftsanda* Ro Nettet, (de tog sten) *vert over fjorda innafør Angvikjen* Nm Öre. Dativ även i JI Hammerdal Ström Åre, Va N.-Aurdal, Nm Ålvundeid, STr Ålen, NTr Innherred Leksvik Verdal. – Ackusativ i Gbr Lesja, Nfj Gloppen, STr Hemne. – Från NTr Leksvik uppges att *inför* är yngre än *innanför*.

Mittför skrivs i norska dialektkällor i två ord; de norska beläggen tas ändå med för jämförelsens skull. Någon skillnad i betydelse mellan de hopskrivna svenska och de särskrivna norska exemplen kan knappast urskiljas; de särskrivna exemplen kan möjligen vara mer betonade. Exempel: (han) *sto mittför stalldörn* JI Hallen, *de e breitt mittför bya* JI Ström, (han gick) *burt-i Andershøn, mitt får Veggjeimsгарåm* Gbr Vågå, *de låg mett för ögöm på a* STr Ålen. Dativbelägg även från JI Mörsil, Öd Tynset, Setesdal, Set Valle, Nm Åsskard, NTr Hegra. Det styrda ordet är i regel en sakbeteckning; personbeteckning har belagts i Gbr Vågå. – Exempel med ackusativ (efter *stå*) föreligger från Vb Nysätra och (efter rörelseverb) från JI Frostviken Mörsil Sunne, Nm Edöy och NTr Sparbu.

Nedanför: *da siti ve nerafør akro* 'då bor vi lägre än åkern' Nb Överkalix, (svansen) *synte se neafyr dösafalde* ('kjolfällen') *paa henne* Hallingdal, *stugu står neafør dai gamle tuftn*⁵¹ Ha Ål, *neafør veja* Nfj Hornindal, *va de ein stor stein neafør huså* Ro Bud, (det) *legg neåfær hammara* Nm Edöy, *fekk ti n eit stykkje neafør brun* Nordmøre x STr Rissa, *neåfær brun går elvæ stri* Nm Öre, *neafør utgara* STr Soknedal. Dativ även i Va N.-Aurdal och NTr Verdal. – Ackusativ i Gbr Dovre.

Dativ eller ackusativ i JI Hammerdal; språkprov saknas. Ackusativ i STr Oppdal (Haugen 1982 s. 136) och STr Ålen. NTr Leksvik har till synes ackusativ i exemplet: *neafær tjerska* 'nedanför kyrkan'.⁵² – *Nedanför* är inte genuint i övre Dalarna. Jämför *nedför*.⁵³

Nedför 'nedanför': *ä står nidför brun* 'det står nedom (förstu)bron' OvSi Mora, (den här tavlan får sitta) *neför reintavlen* JI Åre, (fiska) *nefyrr strandene* Sm Syvde, *nefær(r)e Storhåjå e de mykkje tytber* Nm Öre, *de sto en svart mann nefærr sængfoto na* STr Hemne, *de e n môlnbængk nefær soln*

⁴⁹ *Innanför* är inte genuint i Nb Överkalix (Pihl 1970 s. 64); jämför not 45 ovan.

⁵⁰ Även *inna döre*.

⁵¹ Eller *nea den gamle tufte*.

⁵² Ordet *kyrkan* synes i NTr ha stelnat till oböjligt ortnamn (se Reinhammar 1992a s. 513).

⁵³ I betydelsen 'nedanför' påträffas också *nedan*, *nedani*, *nedanmed* och *nedanåt*.

NTr Sörli. Dativbelägg även från Nm Edöy, NTr Sparbu. OvSi Älvdalen har i samma betydelse *nedreför*: *nidefö bokka* 'nedanför backen'.

Nedför i betydelsen 'längs med i riktning nedåt, utför' e.d. styr ackusativ; exempel föreligger från OvSi Mora Älvdalen, JI Oviken, Vb Skellefteå och Nb Nederluleå. Denna betydelse uttrycks för övrigt med *nedefter* eller *ovan-efter*. – Treledad sammansättning föreligger i *mittnedför*: (ladan står) *mittneför bakkä* JI Åre.

Nordanför 'norr om': *nolafor rögalom janna* 'norr om det här röda huset' Vb Nysätra, *norafor Lambehmare staar de uppreist ein stein* Va Vang, *de e ein vaall nolafer Gaundala* NTr Sparbu. Särskrivning är belagd från JI Marieby: *brönne* ('brunnen') *ä nola för gåla*. Dativ även i Va N.-Aurdal och NTr Leksvik. Dativ eller ackusativ i JI Hammerdal; språkprov saknas. – Ackusativ står enligt regeln i *lagt se nora-får laaveggen*, däremot oväntat i *trast nora-får Øverlie ligg de ...*, båda från Gbr Vågå; ackusativ även i *dom to vein lite nolafor den dalsløgda som ...* NTr Meråker, samt i OvSi Orsa,⁵⁴ Gbr Dovre, Nfj Gloppen, STr Meldal.

Nordför i samma betydelse som *nordanför* uppges från NTr Leksvik vara yngre; exempel saknas.

Ovanför: I större delen av dativområdet uttalas förleden med intervokaliskt *v*, i nordjämstkan (utom i JI Frostviken) och i litmålen med *m*, i Gbr och STr Oppdal med *g*. Exempel: *då häng ovaforr skåpa* Hrj Tännäs, *ovaför kvænstejn- nom hong kvænskruuttjen* JI Mörsil, *de va i blåkk ommaför Krontjila* JI Ström, *ovaför huso* Va V. Slidre, *ova-för vegge* Va Ö. Slidre, *resste ogaförr fåssa* Gbr Öier, *åvafor vegji* Ha Hemsedal, *det gjætt ovafyr støyle* Set Valle, *fånjna läusna åvafar*⁵⁵ *hammara* Ro Nesset, *rope åt se oppi ett berg ovafor stuånn hass* Nm Frei, *ovafør sjyo e hemmeln blå* Nm Öre, *aavvaafør myrn ligg e enn gaal* NTr Sparbu. Dativ även i JI Föllinge Åre, Nb Överkalix,⁵⁶ Hdm Vang, Va N.-Aurdal, Hallingdal, Ro Voll, Nm Älvundeid, STr Tydal, NTr Sörli Verdalen. Dativ eller ackusativ i JI Hammerdal Lit; språkprov saknas.

Även *ovanför* har i Gbr Vågå ackusativ för väntad dativ (jämför *nordanför* ovan): *såm sat trast ogo-får sætre, kvenn-huse skull staa tett ogo-får Eissfåssn*. Ackusativ även i NeSi Djura Leksand, Hdm Stange, Gbr Dovre, Ha Ål, STr Hemne Meldal Oppdal (Haugen 1982 s. 136). Målen i Ovansiljan och övre Västerdalarna brukar i betydelsen 'ovanför' hellre *ovan* (med ackusativ), i OvSi Älvdalen även *ovreför* (med dativ): *uvefö trammpum* 'ovanför trappan'. Jämför i samma betydelse bl.a. *uppför* (nedan).

⁵⁴ Ackusativ enligt OÖD s. 1698: *an bor nordafør bin*.

⁵⁵ Även *uppför*.

⁵⁶ Hellre dock *övreom* eller *ovanå* (Pihl 1970 s. 63 f.).

Sydför, söderför 'söder om': (gått ända) *oppi n baakk söför tjenn där* JI Åre, *saa e de i slætt søfer sammarfjosi* NTr Sparbu.⁵⁷ Jämför västsöderför nedan.

Synnaför 'söder om': (han) *budd paa ein plass synnafør gara vaar* Nm Öre. Dativ också i Va N.-Aurdal och NTr Verdal. – Ackusativ i Gbr Vågå: *two økje, døm slefte i hamn synna-får sagje*. Ackusativ även i Gbr Dovre, STr Meldal.

Uppanför 'ovanför' kan uppfattas som en kontamination av *uppför* (se strax nedan) och *ovanför* (se ovan). Exempel: *bärje oppafer storåkrån* NTr Leksvik. Dativ även i NTr Innherred.

Uppför 'ovanför; uppöver': *kle på vaddjen oppfer boli* JI Frostviken, *når hu hadde fate mitt oppför huun hans Petter* 'Peters huvud' södra JI (troligen Hackås), (det låg) *ei stor röys oppför gale* Gbr Dovre, *oppfær daern* Nm Edøy, *veakåstn ligg oppfar mettlistena* Ro Nesset, (en kvarnsten som) *hengt oppfor hua sin* 'sitt huvud' Nm Straumsneset, *lampo heng oppfer bola* STr Hemne, (han gick uppöver backen) *å opi nå børrkjær der oppfor håggåa* 'hagen' STr Selbu, *hæstsko hi dæm brukt opfer studøren* NTr Sparbu. Dativ även i JI Åre,⁵⁸ Nb Överkalix,⁵⁹ Ha Hemsedal, Nm Frei Åsskard, STr Byneset Ålen, NTr Hegra Innherred Sörli samt – särskrivet – i Gbr Vågå och Hallingdal. – *Uppför* följt av ackusativ har i allmänhet samma betydelse som i svenskt riksspråk; i följande exempel betyder det emellertid 'ovanför': *æ hænt lampå oppfår bole* NTr Hegra.

Utanför: *utaförr dörn* Hrj Tännäs, *hän vårt hälshöggen hermä e grinn utaför Nifsåsa* JI Näs, (han körde) *utaför väjja* 'vid sidan om vägen' JI Ström, *siti äutanför späiso* (dvs. längre ut i rummet från spisen räknat, närmare dörren) Nb Överkalix, *sætte n merra i tjør uttafør husi sinne* Hdm Furnes, *båten låg utta-för bryggjun* Va N.-Aurdal, *snjøn laag høg uttafør porte* Va Ö. Slidre, *daa kværa de aa lo so grusele utafyri dai hyttunn* Hallingdal, *staa uttafår dörn* Ha Ål, *ann sto utaför dören* Nfj Hornindal, (stenen) *datt ned eit stykkje utafør åkra* Nm Frei, *eit kvinnfolk klingerhauka* (ungefär 'ropade') *utafør skjelveggja* 'väggen på säterstugan' Nm Åsskard, *e sto utafør fjøsdörn* STr Ålen, *utafer kjerkjaan staar e ein raagni* 'rönn' NTr Sparbu. Dativbelägg även från JI Hackås, Hdm Romedal, Va V. Slidre, Ha Hemsedal, Nfj Stryn,⁶⁰ Nm Edøy Eide Straumsneset Öre, Ro Hustad. Dativ eller

⁵⁷ Jämför från NTr Sparbu: (det låg ett skepp ...) *der i sør fer Nolgjæslingaam* samt med ackusativ *da dæm kom i sør fer Nerøya*.

⁵⁸ Enligt uppteckning av Herman Geijer i betydelsen 'bakom' i exemplet: (han hade ris) *ståen oppför murä*.

⁵⁹ *Uppför* är tämligen ovanligt som preposition (Pihl 1970 s. 63). Exempel: (karet i laxgården) *skå lig oppför ströymo* »uppför strömmen», dvs. mot strömriktningen.

⁶⁰ (Ligga och fiska) *utafår stråndå* är tänkbart, i allmänhet dock: *utafør strendene* (sing.).

ackusativ i JI Hamnerdal, dativ i Gbr Heidal, Nm Ålvundeid och NTr Verdald; språkprov saknas. – Ackusativ i Gbr Vågå: (de ägde en ö i sjön) *beint utta-får garn*; ackusativ även i Hdm Stange, Gbr Lesja, Nfj Gloppen, STR Meldal.

Utför 'utanför': *öytfär fjåsi* »det utrymme tvärsigenom fähuset ... där fähusgatan utmynnade» OvSi Mora,⁶¹ *ev ed autför barfridim*⁶² 'lägg det utanför förstukvisten' OvSi Älvdalen, (tjädern satte sig i ett träd) *utför gala* JI Frostviken, *to i öks utjfer vegga* Öd Tynset, *laag der a heil usse me orma utfyre holæ* Set Valle, *han står utfår dörene, fiska utfør strendå* Nfj Breim, *ein hægg sto tett utfør glasa* Ro Grytten, *båtn låg utjifar kain, de træftest utjifar kjerken* Ro Nesset, *ho sat utfør vedjda* 'väggen' Sm Sunnlyven, *hørd dæm saan onnele i laat utfer dørn* NTr Sparbu. Dativ även i OvSi Våmhus, JI Åre, Hdm Ringsaker, Va Ö. Slidre, Nfj Gloppen Innvik, So Lårdal, Nm Smöla,⁶³ Ro Sör-Aukra Tresfjord, Nm Öksendal Öre, STR Selbu, NTr Snåsa. Från NTr Hegra Innherred, där *utfør* uppges vanligen styra dativ, saknas språkprov. – Regelrätt växling mellan dativ och ackusativ föreligger i följande exempel: *han sto utfor dørn / han gjekk utfør döre* Gbr Dovre, (med särskrivnen preposition:) *han låg ut fær öyn / ro ut fær öya* Nm Smöla,⁶⁴ *me sat utfar vejja* ('väggen') / *me jekk utfar vejjinjn* Ro Nesset. Växling har belagts även i Nfj Gloppen. I övriga ackusativbelägg har *utfør* samma betydelse som i svenskt riksspråk (NeVd Malung, JI Mörsil, Vb Skellefteå och Ro Voll Tresfjord, Sm Stranda). Jämför i liknande betydelse *åtför*.

Utomför 'förotom': (noten är färdig) *äutoför raipa* 'förotom repen', (gäster na reser) *äutoför nermesta slekta* Nb Överkalix. Endast ackusativ har belagts.

Västanför 'väster om': *vesta-för stölo ligg dæ eit høgt fjell* Va N.-Aurdal, *vestaför skoge* Va V. Slidre, *vestaför elven* Va Ö. Slidre. Särskrivet: *långt västæ för allt veræn*⁶⁵ JI Rödön. – Ackusativ i Gbr Dovre, Nfj Gloppen.

Västför 'väster om' har belagts särskrivet i NTr Sparbu: *saa laag a Sara væst fer Sørøyn*.

Västsöderför 'sydväst om': *strasst västsöfer gala* JI Frostviken.

⁶¹ Jämför med ackusativ: *öytfär fjåsä* 'utanför fähuset' OvSi Mora.

⁶² Man skulle vänta ackusativ efter *häva*.

⁶³ Särskrivet: *han låg ut fær öyn*.

⁶⁴ Jämför (ur Aasen 1899 s. 293): *han laag ut fyre Holmom* resp. *han kom ut fyre Holmarne*.

⁶⁵ Egentligen 'långt väster om allt väder' (i anekdot med baklängestal).

Åtanför 'bakom': *åtaför ålltri* 'strax bakom altaret' OvSi Sollerön, *han sto åtaför n ånrå* JI Åre, *borde står åttaför sengen*,⁶⁶ *han sto åttaför gjentun* Va V. Slidre, *atta-för dörn, tenistgutn gikk åttaför husbønne* Va Ö. Slidre, *ho gjoymde se åttaför steine* Ha Gol, *åttafor dorn* 'dörren' Ha Hemsedal, *åttå-fær vogn* Nm Edøy, *hanj jikk åttafår nå far sin* Nm Surnadal, *åttåfer veggja* Nm Ålvundeid, *åttåfår filom* 'bakom fjällen' NTr Meråker. Belägg också från Nfj Gloppen, Nm Eide Frei Öre, Ro Hustad, NTr Frosta Skogn Sparbu Verdal Ytterøy Åsen. Dativ även i JI Oviken, dativ eller ackusativ i JI Lit; språkprov saknas. – Ackusativ har belagts i STr Hemne Oppdal Soknedal.

Åtför 'framför, i vägen för': *an e atfe fättôm å me* ÖvVd Lima, *kårn sto åtför din* (:skottet) JI Frösön, (stöp över stenarna) *som låg åttför fättrom* JI Mörsil, *eg sto åttfår åm* Gbr Lesja, *han stellte se*⁶⁷ *åtför kjeringen* Va V. Slidre, *dra åttför glase* Va Ö. Slidre (motsvarande i Va N.-Aurdal), *han tvilla åtför føto mi* Hallingdal, *halde affår öyro, legg ain stain affår grindn* Ha Ål, *de dat åtfor a* (om något som ramlade ur säcken som han hade på ryggen) STr Selbu, *åttfor åsa* STr Soknedal, *åttfer fjellåm* NTr Leksvik (möjligen 'bakom'). Belägg också från NeVd Malung, Va Vang, Ha Hemsedal, Nm Öre, NTr Verdal. Dativ även i JI Oviken; språkprov saknas. Regelbunden kasusväxling vid *åttfyr* är belagd i Nfj Gloppen. – Ackusativ efter rörelseverb föreligger i belägg från JI Ström, Gbr Vågå, Hallingdal, Sm Borgund.

Överkalixmålet har i betydelsen 'i vägen för' o.d. *åfför, öffö* e.d. Exempel: (för att hindra de andra vid kapprodd) *se hul hån öför bato* 'så höll han i vägen för båtarna', *ji vil äint vara öför nåu* 'jag vill inte vara närgången mot någon'. Enligt Pihl (1970 s. 62 f.) innehåller *åfför* ett fornspråkligt *at-*, medan *öfför* hellre låter sig förklaras ur ett äldre *utför*. Betydelsen synes vara ungefär densamma.

Östanför 'öster om': (det bodde »Flintar»)⁶⁸ *öuståför Klöven* JI Ström, *huse står auståför skoge* Va V. Slidre, *auståfær skogja* Nm Edøy, (som jag fann) *ni dômpen* ('sänkan') *auståfer summerfjösvöttunj* 'ången vid sommarladugården' Nm Ålvundeid, *auståfer fjejllo* Nm Öre, *öståfor månam* STr Soknedal, *auståferr veia, auståfer brun* NTr Verdal. Dativ även i Va N.-Aurdal och Ha Hemsedal. – Ackusativ i Gbr Lesja, Ha Ål, Nfj Gloppen Hornindal.

Kommentar till sammansättningarna

Som redan framgått har simplex *för* relativt begränsad användning i lokal betydelse; det kräver i allmänhet en förled. Sammansättningarna på *-för* betecknar lokalitet. I Västerbotten och i Norrbotten utanför kalixmålen är an-

⁶⁶ Dativ även i: *set det åttaför sengen*.

⁶⁷ Obs. rörelseverb.

⁶⁸ Dvs. medlemmar av familjen Flint.

talet påträffade sammansättningar med dativ närmast försumbart.⁶⁹ Materialet för varje enskild preposition är inte stort; i synnerhet redovisade ackusativbelägg är få. Men sammantaget visar språkproven att växlingen dativ vid befintlighet och ackusativ vid rörelse i stort sett gäller. Det finns dock påfallande undantag.

Sammansättningar av typen *framman* + *för* skulle kräva en särskild undersökning. Från exempelvis Öd Tynset, Gbr Dovre Vågå, Nfj Gloppen,⁷⁰ STr Oppdal Meldal föreligger uppgift om att typen *frammanför* (*innanför*, *nordanför*, *ovanför* etc.) genomgående styr ackusativ. Ackusativ för eventuellt väntad dativ har påträffats också i NeSi Boda, OvSi Orsa,⁷¹ Nm Brattvær, NTr Skogn, Hdm Stange, Hallingdal, Nm Frei och NTr Meråker. I de mål där simplex *framman* o.d. styr ackusativ (jfr Reinhammar 1992 s. 51), vore det inte orimligt att ackusativen bevarades när *-för* tillfogades; tillägget skulle med andra ord inte ändra rektionen. Kasus skulle till synes bestämmas av prepositionens förled.⁷² Detta skulle kunna vara förklaringen till den annars, exempelvis i Sör-Tröndelag, oväntade ackusativen vid typen *frammanför*. Å andra sidan uppges från Ålen att adverb av typen *framman* (*nedan*, *ovan* etc.), när de utvidgas med *-för*, vanligen konstrueras med dativ, även om det ursprungliga adverbet, när det fungerar som preposition, har ackusativ. Den regelbundna kasusväxlingen har härigenom satts ur spel.

Generaliseringen av dativ vid typen *frammanför* i STr Ålen bör förklaras så, att det är de yngre som tillfogar *-för* till *framman* etc. Och mot bakgrund av att de yngre visat sig föredra dativ efter simplex *framman* (Reinhammar 1992b s. 53 med not 45) är det knappast oväntat att de har dativ också efter *frammanför*.

Den sammansatta prepositionstypen *frammanför* synes alltså vara yngre än de som prepositioner brukade ursprungliga adverbena *framman* etc.⁷³ Den är till yttermera visso, enligt vad materialet utvisar, sällsynt i de ålderdomliga målen i övre Dalarna och Setesdal; från JI Frostviken saknas belägg.

Såväl typen *framman* som typen *frammanför* har sin grund i ett fornspråkligt *fyrir framman* o.d., en ordfogning som fungerar som ackusativstyrande preposition i isländskan. Simplex *framman* brukas där i regel inte som preposition.⁷⁴ I färöiskan förefaller kasusväxlingen vara regelbunden efter *fram-*

⁶⁹ *Nordanför* med dativ från Vb Nysätra framstår som ett undantag.

⁷⁰ Av materialet från Nfj Gloppen framgår att *frammanför*, *innanför* m.fl. prepositioner på *-anför* följs av ackusativ oavsett om verbhandlingen avser befintlighet eller rörelse; typen *framför* uppvisar i allmänhet regelbunden kasusväxling.

⁷¹ *Nordanför*; *innanför* har däremot dativ i OvSi Orsa.

⁷² Att kasus rättar sig efter prepositionens adverbiala förled kan man nog också räkna med vid *därmed* och *härmed*, där dativen vinner terräng. En skillnad är dock att simplex *där* (utom i nedre Västerdalarna) och *här* inte fungerar som prepositioner i de kasusböjande målen.

⁷³ Från Nb Överkalix uppges också att typen *bakanför* är ung och riksspråklig (Pihl 1970 s. 63).

⁷⁴ Det kan emellertid *innan* och *utan* göra, men de styr då genitiv.

man-fyri; efter övriga sammansättningar av samma typ (*oman-*, *uttan-*, *nordan-fyri* etc.) dominerar ackusativ (Barnes s. 30). Enkelt adverb brukat som preposition styr här ackusativ.

Sammansättningarna på *-för* motsvaras i fornsvenskan enligt Söderwall av ordfogningar: *bak for*,⁷⁵ *fram for*, *ut(e) for* liksom *framan for*, *innan for*, *utan for*, *ovan for*, *norþan for*, *væstan for*, *östan for*, alla med dativ eller ackusativ, *niþan for*, *sunnan for* med ackusativ. Endast i fråga om *framan for* antyds en regelbunden kasusväxling.⁷⁶

Framför tillhör – också med hänsyn till betydelsen – svenskt riksspråk,⁷⁷ däremot inte *frammanför* eller någon annan preposition av denna typ. *Bakför* är heller inte riksspråkligt; i stället brukas *bakom*. *Nedför*, *uppför* och *utför* betyder i svenskt riksspråk 'i riktning nedåt, uppåt, utåt'. De motsvarar lika litet som *inför* dialekternas *-anför*-typ. Sammansättningar med förleden *åt(an)*- är rent dialektala.

Från Leksvik i Nord-Tröndelag uppges att *inför*, *nordför* etc. är »nyere» än *innanför*, *nordanför* o.d. Vi skulle i så fall ha en kronologisk serie: *framman*, *frammanför*, *framför*, där det sista alltså, åtminstone i Sverige, bevarats som riksspråksform. Typen *framman* har försvunnit ur svenskt riksspråk. Andra ord har stannat på »mellanstadiet»: *innanför*, *utanför*, *nedanför*, *ovanför*. För övrigt har prepositioner på *-om* vunnit insteg: *bakom* (och möjligen *framom*), *bortom*, *hitom*, *inom* och *utom* samt (särskrivet) *norr*, *söder*, *väster* och *öster om*. I den mån de påträffas i dialekterna styr de alltid ackusativ.

Helt kort

Som framgått ovan dominerar kasus dativ stort efter *för*. Liksom vid andra prepositioner med växlande kasusbruk kan man iaktta att dativen här breder ut sig, inte bara i Överkalixmålet, som praktiskt taget generaliserat detta kasus, utan också i yngre källor från andra kasusböjande mål. Det finns dock dialekter där man kan belägga en levande kasusväxling, i första hand i lokal betydelse.

Källor och litteratur

- Aasen, Ivar, 1899: Norsk grammatik. Omarb. Udg. af »Det norske Folkesprogs Gram.» 1864. 2. Opl. Kristiania.
Allén, Sture, 1970: Nuvenssk frekvensordbok baserad på tidningstext. 1. Stockholm.

⁷⁵ Simplex *bak* som preposition styr i fornsvenskan dativ eller ackusativ.

⁷⁶ I sammanhanget kan påpekas att kasusväxlingen vid *frammanför* i dialekterna inte styrs av regeln om befintlighet eller riktning; i stället är det det styrda ordets egenskap av person eller sak som faller utslaget (se ovan).

⁷⁷ Väl också *mittför*, som ofta är särskrivet.

- Barnes, Michael, 1981: The semantics and morphological case government of the Faroese preposition *fýri*. I: Afmælskveþja til Halldórs Halldórsonar 13. Júlí 1981. S. 39–71.
- Beito, Olav T., 1970: Nynorsk grammatikk. Lyd- og ordlære. Oslo.
- Blöndal, Sigfús, 1920–1924: Íslensk–dönsk orþabók. Íslandsk–dansk Ordbog. Reykjavík.
- Fritzner, Johan, 1883–1896: Ordbog over Det gamle norske Sprog. 2. Utg. Oslo.
- Haugen, Einar, 1982: Oppdalsmålet. Innføring i sørtrøndsk fjellbygdsmål. Oslo.
- Levander, Lars & Björklund, Stig, 1961–: Ordbok över folkmålen i övre Dalarna 1–. Uppsala. (Skrifter utg. genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. D:1.)
- Nielsen, J. E., 1926: Sognir fraa Hallingdal. Andre utg. Oslo.
- Olofsson, Jon Olof, 1999: Tännäsmålet. Grammatik och ordlista. Östersund.
- OSD = Ordbok över Sveriges dialekters samlingar (numera i Institutet för språk och folkminnen, Uppsala).
- OÖD = Ordbok över folkmålen i övre Dalarna, dels det tryckta partiet (se Levander & Björklund), dels oktavregistret, ULMA.
- Pihl, Carin, 1970: Prepositioner och adverb i Överkalixmålet. Uppsala. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A:14.)
- Reinhammar, Maj, 1973: Om dativ i svenska och norska dialekter 1. Dativ vid verb. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 53.)
- 1987: Om dativ i svenska och norska dialekter 2. Dativ vid adjektiv. I: SvLm. S. 7–62.
- 1992a: »Till kyrkan» och »åt skogen». Om två prepositioner i svenska och norska dativdialekter. I: J. Louis-Jensen & J. H. W. Poulsen (eds.): The Nordic Languages and Modern Linguistics 7. Tórshavn.
- 1992b: Om prepositioner och kasus i jämtlandsmålen. I: SvLm. S. 31–56.
- 1995: *Före*-läsning. Mer om prepositionsbruket i de kasusböjande dialekterna. I: Mål i sikte. Studier i dialektologi tillägnade Lennart Elmevik. Uppsala. Även i SvLm. S. 271–281.
- SAOB = Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien. 1–. Lund 1898–.
- SvLm = Svenska landsmål och svenskt folkliv. 1878–.
- Söderwall, Knut Fredrik, 1884–1918: Ordbok öfver svenska medeltids-språket. 1–2. Lund.
- ULMA = Uppteckningar i Dialekt- och folkminnesarkivet (numera i Institutet för språk och folkminnen, Uppsala).
- Venås, Kjell, 1977: Hallingmålet. Oslo.

Geografiska förkortningar

V, v = Västra

Ö = Östra

N = Nord(re)

Sverige

Hrj = Härjedalen

Jl = Jämtland

Nb = Norrbotten

NeSi = Nedansiljan

NeVd = Nedre Västerdalarna

OvSi = Ovansiljan

Vb = Västerbotten

ÖvVd = Övre Västerdalarna

Norge

Gbr = Gudbrandsdalen (Oppland)

Ha = Hallingdal (Buskerud)

Hdm = Hedmark

La = Land (Oppland)

Nfj = Nordfjord (Sogn og Fjordane)

Nm = Nordmøre (Møre og Romsdal)

NTr = Nord-Trøndelag

Ro = Romsdal (Møre og Romsdal)

Set = Setesdal (Øst-Agder)

Sfj = Sunnfjord (Sogn og Fjordane)

Sm = Sunnmøre (Møre og Romsdal)

So = Sogn

Sol = Solør (Hedmark)

STr = Sør-Trøndelag

Va = Valdres (Buskerud)

Vo = Voss (Hordaland)

Öd = Österdalen (Hedmark)

Summary

Maj Reinhammar, Studies on för: A further look at government in case-inflecting dialects of Swedish and Norwegian

In Swedish and Norwegian, Old West Scandinavian *fyrir* has split into two prepositions: *före* ‘before’ and *för* ‘for’. In this study, the focus is on *för*. The vowel sound of the word varies among the dialects (*för, fer, får, fyr*). In northern Dalarna the *r* can be dropped, and in a few Norwegian dialects a disyllabic form is found.

The dative is by far the dominant case used after *för*. The preposition normally governs this case, for example, in phrases expressing position, time or cause. *För* is also usually followed by the dative in adverbials indicating the person benefiting from or harmed by the action expressed by the verb. The circumposition *för – skull* ‘for – sake’ can govern the dative or – as in standard Swedish – the genitive, or occasionally both cases combined.

The accusative is found in contexts where the prepositional phrase refers to something that has been ascribed a certain value, price etc., and after the frequently occurring *i stället för* ‘instead of’.

The author also considers the 30 or so compounds that have *för* as their final element. All of these are used in a local sense. With the type *frammanför* ‘in front of’, *innanför* ‘inside’, *ovanför* ‘above’ etc., there is a tendency in Norwegian dialects for the choice of case to be determined by the first element, which as a simplex is usually followed by the accusative. Apart from that, the normal variation between dative for position and accusative for direction generally applies.

»Det synes mig vara en viktig angelägenhet ...»*

Några reflektioner över en samtidsdokumentation i Lappland sommaren 1945

Av Agneta Lilja

Inledning

Etnologen och föreståndaren för folkminnesavdelningen vid Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA), Åke Campbell, skildrar i en reseberättelse hur han den 20 juni 1945 klockan 20.02 lämnar staden för ett längre fältarbete i Lappland. Hans avsikt är att följa Ultevisamernas¹ i Jokkmokk flyttning från vårvistet Vaggvarre i Sitojaure till sommarvistet i Låutakjaure, för att »studera de traditionella formerna för arbete och livsföring hos dessa de mest rörliga av vårt lands nomader».² Med på resan är även docenten i lapska språket och lapsk etnologi vid Uppsala universitet, Israel Ruong, själv same. De bägge forskarna har delat upp det kommande arbetet mellan sig. Medan Campbell ska ägna sig åt hushållningen och livet i kåtan ska Ruong studera renskötseln och det som tillhör den.

Efter tre dagars uppehåll i Kusfors i Jörn, där Campbell gör uppteckningar efter ortsbör och efter flyktingar från finska Rovaniemi, fortsätter färden den 24 juni till Jokkmokk för proviantering och rådslag med komminister Harald Grundström. Den 25 juni tar Campbell och Ruong motorbåt till Saltoluokta,³ varifrån de följande dag i svår terräng vandrar den drygt två mil långa vägen till Sitojaure. Där strålar de samman med sammen Mattias Kuoljok, vars flyttning de ska dokumentera.

---

* ULMA F3D: Reseberättelser.

¹ Ultevis fjällurskog 38 km nordväst om Jokkmokk. http://www.lansstyrelsen.se/norrbotten/SiteCollectionDocuments/Sv/djur-och-natur/skyddad-natur/Naturreservat/Jokkmokk/Beslut%20och%20BP/UltevisFUR_BP_2007.pdf.

² I enlighet med tidens språkbruk används benämningen *lappar* på samerna.

³ Ruong noterar i sin dagbok att Campbell den 24 juni ansluter i Jörn och att bussen Murjek-Jokkmokk kostar 5:50. Rålsbussen från Jokkmokk går kl. 8.02 och kostar 3:50 och båtturen till Saltoluokta 9 kronor. Ruong skriver också att han är magsjuk och mår »tjuvtjockt» (ULMA 18368a).

Den 29 juni sker uppbrottet från vårvistet i Sitojaure. I reseberättelsen antecknar Campbell att flyttningen går över lägerplatserna Rinim, Nentotjåko och Täurajaure. Den 8 juli når man sommarbeteslanden vid Låutakjaure, flyttningens mål. Efter ett besök vid renskiljningen i Skoullovalta, som börjar natten till den 10 juli, lämnar Campbell den 11 juli Kuoljoks hushåll och beger sig till fots till Änonjalme, där han studerar Karesuandosamer. Den 15 juli kommer han fram till Kaltesluokta, där han hos Petter Sitsi studerar bofasta samer. Den 17 juli återkommer han till komminister Grundström i Jokkmokk för att diskutera och komplettera de uppteckningar han gjort i fältet. Efter besöket hos Grundström beger sig Campbell vidare med tåg till Vilhelmina, där han träffar Lisa Johansson och Nils Eriksson för att instruera dem i deras arbete med att uppteckna för ULMA. Den 21 juli är Campbell åter på plats vid arkivet i Uppsala.

Reseberättelsen avslutas med en redogörelse för vilket material som åstadkommits i samband med fältarbetet: ett 40-tal teckningar av Campbells hand, 150 fotografier och runt 300 sidor text. Campbell motiverar också sitt arbete genom att framhålla vikten av att ha studerat »de skiftande kulturformer som representeras dels av de alla årstider nomadiserande lapparna, dels av lappar, som endast vissa årstider nomadisera eller övergått till svenskt levnadssätt» (ULMA F 3 D:5). Jag kommer i det följande att endast uppehålla mig vid dokumentationen av familjen Kuoljok.

Den lapska undersökningen

År 1943 ansöker professorn i finsk-ugriska språk vid Uppsala universitet, Björn Collinder, om medel till en lapsk undersökning i Uppsala. Han beviljas statliga lotterimedel om 48 500 kronor. Israel Ruong, då nomadskollärare, blir ledare för arbetet, vars syfte är att vårda, bearbeta och föröka det lapska arkivmaterialet. Arbetet med nyinsamling består av dokumentation genom frågelistor eller genom fältarbeten och intervjuer. Ruong gör resor till Jämtland, Lappland, Norrbotten och Västerbotten för att undersöka rennäringen. I det sammanhanget är Mattias Kuoljok en av huvudmeddelarna (ULMA 35280:XXXX:111 s. 1 ff.). Ruong skriver också ett knappt tjugotal frågelistor på svenska och samiska som rör olika aspekter på samernas renskötsel (Lilja 1995 s. 76). När det gäller fältarbetena utgör de stora avstånden och vägbristen i de samiska områdena ett problem. Mycket av arbetet får därför förläggas till kyrkplatser, där samerna samlas vid helger och marknader.⁴ Ett undantag utgör emellertid dokumentationen av Kuoljoks flyttning från vårviste till sommarbetesland 1945. Den är en del av denna större lapska undersökning, men den innebär till skillnad från andra fältar-

⁴ Exempelvis marknaderna i Jokkmokk och Arjeplog 1943 eller Karesuando kyrkby 1947. (Brev till Kristidsnämnden i Uppsala 22/1 1943, 18/3 1947.)

beten inom projektet att forskarna följer samerna på plats (Strömbäck 1946 s. 181, Lilja 1995 s. 4 ff., 1996 s. 140 ff.).

Jag vet inte anledningen till att familjen Kuoljok väljs för dokumentation, men säkert är ett viktigt skäl att Ruong är god vän med dem. De har tidigare fungerat som hans informanter i frågor som rör rennäringen och han har återkommande spelat in deras jojkar.⁵ Den 29 januari 1945 besöker Mattias Kuoljok – i samband med en uppvaktning hos konungen – arkivet i Uppsala och lär då även känna Åke Campbell. Vid detta möte tar planeringen av fältarbetet sin början (ULMA D III d:5, D III b:6). När fältarbetet är avslutat följer Campbell upp det genom att intervjua samens Jovva Spik, när denne vistas i hans hem i Uppsala den 8–10 oktober 1945. Spik berättar om sitt liv och om Vaggvarre, där både han och Kuoljok har sitt vårviste (ULMA 17743 s. 12 ff., 213 ff.).

Kuoljoks är tämligen vana att stå i rampljuset. 1944 gör filmaren, författaren och forstmästaren Stig Wesslén (1902–1987) dokumentären »Med lapparna till fjälls», som handlar om nomadliv och renskötsel med fokus på familjen Kuoljok. 1945 filmar han – enligt dagboksnoteringar av Kuoljoks dotter – familjens flyttning österut mellan den 26/7 och den 2/8 (ULMA 18382). Wesslén värnar den svenska vildmarken, som han – i likhet med många akademiska forskare – anser vara hotad av det moderna samhället. Filmerna om samerna ska förstås i det sammanhanget, dvs. som en del av synen på det vilda. I filmerna träder inga samiska individer fram utan alla räknas till gruppen samer. Wesslén kallar Kuoljoks omväxlande för »lappar» och »samer», vilket antyder att båda benämningarna används, åtminstone utanför arkivet i Uppsala (www.filmarkivet.se, SAOB: *same*).⁶ Kuoljoks har också ett intimt samarbete med Nordiska museet. De är bl.a. involverade i den sameutställning som intendent Ernst Manker bygger på museet 1947, den »skådesamling som på ett suggestivt sätt ger det väsentliga hos kulturen ifråga, dock inte romantik utan realism» och där »föremålen utställas i möjligaste mån i sitt organiska, funktionella sammanhang» (Silvén 2010 s. 6).⁷

Reseberättelsen framställer fältarbetet hos Kuoljoks som ett ambitiöst projekt, vilket producerar ett förhållandevis stort empiriskt material i form av nedtecknade faktauppgifter och utsagor, teckningar och fotografier. Det är av det skälet märkligt att resan i arkivchefens dagbok den 19 juni och 21

⁵ ULMA 35280:XVIII:47 s. 15; jojkar finns utgivna på skiva, se <http://www.fono.fi>, <http://www.discogs.com>.

⁶ Bland Wessléns övriga filmer märks t.ex. »Med rajden mot högfjället» (1938), »I lapplandsbjörnsens rike» (1940), »Vårvinterrajden» (1944), »Från vinterviste till sommarfjäll» (1949), »Sampo Lappelill» (1949) och »Vi upplever fjället» (1979).

⁷ Som en kuriositet kan nämnas att berättandet om denna utställning gör gällande att Mattias Kuoljok åker ackja, flyg och tåg för att ta sig till invigningen, där han skall tala (Silvén 2010 s. 7 f.).

juli 1945 och i arkivets årsberättelse för 1944–1945 endast flyktigt omnämns (D III C1:1945, Strömbäck 1946 s. 184). I årsberättelsen för 1945–1946 skriver arkivchefen knappast utförligare att Campbell och Ruong »följde en lappbys flyttning från vårviste till sommarbeteslandet och studerade fjällrenskötseln under sommaren» (Strömbäck 1947 s. 219). Reseberättelsen är även den kortfattad, och kontextuell information saknas således i hög grad. För att få veta mer om hur fältarbetet gått till får jag förlita mig på uppteckningen och dagböcker.⁸

Ultevissamernas sommarflyttning år 1945 – dokumentation gjord av Åke Campbell och Israel Ruong

I den dagboksliknande uppteckning som blir resultatet av fältarbetet, och som i arkivet ligger under accessionsnumret 17743 (Lpl. Jokkmokk), summerar Campbell inledningsvis arbetets yttre förhållanden. Han redogör först för arbetsfördelningen mellan sig själv och Ruong. Medan den senare ska ägna sig åt »renskötselns metoder och terminologi, betesområden, vandring svägar, lägerplatser, skiljningsgården etc.», ska Campbell studera »livet i kåtan, hushållningen med mat och dryck, bakning etc. samt sambandet i livsföring och arbetsliv mellan människorna och landskapstypen». Campbell skriver också att man under hela flyttningen vandrar med renägaren Mattias Kuoljok och dennes familj, tidvis boende i deras kåta, tidvis i eget tält. »Vår utrustning», noterar han vidare, »medfördes i en av Kuoljoks rader» och »vår mat lagade vi oftast i Kuoljoks kåta. Ej sällan deltog vi i familjens kaffedrickning och även måltider.»

Dagböckerna tar sin början tisdagen den 26 juni, då Campbell och Ruong vid middagstid lämnar Saltoluokta turiststation och följer den rösade stigen genom Autjussvaggens björkskog med Ultevissamen Apmut Tuolja som bärare. Vädret är varmt och soligt och under vandringen träffar sällskapet på stora renfloccar i bete. Det föranleder Campbell att reflektera över förhållandet mellan människan och renen. Renarna vill, skriver han, vandra mot väster, men hindras av renvaktarna, som vill hålla djuren kvar i björkskogen, eftersom det ännu är mycket snö. Betet i skogen, framspirande löv och gräs (*rahtta*), anses nämligen nyttigt för kalvarnas tillväxt, och människan försöker därför påverka renarna att stanna där, trots att deras instinkt driver dem mot väster. Vaktare stänger in djuren, så att de tvingas mot öster igen (ULMA 17743 s. 2 ff.).

Det är tydligt att lapparna förmå modifiera renarnas instinktiva vandringar, men de kunna ej bestämma alltför mycket i strid mot instinkten vad tid eller riktning och

⁸ Jag har därvid huvudsakligen byggt på Campbell. Israel Ruongs dagbok (18368a–b, 18369–18370, ULMA 35280:XVIII:46) innehåller framför allt sakuppgifter om renar och renskötsel och är inte av samma reflekterande karaktär som Campbells.

plats beträffar. Hungern kan till slut driva med oemotståndlig makt. För kalvning och parning driver instinkten renen till bestämda, vanda platser, alltså sådana där renarna varit förr i samma ärende. I varje fall kalva vajorna lugnast, där de kalvat förr. Solvärme, vind, nederbörd, flygfä, tillgång till olika slag av bete äro vidare av stor betydelse för vandringarna ... Vaktarna och hundarna kommer uppenbarligen till korta, så snart skillnaden mellan naturens tvång och människornas planer blir för stor. Renskötselns svåra konst består uppenbarligen i en lämplig anpassning av människans avsikter i förhållande till det naturtvång som behärskar renarna, även de tamaste. Nomadens boskapsskötsel liksom hela hans livsföring och kultur åter spegla därför det naturliga årets förlopp och naturlandskapets typer i den ordning de utnyttjas av renarna. Årstid och landskapstyp äro också oupplösligt förbundna med varandra i renarnas och rennomadernas livsföring (a.a. s. 8 ff.).

Klockan 20.30 lämnar sällskapet den rösade stigen mot Sitojaurestugan för att gena mot öster genom vide- och björksnår ned mot Kuoljoks kåtaplats. Tuolja väljer inte den lättaste terrängen och man tvingas »med möda arbeta [sig] genom videsnåren med risslande bäckar överallt» (a.a. s. 10). »Campbell tyckte nog att det var besvärligt, trött som han var», noterar Ruong (ULMA 18368a). Först klockan 21.15 når man fram till vistet, efter en vandring på sammanlagt 20 kilometer. Hos Mattias Kuoljok får forskarna ett hjärtligt mottagande. Kuoljok och hans barn hjälper till att resa deras tält och bjuder därefter på kaffe och kvällsvard i kåtan. Ruong noterar i sin dagbok att det bjuds på röding, smör, torrkött och getmjölk. Vid tillfället består familjen Kuoljok förutom av Mattias själv (Matts Abmut Eriksson Kuoljok 1897–1965) av hustrun Sigga (Sigga Puotta f. Länta 1895–1977), hennes mor Kati (Eva Kristina Juliana Andersdotter Kielatis 1876–1963) samt barnen Ibba Kaisa f. 1922, Petter Erik (1925–1998), Apmut Ivar f. 1928, Sunna Sigga f. 1932 och Inga Linnéa f. 1937 (ULMA 35280:XVIII:46 s. 142, 17743 s. 10 ff.).

På onsdagen den 27 juni är vädret visserligen soligt och varmt, men Kuoljok anser att det är för mycket snö i fjällen och att det är bättre för kalvarna om renarna kan fortsätta beta vid vårvistets betesområde. Eftersom flytten dröjer beslutar sig Campbell och Ruong för att tillbringa förmiddagen med fiske. De lyckas fånga åtta laxöringar och fem rödingar om tillsammans 13,3 kilo. »Ett gott tillskott till vår proviant», påpekar Campbell. Kuoljok menar att det dessutom är ett tecken på att sjön, Sitojaure eller Kabtåjaure, hälsar besökarna välkomna. En lyckad inledning på fältarbetet således.

Eftermiddagen denna dag tillbringar Campbell tillsammans med Ibba Kaisa. Samtalet handlar om skolböcker och barnens läsning. Ibba Kaisa menar att de samiska sägner och sagor, som barnen känner till, härstammar från Wiklunds läsebok.⁹ Mycket litet har hon hört berättas av föräldrarna eller andra äldre samer. Man talar också om kvanne (*Angelica archangelica*)

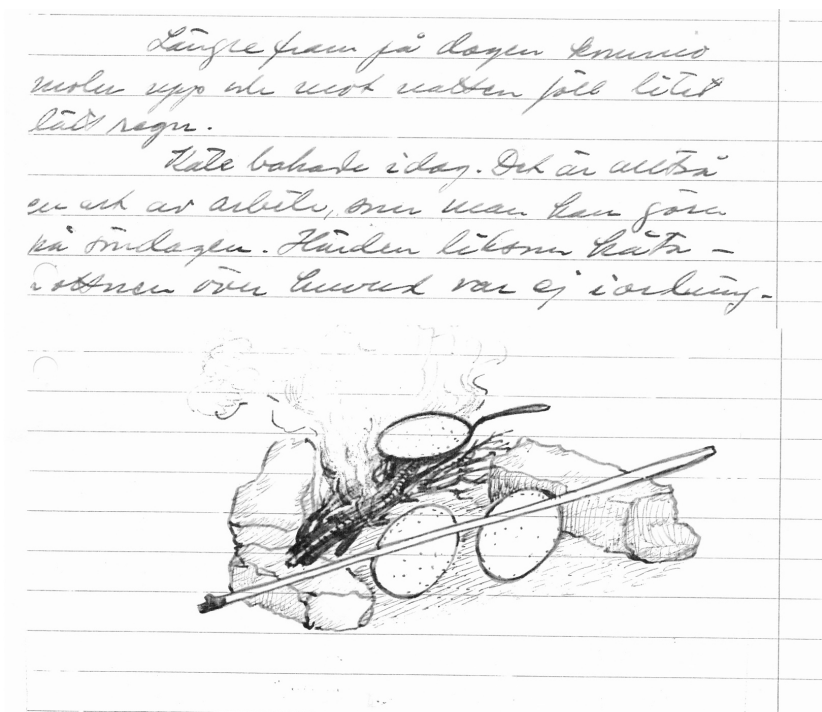
⁹ Karl Bernhard Wiklund: ABC-bok för skolorna i Tornedalen (Uppsala 1916).

Mattias Kuoljok och hustrun Sigga vid sin kåta. Foto: Åke Campbell 1945 (ULMA 17743).

och dess användning. Denna växt är betydelsefull för samerna. Den äts rå eller rostas över eld. Ibland blandas den i mjölk, eftersom den anses göra mjölken »matigare», ibland tuggas den som ett verksamt medel mot hosta och halsont, ibland begagnas den som tobakssurrogat. Campbells beskrivningar av kvannens olika användningsområden är mycket detaljerade och skvallrar om hans stora intresse för etnografiska detaljer.

Vi talade sedan om påskå, kvannens blomstjälk ... och dess användning. Förr hade kvanne en mycket större användning än nu. Alltjämt äter man under vårsommaren gärna kvanne, när man påträffar den ... förr i tiden på höstsommaren brukade taga roten av kvanne för att blanda i mjölk, varigenom mjölken blir drygare, den blir liksom mera mat ... kvanneroten släpper skalet först när göken

Brödbak. Teckning av Åke Campbell 1945 (ULMA 17743 s. 257).

hörs. Roten måste skalas innan man använder den. När man ser att skalet lätt släpper på kvanneroten säger man »Ja, den här har nog hört göken gala». Roten har skurits i strimlor, som sedan torkats. Dessa strimlor trädes upp på en sentråd. Härav kunde man taga ett stycke och tugga på när man hade lust därtill. Man ansåg att det var nyttigt att tugga, t.ex. mot hosta eller när man hade ont i halsen. Det var mest kvinnor och barn som tuggade torkad kvannerot. Man ville att roten skulle smaka starkt och därför kunde man låta något av skalet bli kvar. Skalet gjorde smaken kraftigare. Kvanne var nyttigt mot flera slags åkommor, smakade starkt och luktade gott. Kvanneblad torkade över eld, ha förr även använts, nämligen såsom tobakssurrogat (ULMA 17743 s. 18 ff.).

Samtalen med Ibba Kaisa äger rum i Kuoljoks kåta, som Campbell beskriver som en liten torvkåta byggd av björkvirke och stadgad med stenar. Han noterar i förbigående att kåtan är försedd med antenn och radio, för att sedan i god antikvarisk anda lägga sitt fokus på att med etnografisk skärpa beskriva härden av kraftiga stenar, där eldningen sker med björkbränsle.

Nästan alltid eldas med två parallellt lagda, kraftiga björkträn ... Vid bakningen ställas bröden på kant, invid elden. Bröden luta så mot härdens sidostenar. En extra stock kan läggas bakom de på kant stående bröden, om man vill ha dem närmare elden. Brödjärnet vari bröden stekas, vilar ovanpå de båda björkstockarna, varmed man eldar (ULMA 17743 s. 15 ff.).

Torsdagen den 28 juni inleds med en solig och varm morgon. Kuoljok hjälper Ruong och Campbell med fisken från dagen innan. Fångsten som hängs i röken över *arran* (härden) leder in samtalet på fisk och fiske. Kuoljok berättar att när *saamen* kommer hem med en fångst kokar han gärna ett mål färsk fisk. Det övriga hängs upp till torkning. Det är den som tagit fisken som rensar och ordnar med den. Alltså blir det i regel männen som gör fiskmaten. Av laxöring och röding, berättar han vidare, föredras laxöringen om den är fet. Men uppe i Vastenjaure vid sommarbeteslandet är rödingen så fet, att den föredras framför laxöringen, menar Kuoljok, som också redogör för olika sätt att hänga fisk i röken: Jokkmokks- och Karesuando-sätten. Dessa beskrivs ingående i uppteckningen och skvallrar än en gång om Campbells intresse för etnografiska detaljer (a.a. s. 23 ff., ULMA 35280: XVIII:46 s. 146 f.).

När fisken ska hängas i röken ovan *arran* kan man förfara på två sätt. Det gamla Jokkmokk-sättet var att spänna ut fisken med en pinne försedd med spets och hake i bägge ändar. Pinnen spändes fast på ryggsidan av den uppfälta fisken genom att spetsarna stuckos fast i ytterkanterna av fisken. Haken hindrade att spetsarna trängde helt igenom. Till detta Jokkmokks-sätt att tsaggat hör att stjärtfenan kränges ned och ut igenom det hål, som man gjort på upphängningen utefter ryggen vid stjärtfenans bas. Denna anordning gör att köttetsida här kommer att vika uppåt och sålunda ej ligga ned mot stängen eller kroken som annars blir fallet, när man hänger fisken på Karesuando-sättet (ULMA 17743 s. 28 f.).

Under dagen råder uppbrottsstämning i lägret, med en »rastlös verksamhet för att få klar utrustningen för den nya arbetstermin som nu förestår». Sommarkläder, proviant och annan speciell utrustning ska ordnas. Arbetet delas mellan kvinnorna, som sköter kläder och lagar och tjärar skor, och männen, som tar hand om provianten. Campbell påpekar att kvinnorna har bråttom att få byxor klara åt pojarna. Det är moderna spetsbyxor¹⁰ de syr. De syr med sentråd och för hand, men en del sömnad utförs med en liten handsymaskin. Det allra mesta kräver dock handarbete. Männen packar mat: mjöl, makaroner, kött och kaffe m.m. Campbell, som noggrant beskriver arbetet i ord och bild, konstaterar också att han anser det viktigt att »vara med om förberedelserna för uppbrottet i Vaggvarre» (ULMA 17743 s. 27 ff.).

Fredagen den 29 juni är varm och solig. Kuoljok meddelar att det nu blir uppbrott. Medan packningen pågår kommer sonen Petter Erik hem. Han har varit ute vid en bäck och vaktat renarna tillsammans med en kamrat och där lyckats slå ihjäl en järv med sin gångstav. Kuoljok blir mycket stolt över sonens bravad och säger till Campbell att han »alltid sagt till pojarna, att de ska vara morska, när rovdjur kommer. Det är det bästa att bara vara morsk

¹⁰ »Spetsbyxor, knappt till fotleden nående byxor, på vilka partiet från knät nedåt sluter stramt om underbenet och knäppes el. snöres ihop om smalbenet samt är avsett att döljas i benläder el. av käng- el. stövelskaften el. lindas med benlindor» (Svensk uppslagsbok).

när sådana där djur kommer» (a.a. s. 74). Järven innebär en god förtjänst för pojken, kanske 400 kronor, påpekar Campbell i uppteckningen. Innan man ger sig iväg får Petter Erik hjälp av en kamrat att göra skinnet i ordning för torkning: kränga det, skrapa det och hänga upp det på en stång med tvärså. Campbell passar också på att fotografera ynglingen när han stolt poserar med sitt järvskinn.

Inför upprottet får Campbell höra att Sigga Kuoljok och den åttaåriga dottern Inga Linnéa ska stanna i vårvistet över sommaren, något som föranleder honom att oroligt fråga om hushållsflyttningens tid är förbi. Något lugnas han av fru Kuoljoks försäkringar om att så inte är fallet. Man flyttar på det gamla sättet, så snart alla barn blivit tillräckligt stora (ULMA 35280: XVIII:46 s. 57 f.).

Ilastningen av de två båtar som ska användas på resan till det första lägret i Rinim börjar. En större båt med flyttsaker går först. I båten färdas också Mattias Kuoljok, Ruong, Campbell, fru Kuoljok och tre av barnen. I en mindre båt färdas Kati, de övriga två barnen, getterna och några hundar. Vid 19-tiden ger man sig iväg. Resan blir ganska strapatsfylld (ULMA 17743 s. 74 ff.). »Man skrek och hojtade och det tycktes inte finnas någon som kunde leda det hela», skriver Ruong (ULMA 35280:XVIII:46 s. 16). Vid flera tillfällen fastnar båtarna på stenar och blåsten är så kall att forskarna måste svepa in sig i tältduken. Väl framme är dock tältkåtan rest efter tio minuter och härden tänd efter tjugo. Klockan är då 23.50, och Campbell noterar att »det var skönt att tina upp efter den kalla sjöresan i pinande motvind» (ULMA 17743 s. 86 ff.). Fast, skriver Ruong, »det blåste kallt och vi frösos nog en aning under natten» (ULMA 35280:XVIII:46 s. 16).

Lördagen den 30 juni inleds med frukost i Kuoljoks kåta vid 12.30-tiden. Frukosten består av kokt röding, bröd, smör och kaffe. Efter maten underhåller Kuoljok alla med björnhistorier. Campbell noterar att man ska stanna i lägret fram till måndagen, eftersom en same aldrig flyttar på en söndag. Detta förklarar han med att samerna är laestadianer. Dessa, påpekar han, visar inte sin religiositet till vardags annat än när det gäller just flyttningsförbudet på söndagar (ULMA 17743 s. 92 f.).

Kuoljoks är inte ensamma på lägerplatsen. Vid 18.30-tiden kommer bud från Petter Amma Åstots kåta att man där håller på att koka *juomo*¹¹ och att Campbell är välkommen dit för att smaka. Den välsmakande och syrliga juomon påminner Campbell om krusbär eller rabarber. Lördagskvällen tillbringar man sedan i Kuoljoks kåta med att rosta kvanne och äta makaronivälling. Under natten råder stark västlig blåst, och Campbells och Ruongs

¹¹ Jåmo 'saltgräs' *Rumex acetosa* (Lpl. Vilh. 1562 s. 199, O. P: Pettersson, Jåma 'ängssyra', Lpl. Vilh. 21019:17 s. 10, Nils Eriksson. Samernas juobmo är renmjölk kokad med ängssyra för att ge längre hållbarhet (NE). *Juobmo* kokas ihop till en sorts gröt och den liknar rabarberkompott, till utseende, konsistens och med den syrliga smaken. Den äts med mjölk (www.fjal-len.nu/index.html).

tält, som ligger högt, blir utsatt för den kalla vinden. »Vi använde alla våra kläder för att hålla oss varma», skriver Campbell.

Söndagen den 1 juli är Campbell i sällskap med Jovva Spik, som berättar barndomsminnen och reflekterar över rennäringens förändringar. Campbell beskriver också hur barnen leker. Sent på kvällen uppmärksammar han att fru Sigga Kuoljok åker runt med motorbåt på sjön. Han får veta att hon håller på att lära sig att sköta motorn, eftersom hon ensam ska föra båten tillbaka till Vaggvarre, när hon följt rajden under måndagen (a.a. s. 109 ff.). Ruong rapporterar att man äter fläsk, rökt korv, stekta ägg, gräddor och mjölk. Han påpekar även att det är kallt men ganska lugnt väder (ULMA 35280:XVIII:46 s. 22 ff.).

På måndagsmorgonen den 2 juli väcks Campbell och Ruong redan klockan halv sju inför uppbrottet från Rinim. Innan avresan tar Campbell roddbåt till den s.k. nya hagen för att vara med när härkarna fångas in. Under resan noterar han en etnografisk detalj, nämligen att männen doppar sina lassor i vattnet för att de ska bli hårdare och tyngre när de ska kastas. Ofta, skriver han vidare, misslyckas nämligen lassokasten. I hagen deltar alla – män, kvinnor och barn – i infångandet av härkarna. När härkarna samlats in ordnas de sedan i rajder. Därefter drivs de till lägret, där de klövjas. Ruong noterar att hela byn utgörs av sex rajder och ett 60-tal klövjerener (a.a. s. 26). Campbell följer första rajden och för den också själv ett slag. Han konstaterar att det är ett tungt arbete, eftersom man måste tänka på att undvika besvärliga passager för renarna. Vid bäckar måste man vara beredd på att inte kunna gå torrskodd. Renarna tar sig också fram ganska snabbt och ibland måste förarna springa för att hinna med dem (ULMA 17743 s. 127 ff.).

Fru Kuoljok och Inga Linnéa följer med några kilometer för att vid ett vadställe säga farväl. Makarna Kuoljok »omfamna och kyssa varandra vid avskedet», skriver Campbell. Nu återvänder fru Kuoljok med Inga Linnéa till Rinim, där hon tar båten och far till vårvistet.

Under den fortsatta vandringen genom björkskogen är det varmt, soligt och gott om mygg. När sällskapet kommer ut på fjällheden känns blåsten isande kall. Det mulnar och det som börjar som regn blir snart snöblandat. Kuoljok skyndar på för att man ska hinna fram till nästa läger och få upp tälten innan snön kommer på allvar. Campbell noterar som »anmärkningsvärt» att »kvinnorna taga lika del med männen i arbetet med raiderna». Han nämner särskilt att Kati Länta, som är i husmors ställe, leder familjens första rajd. Hon är vid tillfället 69 år gammal.

Färden går mot Nientotjåkko och Campbell är »genomvåt av det snöblandade regnet och genomblåst av den isiga motvinden». Alldeles stelfrusen kommer han fram till lägerplatsen under Nientos sydsluttning strax norr om Liektsitjaure. Marken beskriver han som översållad av större och mindre block. Mellan klipporna och stenarna växer magert ris, *skierra* (dvärgbjörk), ripbär och fjäll-en. Campbell konstaterar att det ser föga lovande ut för den

eld man längtar efter. Tältdukarna vecklas ut i snöyra, eller »snöstorm» som Ruong kallar det (ULMA 35280:XVIII:46 s. 28), men då är Campbell så stelfrusen att han inte kan hjälpa till med det besvärliga arbetet. Inte heller kan han delta när dvärgbjörk och fjäll-en samlas till bränsle för den värmande elden på arran. I stället kryper han ned i sin sovsäck intill härden och börjar liggande skriva i sin dagbok (ULMA 17743 s. 142 ff.). Ruong skriver: »Natten var ganska kall men vi mådde gott. Vi hade hängt upp vårt tält till en rakkas» (sovtält) (ULMA 35280:XVIII:46 s. 28).

Vid femtiden noterar Campbell i dagboken att man lämnat Rinim vid 12.30-tiden på dagen. Pojkarna Kuoljok har fångat rödingar vid Letsitjaures utlopp så det blir färsk fisk till kvällsvard. Ruong och Campbell beslutar sig för att stanna kvar i den varma kåtan över natten. De finns alltså på plats när kåtan plötsligt fylls av de unga männen Apmut Tuolja, Nils Apmut Aira och Erik Åstot. De har just anlänt till Niento och anslutit sig till flyttningen vidare mot Tjäurajaure. De besökande bjuds på kaffe med socker och getmjölk som »räckes till den ene efter den andre». Männen tar av sig mössorna när de får koppen i hand och ska börja dricka. »Detta bjudande av kaffe till den nyss anlände gästen, besökaren eller främlingen är den mest framträdande ceremonien i det lapska umgängeslivet under sommarflyttningen», konstaterar Campbell.

Tisdagen den 3 juli beger sig männen iväg från lägret för att uppsöka renarna, som nu ska fram till kalvmärkningselden i Liehtsitjaure. Ruong noterar att Kuoljok jojkar under färden. Om vädret skriver han vidare: »Det blåste en kall och torr vind som virvlade upp damm och hindrade kastningen

Kåta vid Niento 2 juli 1945. Foto: Åke Campbell.

med lasso» (a.a. s. 29). Medan Ruong deltar i ett ganska strapatsrikt arbete med att samla renar, drar Campbell under tiden upp en laxöring med spinnspö. Efter fisketuren återvänder han till kåtan, där dagens brödbakning pågår. Campbell beskriver detaljerat hur detta arbete går till och påpekar därvid särskilt att man använder »äkta Marabou-bakpulver» i degen. Han fotograferar också bakningen (ULMA 17743 s. 158 ff.).

Under sommarflyttningen passas mat och måltider efter vandringens och renskötselns krav. Man äter vid raster under vandringen och naturligtvis även i lagom tid före uppbrottet från ett läger (nattläger) liksom det är naturligt att äta strax efter framkomsten om dagen varit ansträngande. När någon kommer in i kåtan är det i regel från en vandring eller något arbete, fiske eller dylikt som tagit kanske flera timmar i anspråk. Det är naturligt så att kaffet kommer fram. Ej sällan laga familjemedlemmarna kaffe åt sig själva vid sådan hemkomst om ej kaffet redan står på elden eller annars någon är färdig att laga till och bjuda den inkommande (a.a. s. 175).

Innan Campbell och Ruong lägger sig för natten äter de sammetsvälling¹² gjord på torrmjök, torkade äggulor och vetemjöl (ULMA 35280:XVIII:46 s. 37).

Den 4 juli befinner sig männen ännu på kalvmärkningen, det viktigaste arbetet under vandringen från vårvistet till sommararbetet. Campbell skriver att alla kalvar bör vara märkta innan man kommer upp till sommarvistet. Första märkningen för året har ägt rum vid midsommartid vid Petsaure. Nu är det dags för andra märkningen. En tredje märkning ska ske kvällen därpå. Efter den ska man så bryta upp och fortsätta till Tjäurajaure. I dagboksanteckningarna beskriver Campbell noggrant i text och bild hur kalvmärkningen går till. Torsdagen den 5 juli bryter man upp från Niento. Ruong noterar i dagboken:

Just nu har man börjat riva kåtan. Kati är duktig. Det är hon som är den drivande kraften då det gäller de husliga arbetena. Hon tar sig rätt att smågräla på de andra hushållsmedlemmarna då hon tycker att det går för sakta. Den gode Mattias är visst ibland lite för bekväm med avseende på husets arbeten (ULMA 35280:XVIII:46 s. 40).

Man följer »en utmärkt stig» genom Kubbesvagge. Vädret är varmt men myggen besvärlig. Någon kilometer går Campbell med en rajd, medan den ordinarie föraren hämtar en borttappad lasso. Det är en lugn härk, men de djupt nedgrävda småbäckarna och videsnåren är ändå besvärliga för renarna. Efter några timmar rastar man vid Pakte Kiedde, där man äter fisk och dricker kaffe. Några av ungdomarna har plockat kvanne som äts som efterrätt. Den fortsatta färden blir strapatsfylld. En ren går vid ett vadställe ned sig i en håla i botten, och det blir besvärligt att få upp den med packningen. Vid 20.15-tiden är sällskapet framme vid lägerplatsen vid Tjäurajaure. Det

¹² Välling med mjuk konsistens tillredd av mjök, (vete)mjöl, ägg m.m. (SAOB).

är mulet och mängder med mygg och överhängande risk för regn. Området kring lägerplatsen beskriver Campbell som stenigt med en mängd vide runt omkring i sänkor, vilket gör att landskapet i stort ser ut som en mjuk fjäll-rished (ULMA 17743 s. 177 ff.).

På grund av värmen och myggen har renarna sökt sig upp i Sarek, där det inte finns något bete. Under fredagen måste de därför hämtas ned igen, vilket försinkar flyttningen. Mattias Kuoljok ropar samerna till samling. Den ene efter den andre kommer in i hans kåta, där man rådslår om hur renarna ska tas ned från fjällhöjderna, om kalvmärkningen i Tjäurajaure och om uppbrottet därifrån. Man beslutar att flytta vid 20-tiden. En ny kalvmärkning ska dock först göras på udden i Tjäurajaure. Man tar ned tälten och folk ger sig iväg till kalvmärkningsudden. Snart inser man att avfärden måste skjutas upp och fattar beslut om att övernatta i det fria. Campbell får i uppdrag att hålla liv i elden, för att alla ska kunna få varmt kaffe när de vid 23-tiden kommer åter från den sena märkningen. Campbell skriver: »Nu sitta vi, vart kåtalog för sig, kring härdarna i de tätlösa kåtaplatserna. Kvällen var vacker med klar himmel och Sarekfjällen helt skärroda i solnedgången, som snart följdes av soluppgång.» Klockan 24 är det lugnt kring kåtaplatserna och snart sover alla i det fria, dvs. alla utom Campbell och Ruong som rest sitt tält på en plats vald med »yttersta omsorg».

K[uoljok] som åsett förberedelserna till vårt »sänggående» anmärkte att vi i alla fall inte skulle få sova längre än till kl 4 på morgonen, varför de minutiösa förberedelserna vore tämligen onödiga. Solen gick upp innan vi somnade. På Sarek-topparna hade den lyst hela tiden (ULMA 35280:XVIII:46 s. 39).

Innan Jovva Spiks kåtalog den 6 juli drar vidare och skiljs från Kuoljoks, intervjuar Campbell honom. Intervjun rör bl.a. kontakter och konflikter mellan samer och bofasta. Samtalet handlar om problemet med att samernas renar river hässjor för den bofasta befolkningen och vilka konsekvenser det kan få. Oftast kan renägaren och den drabbade göra upp i godo, men ibland slutar det med att renar skjuts som hämnd från de bofasta. Campbell och Spik talar också om konflikter i samband med blandäktenskap mellan samer och svenskar. Spik berättar:

Om en svensk pojke gifter sig med en lappflicka kan han därför ej bli renskö-tande nomad. Lappflickan förlorar nämligen vid äktenskapet med en svensk sina nomadprivilegier. Men om en lapsk pojke gifter sig med en svensk flicka så får han lapp-privilegier. Det händer oftare att en lapsk flicka gifter sig med en svensk pojke än att en svensk flicka gifter sig med en lapp (ULMA 17743 s. 228 f.).

Ruong noterar i sin dagbok att Mattias Kuoljok framstår som en ledare för de andra samerna. Han är den som sammankallar till rådslag då det behövs (ULMA 35280:XVIII:46 s. 45). Är Kuoljoks ledarroll något Ruong upptäcker genom sin dagliga närvaro under flyttningen eller är det en antydning om att Kuoljok valts för dokumentation för att han är en ledare för de andra

samerna? Medan Ruong funderar över Kuoljoks ledarroll gör han också iakttagelser av vad som i övrigt pågår runt honom.

Nyss voro alla karlar samlade till rådslag. Det beslöts om renskiljningen i Skuollavalta. Det blir natten mellan tisdag och onsdag. Vi kommer väl fram till Låutak (sommarplassen) natten mot tisdag. På måndag fara samlingsmanskabet och innan tisdag kväll bör man ha hjorden samlad. Under tisdagen samlas de »främmande lapparna» ... Folket arbetade med sina renar ... Hundarna hade bundits med jämna mellanrum att vakta från landsidan. Det var liv och rörelse ... Folket gick till kåtaeldarna för att styrka sig med lite kaffe och mat, medan man väntade på den nya flocken. Kåtorna voro nedtagna och utrustningen nedpackad och ordnad raidvis, ty efter märkningen ämnade man flytta ... Det blev ett styvt arbete att märka kalvar ... under tiden medan folket arbetade satt Åc och jag och vaktade elden (a.a. s. 45 ff.).

Lördagen den 7 juli börjar den långa flyttningen – två dagsmarscher om tillsammans fyra mil för att nå ända fram till sommarvistet vid Låutakjaure. Vid 1/2 5-tiden hämtas härkarna som stått bundna i videt intill lägret och klockan 6 bryter man upp. De familjer eller kåtalag som tillsammans haft läger vid Tjäurajaure delar nu upp sig i flera sitor och drar åt skilda håll. Mattias Kuoljok, Petter Anu Kallok med Jovva Spik samt Amma Spik tar vägen förbi Stuor Niak och söder om Kisuris på sin väg till Låutaklägret. Aira, Erik Åstot, Petter Anders Åstot och Apmut Tuolja går till Akkalägret och Petter Amma Åstot och Jovva Åstot till Njunjeslägret.

Man vadar över jokken, som från söder faller ut i Tjäurajaure. Kuoljoks ledhärk går i första rajden. Härken som bär en blå kista går ned sig och det blir mycket arbete med att få upp den. Ruong nämner för Campbell att han hört att ett dylikt missöde med kisthärken kan uppfattas som ett dåligt omen. Man går genom västra delen av Kubbesvagge. Efterhand passerar man flera små jokkar och stora snöfläckar och kommer allt högre upp. Det är arbetsamt med den våta snön, kommenterar Campbell. Det första raststället ligger högt och vackert alldeles under den branta toppen av Stuor Nijak. Rasten blir kortvarig och vid 9-tiden börjar man lasta på härkarna igen. Färden går nu mot söder och väster in i Sierkavagge. Terrängen är vild med väldiga block- och rasmarker samt vidsträckta snöfält. På snöfläckarna är det myggfritt. Men det är mycket tungt att gå och Campbell beskriver hur han ofta sjunker djupt ned i snön och ibland genom den ända ned till smältvattnet, som risslar fram därunder. Någon gång är det fast is i stället för snö, och där är det lättare att gå fram. Ofta försöker han ta en omväg och gå på fast mark, men eftersom rajdvägen går över snöfläckarna kan han inte avlägsna sig för mycket från denna väg om han inte vill bli efter.

Vid 1-tiden rastar man igen, nu vid Sierka Kiedde. Det blir en lång rast, eftersom härkarna behöver beta ordentligt, innan man fortsätter på en väg, som visar sig bli alltmer krävande i ett långt motlut. En dagsmarsch är gjord, och om man inte haft så bråttom på grund av värmen, skulle man ha slagit läger för natten eller för något dygn. Efter rasten, som beräknas vara till om-

kring kl. 4, ska man gå ytterligare en dagsmarsch till sommarlägret vid Låutak. Petter Anu Kallok är emellertid otålig att komma iväg, och uppbrott sker därför redan vid 3-tiden. Strax inpå lägret ligger vidsträckta snöfält. Myggen håller vakt runt dem, skriver Campbell. Man går över fjällryggen av Låutak, där snöfälten här och där har stora sprickor, som måste undvikas. Ruong, Ibba Kaisa Kuoljok och Campbell går efter rajderna som tar sig fram ganska fort i motlut och på den lösa snön.

Först vid 9-tiden kommer sällskapet fram till sommarlägret, där de tre kårtorna redan är resta på östra sidan av jokken, inte långt från Låutakjaure. Sommarbeteslandet, som breder ut sig här, består av en omfattande grässlätt med videsnår här och var vid de vidsträckta sänkorna. Gräset har ännu inte hunnit växa så långt, men Kuoljok menar, att det snart ska bli betydligt kraftigare och högre. Ruong och Campbell reser sitt tält ett kort stycke norr om Kuoljoks kåta invid stranden. Härkarna, som sedan avlastningen stått bundna i videsnåret, löses nu. I samlad flock och med höjda hornkronor springer de bort mot grässlätten i söder. Snart är de försvunna. Sommarflyttningen är därmed avslutad (ULMA 17743 s. 242 ff.). Campbell gör nu en summering av flyttningen:

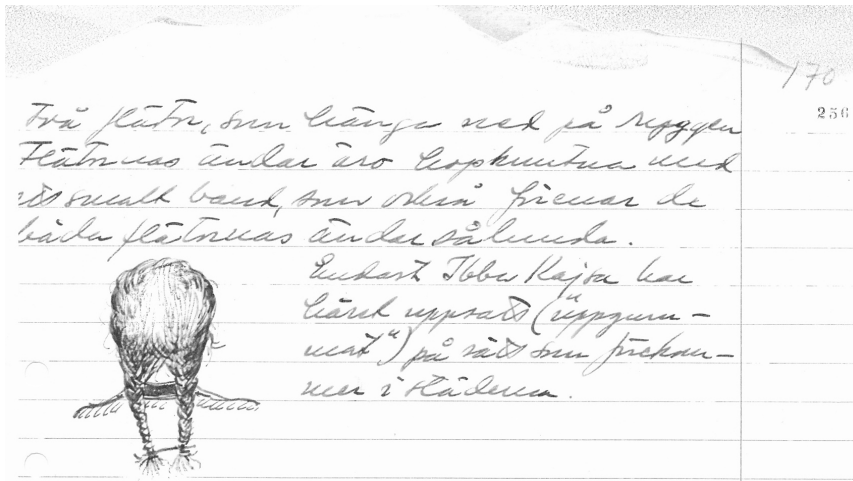
Ska man söka beskriva denna 1945 års sommarflyttning i jämförelse med andra år, måste man, vad jag kan förstå av uppgifter av Mattias Kuoljok och Jovva Spik, särskilt fästa avseende vid att det var mycket snö i fjällen ännu fram mot slutet av juni. Den starka värme, som kom efter midsommar, tvingade till uppbrott den 29 juni och sedan blev den kanske något sent påbörjade flyttningen ganska påskynad från lägerplats till lägerplats genom renarnas otålighet och dragning upp mot de högsta glaciärerna (a.a. s. 250).

Av dagböckerna framgår att forskarvardagen präglas av stora, strapatsfyllda och dramatiska händelser som dessa beskrivna, men också av mycket små problem. Ruong beskriver ett sådant problem som ger perspektiv på tillvaron.

Blev sedan kvar för att leta efter en penna som jag tappat men övergav tanken, då det var en bra bit till stället och ej var säkert att jag skulle hitta var vi gått. Jag vände och hann upp ÅC och Ibb-kajsa som gingo i sakta mak uppför Liikepuolta i rajdernas kölvatten (ULMA 35280:XVIII:46 s. 64).

Den soliga söndagen den 8 juli blir en välbehövlig vilodag för alla efter ett arbetsamt dygn. Den dubbla flyttningvägen – över fyra mil i svår fjällterräng – ett flertal kalvmärkningarna och arbeten med att få ned renflockarna från de höga fjälltopparna, har varit särskilt påfrestande för männen, menar Campbell.

Han reflekterar också åter över att Ultevisamerna är laestadianer. Deras predikanter, skriver han, håller möten med dem då de kommer ner under hösten och vintern. I vardagen märks inte samernas religiösa inställning utom på ett sätt: de håller söndagarna i helgd. De planerar flyttningen så, att de kan ligga stilla på söndagarna, då inget arbete bör utföras. Att Campbell

Samekvinnornas flåtor. Teckning: Åke Campbell 1945 (17743 s. 256).

använder söndagen till att teckna tycks dock inte störa samerna. »Säkert betraktas inte min ritning som något egentligt arbete», skriver han. Inte heller hindras Kati från att baka bröd på söndagen. Det räknas inte som arbete.

Bland Campbells teckningar denna dag märks en renskinnspåse, som Kuoljok förvarar kaffekopp och fat i när han vistas borta från kåtan. Andra teckningar föreställer härden med bröd samt kvinnornas hårflåtor.

Alla lappkvinnorna här, flickor såväl som äldre, har håret flätat i två flåtor, som hänger ned på ryggen. Flåtornas ändar äro hopknutna med ett smalt band, som också förenar de båda flåtornas ändar sålunda. Endast Ibba Kaisa har håret uppsatt (»upp-gummat») på sätt som förekommer i städerna (ULMA 17743 s. 255 f.).

Måndagen den 9 juli är en solig dag med en del lätta moln. Efter att ha ritat en kåtaplan följer Campbell med Kuoljok till Låutakjaure för att vittja näten som stått ute över natten i den grunda sjön. Pojkarna Kuoljok och några andra badar vid andra stranden och Campbell följer deras exempel. När de kommer tillbaka är lägret nästan folktomt. Kvinnorna som är kvar städar kåtorna och bygger en härd och en inhägnad för getterna (a.a. s. 259 f.). Medan arbetet med kåtan pågår blir det solförmörkelse. Genom Campbells solglasögon, som alla i tur och ordning lånar, kan man se förmörkelsen ganska bra. Kuoljok kommer bärande på en stor sten, och när han hör att det är solförmörkelse ser han ut att vilja släppa den: »Vågar man arbeta, när det är såhär? Man kanske inte ska bära sten då», frågar han. Han undrar uppenbarligen, skriver Campbell, om det kan anses som övermod eller brott mot en högre ordning att bära fram härdsten under en solförmörkelse. »Men», tillägger Campbell, »han talade halft skämtsamt, som han ofta gjorde.»

På kvällen äter man, skriver Campbell, blodpalt i blodvälling – en kraftig

föda, som kan behövas dagen före renskiljningen. Hundarna får ordentligt med blodsoppa före den ansträngande dagen. Dessutom ska Kati baka särskilt fint bröd, så man har proviant ifall renskiljningen skulle dra ut två dagar. Hon jäser brödet med pressjäst som hon har skaffat särskilt till detta bak. Ruong och karlarna ger sig mot kvällen iväg för att få fram renarna som nästa dag ska samlas till renskiljning i Skuollavalta. Campbell mäter upp kåtan och förhör sig med Kati Länta om hur man tillreder blodmat åt hundarna (a.a. s. 261 ff.).

Det torkade blodet i blodmagarna skäres eller smulas sönder i klumpar som man lägger i blodkaggen. Så häller man vatten i kaggen och kaggen skakas så en stund fram och tillbaka. Så tömmes detta blodvatten i soppkitteln och kokas upp med litet mjöl till redning. Det är den soppa hundarna få. Tillsatsen av mjöl är ganska sentida enligt Katis åsikt ... Hundarna få blodsoppa en å två gånger om dagen (a.a. s. 262 f.).

Tisdagen den 10 juli är det tomt på manfolk i lägret. Nästan alla har gett sig iväg för att söka upp renarna och se till att få fram dem till den första renskiljningen på kvällen och natten i Låutaksitans renskiljningsgårde vid Skuollavalta. Renskiljningen följer med nödvändighet på sommarflyttningens avslutning. När renarna gått från markerna kring vårvistet, där kalvningen skett, har de utefter flyttningens väg mot sommarbeteslandet samlat in i sin skara renar från andra flyttningens vägar som korsar över eller avgränsar den egna vägen. Det är hela renflokar eller enstaka strörenar från främmande sitor som på det viset kommit in i hjorden. Nu ska främlingarna skiljas från, och det ska göras på natten i Skuollavalta. Liksom kalvmärkningen måste det ske om natten, när solstek och mygg inte gör renarna så nervösa.

Innan man ger sig iväg ska man göra allt i ordning i lägret, som ska stå övergivet, och även göra sig själv i ordning till högtiden, som renskiljningen i verkligheten innebär med sitt festliga möte med folk från många sitor. Kvinnorna ordnar runt kåtan, så att allt ligger ordentligt övertäckt, medan folket är borta. De tar också på sig bästa kläderna och kammar sig särskilt ordentligt.

Campbell och Ruong ska inte återvända till Låutak utan gå från Skuollavalta till Storlule. Därför gör de nu upp sina affärer med Kuoljok. Ruong, Ibba Kaisa och Campbell är de sista att lämna lägret. Först går de utefter jokken genom det jämna låglandet med gräs och vide. Det börjar regna när de kommer högre upp. I regn passerar de över snöfläckar mellan klippor och stenar. Till slut är de uppe i ett fjällpass med klippblock. Ett slag söker de skydd under klipporna undan regnet. Där kommer de bl.a. förbi en grotta, som nyligen varit bebodd. De stannar ett slag vid en märklig, fritt liggande sten, stor som ett litet hus. Marken runt omkring ger intryck av att vara något annat än ren naturmark. »Kanske», skriver Campbell, »har här varit en offerplats.» På avstånd ser sällskapet snart den öppna slätten vid Skuollavalta med jokken, som skummar vit här och där mellan stenarna. Utefter jokken

ligger på höger hand många småtäkt och högre upp syns det stora rengärdet av ståltrådsnät utspänt mellan stolpar av björk (a.a. s. 277 ff.).

När Campbells sällskap närmar sig renskiljningsplatsen får han se något märkligt.

En mörk gestalt stod på en höjd intill rengärdet. Mannen var klädd i oljekläder och gummistövlar. Då han stod så ensam, undrade vi mycket vem det kunde vara. När jag kom fram till honom, befanns det vara Carlo Rönnow, geograf från Lund. Under flera månader hade han legat ute hos lapparna i dessa trakter för att studera renskötselns ekonomiska geografi,¹³ han hade inackorderat sig i maten i något hushåll, som han besökte, men bott i eget täkt. Många enskilda företeelser hade han studerat men funnit det svårt att få fram synteser och systematiskt samlat material för generella omdömen och slutsatser. Allt var i så hög grad individuellt. Vi drucko kaffe tillsammans vid vår eld (a.a. s. 279 f.).

Campbell upplever alltså ett oväntat forskarmöte i fjällvärlden och får för en stund utbyta tankar med en kollega.

I rengärdet har märkningen av kalvar kommit i gång sedan renarna nu ganska tidigt på dagen – tack vare regnet – kommit fram till gärdet. Detta är alltså den sjätte kalvmärkningen denna sommar. Campbell är genomvåt av regnet och måste byta underkläder, det enda han har att byta. Han och Ruong sätter först upp täktet vid stranden, men getterna blir besvärliga, och de tvingas flytta ut på en liten ö i bäcken. Senare tar sig getterna även dit, något som får Campbell att reflektera över varför de olika hushållen har getter med. Dels, säger han, är det för att man på det sättet för med sig mjölk, dels är det för att man inte kan lämna getterna ensamma hemma, då ingen finns där att se efter dem. »Så är geten», konkluderar han, »ett verkligt husdjur, som man ej kan lätt skilja sig ifrån.»

När han installerat sig går Campbell upp till gärdet, som nu iordningställt för renskiljningen, som strax ska börja. Fångstarmar för fram mot själva gärdet, som är indelat i tre mindre hagar med öppningar, som tillåter överförandet av renar från den ena till den andra hagen. Låutaksitan, Njunjessitan och Akkasitan har var sina hagar. Sedan finns i en krets utanför mindre hagar eller s.k. kontor, *kánturah*, som står i förbindelse med de större hagarna med öppningar i ståltrådsnätet. Dessa kontor är avsedda för det färre antal renar som tillhör sitorna i Jokkokaska, Vaisa m.fl. Många samer är samlade i skiljningsgärdet färdiga att börja renskiljningen. Men ännu pågår en del märkning av kalvar. Flickorna går tillsammans i grupper och pratar, liksom männen. Dessa har också samlats till en överläggning, ett sammanträde där alla sitter i en krets på marken och planerar arbetet.

Campbell beskriver samernas högtidsdräkter. Karesuandoflickorna finner han särskilt iögonenfallande med sin rika utsmyckning av dräkten.

¹³ Carlo Rönnow (1915–2010): Renskötseln hos Arjeplogs fjällsamer: med särskild hänsyn till Arjeplogs lappby: naturgeografiska förutsättningar och utformning. Lund 1944.

Mössan, kragen och armledernas kantband, förklädet, bältet lyser lång väg i kraftiga färger, särskilt i gult och rött. Jokkmokksdräkten är i jämförelse härmed synnerligen enkel. Anmärkningsvärt är Karesuandolapparnas mansdräkt är fullt ut lika utsmyckad som kvinnodräkten. Jokkmokksmännen har samtliga lagt av mössan av äldre lapskt snitt, en skärmmössa. Jokkmokksdräktens bälte är ett långt, smalt vävt band, medan Karesuandobältet är mycket brett och utsmyckat enligt gamla traditioner. Både konstruktion och utsmyckning är olika för mans- och kvinnobälten. Karesuandomännen får ett egenartat utseende vad hållningen och gestalten beträffar därigenom att bältet sitter mycket lågt och kolten blusar däröver. Även de med skohö högt uppstoppade skorna förstärka intrycket av en särartad hållning, särskilt om sommarskorna är mycket lappade på sulan så att skorna se ut att ha en främre och en bakre klack (a.a. s. 283 f.).

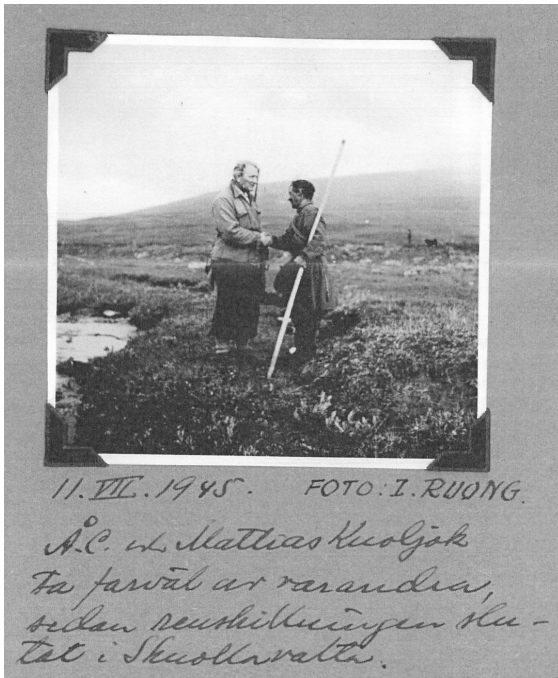
Inför renskiljningen placerar sig nu kvinnorna vid öppningarna mellan de olika hagarna och arbetet börjar. Campbell beskriver det som sker mycket livfullt:

Lassona vina åt alla håll och renarna komma i häftig rörelse. En efter en drager renarna in i sina hagar och kontor. De streta emot med alla fyra i marken och tom lägga sig ned. Kalvar måste man ibland bära. En del djur släpas i skanken och drages baklänges in genom porten. Den vaktande flickan måste ofta hjälpa till att köra på bakifrån (a.a. s. 286).

Renskiljningen fortsätter under hela natten och på morgonen hålls auktion på omärkta kalvar. Campbell sover i tältet några timmar, mest – som han skriver – för att slippa de våta kläderna, men också med tanke på nästa dags vandring till Storlule. När han efter en kort sömn åter kommer ut, är onsdagsmorgonen den 11 juli grå och regnig. Från renskiljningsgårdet kommer trötta samer ner mot lägerplatsen vid Skuollajokk. Med ett stort köttstycke i handen kommer Ruong till tältplatsen, där Campbell försökt få eld i det våta, korta riset. De bägge forskarna gläder sig åt att få smaka färskkött, men elden är urusel och köttet ännu slaktvarmt, så anrättningen blir föga njutbar.

Vid alla de små lägerplatserna utefter Skuollavalta har man börjat ta ned tälten och packa ihop. Eldarna slocknar sedan sista kaffetåren druckits. Framemot 10-tiden går de sista renhjordarna åt var sitt håll, bort från Skuollavalta. Akkasitans renar går mot norr, Njunjessitans går mot nordväst. Kuoljok ska i väg med sitt folk, sedan han sett sina renar försvinna bort mot sommarbeteslandet vid Låutak. Campbell och Ruong tar farväl av alla, sist Mattias Kuoljok, som de tackar för gästfrihet och vänskap och mycken trevnad (a.a. s. 286 ff.).

När forskarna lämnar lägret återstår ännu en del renskiljningar, innan de olika renhjordarna är rensade från främmande sitors djur. Att så mycket oerhört slitsamt arbete av Ultevislapparna läggs ned på renskiljningar sammanhänger därmed, skriver Campbell, att dessa intensivt renvårdande samer vill få fram hjordar, som verkligen hör hemma och känner sig höra hemma inom bestämda flyttningsområden med deras brunstplatser, kalvningsplatser och sommarbetesland. Denna renarnas hemkänsla eller instinktiva bundenhet

Åke Campbell tar farväl av Mattias Kuoljok den 11/7 1945 vid Skuollavatta, Foto: Israel Ruong (ULMA 17743 s. 308).

till vissa platser och stråk underlättar renskötseln, så som den bedrivs av Jokkmokkssamerna. Om hjorden blir uppblandad med främmande renar, särskilt med de mera »vilda» renarna från Karesuando, kan hjorden som helhet betraktad lätt få sin instinktiva bundenhet till bestämda platser försvagad, och faran att djuren regellöst sprider sig åt skilda håll blir större. Det är anpassningen till en klar instinkt hos renarna, som är renvårdarens förnämsta metod, och den blir betydligt svårare att tillämpa på en hjord med heterogen sammansättning, avslutar Campbell sina resonemang om sambandet människa–djur (a.a. s. 298 ff.).

Ruong och Campbell har planerat att följa Vaisa-samerna ut mot Storlule, men i sista stund går planen om intet. Samerna har inte möjlighet att hjälpa dem bära packningen, som är ganska stor. Ruong finner då en »Karesuandolapp från Änonjalme, som övertalades att bära en stor del av vårt bagage och sedan taga emot oss i sin gamme¹⁴ i Änonjalme när vi kommo fram på kvällen».

Bäraren heter Nils Johannes Opstatius Nutti och är svärson till renägaren Margareta Blind. Nutti ska nu från renskiljningen i Skuollavatta ge sig av hem till vistet i Änonjalme. Klockan är omkring ett då forskarna lämnar renskiljningsgårdet. Himlen har klarnat och molnen dragit bort mot Sarekhål-

¹⁴ Fast, flyttbar kåta (SAOB).

let. Man går i riktning mot sammanflödet av Kisurisjokk och Sjunutjutesjokk och de båda broarna där. En lång dagsmarsch ligger framför sällskapet. Vid första bron, den över Sjunutjutesjokk, rastar man och lagar middag. Här träffar man också »lappfogden Malmström jämte en lapptillsyningsman».¹⁵

Efter rasten fortsätter färden mot norr utefter Vuojatätro. Man går ganska högt på sluttningarna först av Sjununktjutisvarre och därefter av Akka. Sista delen av vandringen blir mycket krävande. Man måste fram mot Vuojatätros mynning vid Änonjalme och måste alltså ned i den svåra terrängen nedom fjällsluttningens platåland. Ur björkskog och videsnår måste man söka sig upp på höjden för att åter komma ned i »oundvikliga videkärr och björkholmar».

Vid 11-tiden når sällskapet mynningen av Vuojatätro. På andra stranden ligger vistet Änonjalme. Man tänder rökeld och ropar. En motorbåt ligger ute med några fiskande samer. Sedan de tagit hand om sina nät kommer de efter någon halvtimme in till stranden och hämtar. Först omkring midnatt kan Ruong och Campbell gå till sängs i Margareta Blinds, Nuttis svärmors, *gamme*. Därmed är lejonparten av fältarbetet gjord av Campbell, som reser vidare den 14 juli, innan han den 21 juli återkommer till Uppsala. Ruong fortsätter dock sina fältstudier och återvänder till Uppsala först den 20 augusti¹⁶ (ULMA 17743 s. 301 ff., ULMA 35280:XVIII:46 s. 89). När forskarna lämnar Kuoljoks fortsätter Ibba Kaisa, säkerligen på uppmaning av Campbell och Ruong, att i några korta anteckningar mellan den 27/7 och 2/8 skriva om flytten som då går tillbaka österut (ULMA 18382).¹⁷

»Vårt lands nomader ...». Avslutande reflektioner

De etnologiska fältarbeten som ULMA genomför under 1940-talet består i de allra flesta fall av att en eller flera forskare besöker en plats för att där intervjuva någon eller några, vanligen på förhand kontaktad(e), informant(er) om de lokala förhållandena på orten i äldre tid. Oftast varar arbetet under en eller några dagar, innan forskaren far hem eller vidare till nästa plats för att möta nya informanter. Det är främst ekonomiska och praktiska skäl som gör att man samordnar undersökningar av flera byar eller socknar under ett och samma fältarbete. Drivkraften är vanligen att samla belägg och att »beta av» platser inom ett och samma område. Ibland är arbetet forskningsmotiverat, ibland en del i den kontinuerliga dokumentation som arkivet bedriver (Lilja 1996 s. 87 ff., Gustavsson 2014 s. 95 ff.).

¹⁵ Ruong skriver: »Andersson var åtskilligt stinn och skränig och skrytsam» (ULMA 35280:XVIII:46 s. 5).

¹⁶ När Campbell reser iväg skickar Ruong 23 filmrullar till Nordiska kompaniet för framkalling och kopiering (ULMA 35280:XVIII:46 s. 89).

¹⁷ Anvisningar om vad Ibba Kaisa ska skriva om finns i slutet av dagboken. De ser ut att vara skrivna av Ruong.

Campbells och Ruongs fältarbete sommaren 1945 är på flera sätt annorlunda än de gängse undersökningarna. I en tid då forskarblicken ännu är retrospektiv, dvs. riktad mot det förgångna, är expeditionen huvudsakligen en samtidsdokumentation. Förvisso är Campbell intresserad av att ha ett historiskt perspektiv på rennäringen och av att betona det ålderdomliga i den samiska kulturen – jfr t.ex. hans tidigare nämnda oro för att hushållsflyttningens tid är förbi – men hans fokus är ändå det sätt på vilket samerna lever år 1945. Speciellt med undersökningen är också att forskarna tillsammans med samma informanter förflyttar sig från plats till plats i en autentisk, dvs. icke arrangerad, situation.

Om fältarbeten kräver övernattnings bor forskare ibland hos andra (lokala) forskare eller vanligast på hotell och pensionat. Under fältarbetet hos Kuoljoks råder dock helt andra förhållanden. Här bor forskarna bokstavligen tillsammans med samerna, ofta i samma kåta. Om fördelarna med detta skriver Campbell till sin kollega Hans Ellekilde i Köpenhamn:

... har jag i sommar vandrat med nomadlapparna och deras renar från vårvistet till sommarvistet uppe vid norska gränsen. Jag levde då helt som lapp bland lappar ... låg i kåtariset om nätterna bland lappar, hundar och getter och vandrade om dagarna långa sträckor över fjällpassen ända upp till 40 km om dagen. Det var mödosamt men oerhört lärorikt (citerat hos Bringéus 2008 s. 198).

Citatet är intressant och innehåller mycket information om Campbells vetenskapssyn. Hans betoning av att han levt »som lapp bland lappar» är ett sätt för honom att framhålla undersökningens pålitlighet och soliditet. Det positivistiska forskningsideal han arbetar inom garanterar nämligen att en gedigen undersökning ger ett sanningsenligt resultat. Genom att bokstavligen leva tillsammans med dem man studerar – ett ypperligt exempel på deltagande observation/reflektion – kan man uppnå sådan trovärdighet. I citatet ger Campbell också uttryck för en bland manliga forskare vanlig beskrivning av fältarbetet som en hjältebragd, där strapatser och motgångar inte hindrar utan är till för att övervinnas. I enlighet med detta hjälteideal är det måhända en prövning att bo tillsammans med »lappar, hundar och getter» och det är kanske »modosamt» med långa vandringar, men mest är det hela ändå »oerhört lärorikt» (Lilja 1998 s. 123 ff.).

Fältarbetet hos Kuoljok måste alltså förstås utifrån det (post)koloniala och ojämlika forskningsklimat som råder vid 1940-talets mitt. Samerna är i detta klimat och av hävd och per definition en förtryckt och underställd etnisk grupp. I ULMA:s realkatalog sorterar »lapparna» på 1940-talet ännu under rubriken »Främmande folkstammar i landet». Samtidigt är de – kanske inte bara i forskarens ögon – en folkgrupp som är värd att värna, eftersom den representerar ett ålderdomligt levnadssätt. Samerna är ett slags exotiska varelser, som beundras för sin ursprunglighet men som samtidigt måste hjälpas och stödjas, så att de inte utplånas. De är alltså exempel på det undersökningsobjekt som kallas »De Andra». De tillskrivs negativ tillhörig-

het till det vilda, outvecklade, förmoderna eller omoderna, samtidigt som de på en positiv skala bedöms vara autentiska, genuina och ursprungliga. Deras »kultur» representerar ett förgånget utvecklingsstadium, som snart ska försvinna i den utslätande moderniteten, vilket anses närmast katastrofalt. Den måste därför dokumenteras, innan det är för sent (Lilja 1996 s. 140 ff., 170, Silvéen 2010 s. 2 ff., Vallström 1994 s. 152). Räddningsmotivet är således den viktiga drivkraften bakom idén med den lapska undersökningen i Uppsala.

Samernas kultur är enligt detta synsätt värd att slå vakt om, och den uppvärderas därför som omistlig, samtidigt som samerna utsätts för rasifierade och andra övergrepp från den svenska staten och från nybyggare och andra »svenskar» (SOU 2006:019). Forskarna som dokumenterar den samiska kulturen för att bevara kunskap om den inför framtiden, bidrar dock samtidigt till att skapa kategorin »lappar» som en anomali jämfört med den normerande majoritetsbefolkningen. Detta görs dels genom att samerna uppmärksammas som en enhetlig grupp, dels genom bruket av ett etnocentriskt betraktelsesätt, där samerna framställs som annorlunda vad gäller både livsform, fysionomi, språk och klädsel. I förlängningen kan denna starka betoning av skillnadsskapande leda till att samernas mänsklighet måste undersökas och kanske ifrågasättas (Vallström 2006 s. 33 ff.). Ett uttryck för detta är att samer gärna avporträtteras en face och i närbild. Exempel på det finns i filmupptagningar. De blir där filmade på så nära håll och i så långa sekvenser att de – och eventuellt även betraktaren – blir generade och besvärade av närgångenheten (ULMA 35754: 1). Det är som om kameran vill undersöka om samens verkligen är en riktig människa.

Den dagboksliknande uppteckning som blir resultatet av fältarbetet hos Kuoljoks 1945 innehåller en mängd svartvita fotografier. Dessa föreställer huvudsakligen landskapet med dess höga, snöklädda fjäll och ändlösa viddar med kåtor på rad. I naturbilderna rör sig människor, nästan alltid i form av en rajd. Rena porträtt av samer saknas egentligen helt. Mattias Kuoljok och andra familjemedlemmar finns på foton, vilkas syfte är att visa hur arbeten, som t.ex. brödbakning eller beredning av skohö, utförs. Det är då sysslan och inte människan som är i fokus. Kanske har Campbell medvetet undvikit porträtt för att förebygga sammanblandning med den samtida rasbiologin och dess foton av folktyper¹⁸ och i stället fotograferat utifrån idén om att dokumentera »sambandet i livsföring och arbetsliv mellan människor och landskapstypen» (ULMA 17743 s. 2).

¹⁸ Rasbiologiska institutet i Uppsala med Herman Lundborg som ledare är i full gång med skullmätningar av bl.a. samer och 1945 lägger Bertil Lundman, senare docent i fysisk antropologi, fram sin avhandling om Dalaallmogens antropologi. Avhandlingen är ett resultat av vad många kallar rasism (Lundmark 2007 s. 37).

Inför olika fältarbeten bland samerna under åren 1943–1947 finns i arkivet i Uppsala brev ställda till Kristidsnämnden. I dem anhåller arkivet om att få extra tilldelning av kaffe, socker och tobak. Man framhåller – i en ton som minner om hur man talar om barn – att det underlättar undersökningarna och förbättrar det vetenskapliga resultatet om man kan bjuda »lapparna» på kaffe och cigaretter under de »tröttande utfrågningarna och upptagningarna». Samerna blir då, skriver arkivet, »mera meddelsamma» (ULMA: brevsamlingen 1943-01-22, 1943-05-27, 1943-08-21, 1944-06-03, 1947-03-18). Några sådana brev inför Campbells och Ruongs resa sommaren 1945 har jag inte funnit. Kan det hänga samman med att trötta utfrågningar och upptagningar inte präglar detta fältarbete, där forskarna aktivt deltar? Är kaffe, socker och tobak inte nödvändiga (som murtor) då? Är det kanske rent av kränkande att ha med sig extra ransoner som en antydning om att samerna inte kan försörja sig? Eller är det självklart att forskarna ska ha med sig dessa varor som en ringa ersättning för det besvär samerna åsamkas? Frågan är relevant, eftersom hustrun till en av Mattias Kuoljoks söner berättat att 1945 betraktades som »den sommaren [man] fick svälta» (anonym Kuoljok muntl. 1997). Bidrar då kaffe, socker och tobak till att, som arkivet i breven påstår, »hålla lapparnas goda humör uppe» (ULMA: brevsamlingen 1943-05-27) när det är mat som saknas? Hur kan Campbell och Ruong undgå att märka detta dilemma när de lever så nära Kuoljoks?

Är det samernas goda humör som gör dem så följsamma att de inte avslöjar bristen på mat, eller är det den distans forskarna håller gentemot sina »studieobjekt» som gör problemet osynligt och därmed omöjligt att tala om? Att distansen ger effekt tydliggörs av det faktum att samerna aldrig blir riktiga aktörer i Campbells och Ruongs fältarbetsrapporter. Beskrivningarna lyfter sällan fram dem som enskilda individer utan betonar i stället deras grupptillhörighet, även när namngivna informanter förekommer. Samerna spelar heller inte huvudrollerna i dramat. Det är oftare Campbells och Ruongs tankar, tolkningar, göranden och låtanden som står i fokus än Kuoljoks. Samerna fungerar ungefär som karaktärerna i en folksaga: de är stereotyper som kommer in i handlingen bara när de behövs och försvinner sedan igen, ibland spårlöst (Lüthi 1982 s. 17). Mattias Kuoljok rör sig t.ex. i uppteckningens texter hela tiden i marginalen eller periferin och läsaren lär känna honom ytterst ytligt, trots att han borde vara huvudperson i dokumentationen.

Skildringarna av samerna som ett kollektiv rimmar väl med de samtida beskrivningarna av bondesamhället. Där lyfts inte heller individer fram, utan dokumentationen syftar till kollektiva beskrivningar av det typiska för en bygd. Den starka betoningen av det förgångna och traditionsbundna gör att bondesamhället framstår inte bara som logiskt sammanhängande och välordnat men också som statiskt och förändringsobenäget (Lilja 1999

s. 21 ff.). Detsamma gäller Lapplandsexpeditionen 1945. Skildringarna av samerna gör dem inte bara till ett kollektiv utan låser också fast dem som statister i en märkligt stillastående evighet där ingen utveckling tycks ske. Det är som om Kuoljoks lever i en annan tid än forskaren, utanför moderniteten och samhällsutvecklingen. Inte minst ger de många fotografierna av det obebodda landskapet i Campbells uppteckning intryck av orörd, obebodd vildmark där ingenting händer. Kuoljoks förblir »lappar» och som sådana kvar i ett passerat tidsskede (jfr Fabian 1983 s. 27, Vallström 1994 s. 148 ff.). När forskarna åker hem fortsätter samerna med de »traditionella formerna för arbete och livsföring». De fortsätter med sina ständiga flyttningar i vildmarken som om ingenting hänt, medan Campbell och Ruong går vidare med ny forskning och bryter mark på andra områden (jfr Fabian 1983 s. 27, ULMA F3D). I lapparnas land – såsom det konstruerats av Campbell och Ruong via fältarbetet – råder tystnad och lugn, i forskarnas/svenskarnas land sjuder det av liv och rörelse i efterkrigstidens högljudda framstegs- och utvecklingsoptimism. Samernas tid förblir cyklisk som i det förmoderna bondesamhället, medan forskarnas är linjär och därmed signalerar en riktning framåt mot nya horisonter (Frykman & Löfgren 1979 s. 23 ff.).

Utifrån de behjärtansvärda intentionerna att rädda kunskap om samisk kultur till eftervärlden, tillskrivs alltså en etnisk grupp, »lapparna», en tillhörighet till ett förgånget, till något passerat, som inte är helt funktionsdugligt i ett modernt samhälle. De finns i sin »evighet», ett stillastående tillstånd i en annars rörlig värld. Den evighet de representerar är dock hotad av den framrusande, utslätande moderniteten som till slut – och det vet forskarna (men inte samerna?) – ska utplåna den samiska kultur som Kuoljoks är representanter för. »Evigheten» där samerna placeras är emellertid inte ett väntrum inför moderniteten. Det är en konstruktion, en chimär, en illusion som illustrerar en uppfattning om kultur som en kraft utanför människan, en kraft som kan »störas, förstöras, sprängas, försvinna eller utdö» (SOU 1924:28 s. 2 ff.; jfr Lilja 1996 s. 142). Frågan är om samer i allmänhet och Kuoljoks i synnerhet känner till existensen av denna »evighet».

Efterord

På 1990-talet, nästan ett halvsekel efter fältarbetet besöker representanter för Samernas Riksförbund Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. De möts av den »lapska» undersökningen, de »lapska» frågelistorna osv. inordnade, inte längre under rubriken »Främmande folkstammar», men under »Särskilda folkslag». Jag visar dem realkatalogen och frågar om arkivet bör ändra *lapsk* till *samisk*, eftersom ordet inte är gruppens egen benämning utan härrör från majoritetsbefolkningen och har negativa förtecken. Riksförbun-

det svarar mig att det inte bör ändras, då det är typiskt för den tid då katalogen konstruerades. Alltså bibehålls det och Mattias Kuoljok och hans familj går in i historien som genuina men omoderna »lappar» även om de själva kallar sig samer och ser sig som samtida med och lika utvecklade som alla andra människor i det moderna.

Källor och litteratur

Institutet för språk och folkminnen: Dialekt- och folkminnesarkivet, Uppsala (ULMA)

Tjänstarkivet:

D III B:6: Arkivchefens dagböcker.

D III C1:1945: Tjänsteförrättande arkivchefs dagböcker.

D III D:5: Folkminnesavdelningens dagböcker.

F3D: Reseberättelser.

E2 A: Korrespondens.

Fonogramarkivet:

ULMA 35754:1 (filmer).

Uppteckningar:

ULMA acc. 1562, Lpl. Vilhelmina. Pettersson, O. P. 1927.

ULMA acc. 17743, Lpl. Jokkmokk. Campbell, Åke 1945.

ULMA acc. 18368a-b, Lpl. Jokkmokk. Ruong, Israel 1945.

ULMA acc. 18382, Lpl. Jokkmokk. Kuoljok, Ibba Kaisa 1945.

ULMA acc. 21019:17, Lpl. Vilhelmina. Eriksson, Nils.

ULMA acc. 35280:XXVIII:46, Lpl. Jokkmokk. Ruong, Israel 1945.

ULMA acc. 35280:XXXX:111, Ruong, Israel 1945.

Internetsidor besökta 2015-09-09:

http:

[//www.lansstyrelsen.se/norrboten/SiteCollectionDocuments/Sv/djur-och-natur/skyddad-natur/Naturreseptat/Jokkmokk/Beslut%20och%20BP/UltevisFUR_BP_2007.pdf](http://www.lansstyrelsen.se/norrboten/SiteCollectionDocuments/Sv/djur-och-natur/skyddad-natur/Naturreseptat/Jokkmokk/Beslut%20och%20BP/UltevisFUR_BP_2007.pdf).

<http://www.fono.fi>, <http://www.discogs.com>.

www.filmarkivet.se.

www.fjallen.nu/index.html.

Muntlig uppgift av anonym kvinnlig Kuoljok 1997.

Litteratur

Bringéus, Nils-Arvid, 2008: Åke Campbell som etnolog. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 103.)

Fabian, Johannes, 1983: Time and the Other. How Anthropology makes its Object. New York.

Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar, 1979: Den kultiverade människan. Lund.

Gustavsson, Karin, 2014: Expeditioner i det förflutna. Etnologiska fältarbeten och försvinnande allmogekultur under 1900-talets början. Stockholm. (Nordiska museets handlingar 140.)

Lilja, Agneta, 1995: Dialekt- och folkminnesarkivets frågelistor 1914–1994. Uppsala. — 1996: Föreställningen om den ideala uppteckningen. En studie av idé och praktik

- vid traditionssamlade arkiv – ett exempel från Uppsala 1914–1945. Uppsala. (Skrifter utg. genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Serie B:22.)
- 1998: »Ein Mädchen für alles». Ella Odstedt, kvinna och forskare. I: SvLm. S. 81–132.
- 1999: Den ideala uppteckningen i klassisk etnologi. I: Ulrika Wolf-Knuts (red.), Vägen till arkivet. Åbo. (NNF Publications 4.) S. 21–47.
- Lundmark, Lennart, 2007: Allt som kan mätas är inte vetenskap. En populärvetenskaplig skrift om Rasbiologiska institutet. (Forum för levande historia nr 4.) <http://www.levandehistoria.se/material/allt-som-kan-matas-ar-inte-vetenskap>.
- Lüthi, Max, 1982: *The European Folktale. Form and Nature*. Indiana University Press.
- SAOB = Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien 1–. 1898–. Lund.
- Silvén, Eva, 2010: Utställningar och föreställningar. Om samerna, Nordiska museet och Skansen. I: Else Mundal & Håkan Rydving (red.), *Samer som »de andra», samer om »de andra»*. Identitet och etnicitet i nordiska kulturmöten. Stockholm. S. 1–13.
http://www.nordiskamuseet.se/sites/default/files/public/filer/utstalln_och_forestalln.pdf.
- SOU = Statens offentliga utredningar. 1924:26–27 I–II: Ett systematiskt utforskande av den svenska allmogekulturen. Stockholm; 2006:019: Att återta mitt språk. Åtgärder för att stärka det samiska språket.
- Strömbäck, Dag, 1945–47: Undersökning av svenska dialekter och folkminnen 1943–46. I: SvLm. S. 175–186, 209–220 resp. 158–170.
- SvLm = Nyare bidrag till kännedomen om de svenska landsmålen ock svenskt folklif. 1879–. Sthlm & Uppsala.
- Vallström, Mikael, 1994: Inför forskarens ögon. Om Åke Campbell, vetenskapsmannen och den vetenskapliga texten. En text- och kulturanalytisk studie. I: SvLm. S. 137–171.
- 2006: *Det förflutnas närvaro. Essäer om norrländska kulturarv, historieskrivning och de andras spår*. Stockholm. (Riksantikvarieämbetet.)

Summary

Agneta Lilja, 'It appears to me to be an important matter...'¹ Fieldwork in Swedish Lapland in summer 1945

In the summer of 1945, Åke Campbell, ethnologist at the Institute of Dialect and Folklore Research, Uppsala (ULMA), and Israel Ruong, associate professor of the Sami language at Uppsala University, accompanied Mattias Kuoljok, a Sami of Ultevis in Jokkmokk, and his family as they moved from their spring camp in Vaggvarre in Sitojaure to their summer camp in Låutakjaure. The aim was to study reindeer herding, the running of the household, and life in the Sami tent, or *kåta*. Based on this fieldwork, Campbell produced a field record in which he reported on the family's migration, day by day, while also documenting in fine ethnographic detail, in words and images, tasks such as breadmaking and sewing. Ruong likewise kept a diary, in which he mainly collected information on reindeer herding.

The Kuoljok family and Ruong were already acquainted. He had interviewed them and recorded joiks with them. They had also taken part in films – made by Stig Wesslén, a forest officer – about Sami life in the wilderness. In addition, the Kuoljoks collaborated closely with the Nordiska Museet in Stockholm, where they helped the curator Ernst Manker to mount a Sami exhibition in 1947.

Once the move to Låutak was completed, the researchers returned to Uppsala. Their fieldwork was part of a survey of the Sami begun by Professor Björn Collinder in 1943. It was an authentic study of contemporary Sami life, in that it was undertaken in an unarranged context. Otherwise, the usual approach was to interview Sami individuals on their visits to church villages or markets.

The Sami studies of this period have to be understood in a colonial perspective, which saw the Sami as at once old-fashioned and genuine, victims of modernity, yet at the same time strangely trapped in an unchanging eternity in which little development occurred.

‘Sometimes it is Tamed to Bring Home Fish for the Kitchen’

Otter Fishing in Northern Europe and Beyond

By Ingvar Svanberg, Tommy Kuusela and Stanisław Cios

One fascinating little detail on Olaus Magnus’s famous map of northern Europe, the *Carta marina*, drawn by him between 1527 and 1539, is an otter fetching a fish for its master, who stands ready with a knife in his hand and a cooking vessel on the fire (Fig. 1). On the map, the otter is placed in Ostrobothnia, an area that is now part of Finland. The explanation on the printed map states: ‘the otter is trained to catch fish and bring it to the cook’ (‘animal luter domatur ad piscandum et pisces coco porrigendum’). In a German commentary on the map, *Ain kurze Auslegung der neuuen Mappen* (1539), Olaus Magnus states, ‘All hie ist zu mercken das der Otter vviirdt geuuent visch zu holen vnd tregst dem koch in die kochen. Aber vmm seiner geizigkait uegen pringt ehr mer vmb uueder von neten ist darumm so braucht man in uenig darzu’, i.e. its services were clearly seldom utilised, in order not to catch too many fish (‘darumm so braucht man in uenig darzu’). In *Opera breue* (1539/1887), written in Italian and intended for readers in southern Europe, he similarly adds: ‘The otter is still common in Finland and around the Gulf of Bothnia, and it is sometimes tamed in order to bring fish for the kitchen’ (‘E anchora l’animale Luthero per Finlandia, & Botnia frequente, & alcuna uolta si domestica, in modo che porta alla cucina il pesce’).

In his monumental work *Historia de gentibus septentrionalibus*, published in 1555, Magnus provides further details on tame and trained otters in Sweden (Book 18:16). However, here he refers to another geographical location: ‘On the estates of some eminent citizens in Svealand, otters are made so tame that, upon a sign from the cook, they dive into a fishpond and bring forth a fish of the size he commands them, returning for another and yet another until his instructions have been completely satisfied.’ This anecdote is illustrated with a vignette of an otter with its master, a slightly expanded version of the image found on the *Carta marina*.

Otter helping its master to fish (*Carta Marina*, 1539).

Purpose and sources

Historiography is a human invention and is necessarily almost always anthropocentric. Nevertheless, human relationships to other species are a crucial part of cultural history. It is not possible to understand history without also examining how animals affect human societies, and vice versa. It is therefore important to study the biocultural domains that occur in the interaction between animals and human beings (Levi-Strauss 1962; Svanberg & Łukasz 2014). Many animal species have been of great significance for humans throughout history (Kalof 2007). Domestic animals, such as cats, dogs, horses, goats and sheep, have since time immemorial assisted *Homo sapiens*, improving our way of life. Some species provided energy, while others delivered a variety of services. Wild-caught species have also been tamed for various purposes besides predation, such as raising the alarm, fighting, and as guards, pets, and pack and draught animals (Gilmore 1950; Serpell 1996; Ståhlberg & Svanberg 2012). Trained wild animals assisting humans in their search for food are a fascinating topic in our cultural history. One example of this is otters assisting humans in fishing. Was the practice of fishing with otters, as described by Olaus Magnus, just a local, upper-class tradition in late medieval Scandinavia, a practice

that existed only on wealthy farms, or did it occur elsewhere and in other stages of history?

A pioneer in the study of the use of animals as assistants in fishing and gathering activities worldwide was the ichthyologist Eugene Willis Gudger (1866–1956), who also mentioned Olaus Magnus's description in his brief but interesting and well-researched overview of fishing with otters (Gudger 1927; cf. Brandt 1972, p. 15). The topic of using animals to assist in hunting and fishing is still current in ethnobiological and human–animal research. A recently published book by Daniel Allen on the human relationship with the otter, including a brief discussion of fishing with otters, has prompted a look at conditions in Sweden and neighbouring countries for a complete picture of this custom (Allen 2010, pp. 42–44). With the help of ethnographic records in the printed literature and records in the Swedish folklore archives, this article sets out to review and analyse the practice of otter fishing in Sweden and elsewhere. In which areas did this practice exist? Who used otters for fishing? How were they trained to fish? Fishing with otters is a biocultural domain as yet inadequately studied by scholars in Sweden (Brusewitz 2001; Fridell & Svanberg 2007, p. 114).

Kleptoparasitism

In a variety of ways, humans have long depended on animals in their foraging activities. Simply stealing what you can eat from other species is, of course, a prehistoric habit that continues to this day. For example, in the Nordic countries it was for a long time common to gather eggs and take nestlings from birds' nests for food (Storå 1965; Berg 1981; Svanberg & Ægisson 2006). Collecting honey from wild bees and bumblebees is another practice with a long tradition (Crane 1999, pp. 43–103; Svanberg 2006, pp. 16–29).

Kleptoparasitism, the act of stealing food from other species, has been a common strategy in the human search for sustenance. Taking advantage of what other species have already gathered is an easy way to obtain food. Indeed, stealing prey from predators was probably practised in early history. Examples of humans chasing lions away from their prey to consume the meat themselves are still reported (Schoe, de Jongh & Croes 2009). Nomads and hunters in the Eurasian steppe and tundra landscape looted rodents' nests for nuts, bulbs and seeds. This practice is also known from subarctic North America (Nabhan 2009; Ståhlberg & Svanberg 2010). On the Swedish Baltic islands of Gotland and Öland, local people collected 'mouse nuts' or 'rat nuts' (hazelnuts) in winter from field mice (*Apodemus* spp.). On a journey to Öland in 1741, Carl Linnaeus (1745, p. 63) noted that wild hazelnuts (*Corylus avellana*) taken from mice were the best nuts that could be found. The mice gathered them in large stores under bushes, and many of

the nuts were perfect, with no worms or cavities. A hundred years later, Per Arvid Säve observed a similar habit on Gotland. The happiest people, he said, were those who, in winter, found a hoard of ‘rat nuts’, which were the best of all (Säve 1939, p. 43).

It was also common practice among coastal dwellers to rob fish from various bird species. In Sweden and Finland, coastal dwellers practised kleptoparasitism on the nests of white-tailed eagles (*Haliaeetus albicilla*) and ospreys (*Pandion haliaetus*). The method was simple. First, the nestlings were chained to the nest when they were beginning to leave it. Daily, the nest could be emptied of fish that the parent birds had brought home to their young. Tying the nestlings’ cloacae with string could make this more efficient, preventing them from eating all the fish the adult birds had brought to the nest (Brusewitz 2001). The same practice is described from the Pákász, a group of fishermen living in the Hungarian marshes, who also robbed the nests of white-tailed eagles (Gunda 1969, p. 493).

Fishing with animals as helpers

Human beings have used various species to assist them in hunting and gathering activities (Magnus & Svanberg, forthcoming). Dogs, ferrets (*Mustela putorius furo*), cheetahs (*Acinonyx jubatus*), caracals (*Caracal caracal*) and other mammals have been used to track and chase various prey that humans have had as targets (Masseti 2009; Ståhlberg & Svanberg 2012). Stalking horses and other animals used by hunters to hide behind while stalking their prey have been noted in many parts of Europe, including Sweden, but also in Asia (Brusewitz 2001; cf. Birket-Smith 1966, p. 323; Gunda 1977, p. 83).

Birds of prey, such as eagles, falcons and hawks, have also been used for hunting purposes, especially in Eurasia (Cocker 2013). Falconry is still a common practice and an esteemed form of hunting in many parts of the world, particularly in the Middle East, and hunting with eagles is conducted among Kazakhs in Inner Asia (Soma 2014).

Some mammal species have been used for fishing. The Ainu of northern Japan and Sakhalin trained their dogs so that, on command, they could swim in packs, frightening fish into shallow water, where they were easily caught (von Brandt 1972, p. 13; Sjöberg 1993, p. 55). Fishermen in coastal Portugal similarly used dogs for fishing. Dogs of the local breed *Cão de Água* were originally taught to herd fish into fishermen’s nets and to retrieve lost or broken tackle (von Brandt 1972, p. 14). The ethnologist Béla Gunda (1974, p. 11x) provides a few examples of dogs being used for fishing from Rétköz in the Carpathian region and from Hortobágy on the Hungarian plain (for further examples, see Gudger 1923). The Orang Laut, the sea nomads of South Johor, Malaysia, use dogs for hunting crabs (Burdon 1951). An interesting method of catching large fish and sea turtles is with the help of

Cormorant fishing on the Nagara River, Japan (early eighteenth-century woodblock print by Keisai Eisen).

remoras or suckerfish, which has been described from East Africa and the Torres Strait (Gudger 1919a, 1919b; De Sola 1932).

The use of tame cormorants (*Phalacrocorax capillatus*; *P. carbo*) and oriental darters (*Anhinga melanogaster*) to assist in fisheries is a well-known example of animal helpers in the ethnographic literature (Fig. 2). Cormorant fishing has been especially common in Japan and in parts of China, while darters were used for the same purpose in South Asia (Gudger 1926; Laufer 1931; Stoner 1948; Jackson 1997; Naefe 2002). Some examples of cormorant fishing from Europe (England and France) are also known, although it was never a widespread practice there. The earliest reliable source stems from Justus Joseph Scaliger in 1557, reporting cormorant fishing from Venice (Beike 2012). Similar methods were also reported from pre-Columbian Peru (Birket-Smith 1966, p. 328).

A practice related to the use of cormorants was that of taking advantage of seabirds that dived and drove the fish shoals into nets or traps. In some cases, the animal's ability to gather a significant quantity of some resource in a limited time may be of primary importance, for instance diving birds which drove fish shoals at Doiran Lake in southern Macedonia. Working groups of fishing birds were formed, including red-breasted merganser (*Mergus serrator*), great crested grebe (*Podiceps cristatus*), cormorants (*Phalacrocorax*), and black- and red-throated divers (loons) (*Gavia arctica*, *G. stellata*). The wings of some of those birds were clipped and they were used to drive fish into fenced areas (Apostolski & Matvejev 1955). There are a few examples of this in Sweden and Finland as well. In 1749, the Rev-

erend Johan Ilström described how the peasantry in Kalmar Strait took advantage of the gathering of goosanders (*Mergus merganser*) in the shallow bays during the autumn. Goosanders appear in large flocks and fish collectively by lying in rows and scaring the fish into shallow bays. The peasantry noticed this behaviour and constructed special traps under the surface of the water where the birds appeared in the autumn. The fish took refuge in these traps to escape the birds chasing them, and then all the peasants had to do was collect the fish. According to Ilström (1749), it was a very profitable way of fishing. Into the mid nineteenth century, this method of fishing with the help of goosanders continued to be used along the Baltic Sea coast (Brusewitz 2001; Svanberg 2013, pp. 108–109).

Fishing with otters

Fishing with trained otters has been carried out for centuries in Asia and Europe. There are several species of otter in Eurasia, but only two seem to have been employed to assist with fishing. Occasionally, individual fishermen in North America also trained otters for fishing, although there evidence of the practice is more limited (Gudger, 1927, pp. 219–220; Etkin 2009, p. 12). In the mid eighteenth century, for example, the Swedish traveller Pehr Kalm reported from eastern North America, ‘I have seen some [otters] which were as tame as dogs, and followed their masters wherever they went; if he went out in a boat, the otter went with him, jumped into the water, and after a while came up with a fish’ (Kalm 1772, pp. 162–163). In the quotation, Kalm must be referring to the North American river otter (*Lontra canadensis*).

The Eurasian otter (*Lutra lutra*) is one of the two types of otter in Asia and Europe that have been trained for fishing. The Eurasian otter has been widely distributed not only all over Scandinavia, but also across Europe, northern Africa and large areas of Asia. It inhabits lakes, streams, rivers and ponds, and may also live along the coast, in salt water, but nonetheless requires regular access to fresh water to clean its fur (Allen 2010, p. 10). In China, the Eurasian otter was used to drive fish into fishing nets, to root out fish from places of refuge, and even to inform fishermen if no fish were found in an area, by swimming to the surface (Simoons 1991, pp. 342–343). The technique of fishing with tame otters is known from the Tang dynasty (618–907) and is reported from the Yangtze region. Gudger (1927) mentions letters he received from the anthropologist Berthold Laufer, an expert in Chinese culture, who quotes several descriptions of fishing with otters in old Chinese literature, with examples as far back as the Tang dynasty. One of the texts quoted is *Miscellaneous Morsels from Youyang* [Yǒuyáng Zázǔ], written by Duan Chengshi around AD 800. It reads that at the end of the Yuanhe period (AD 807–821), in the district of Yunyang in Hubei, there

Chromolithograph of a pair of European otters (*Lutra lutra*) (from Brehm's *Tierleben*).

lived 'a man seventy years old who raised ten otters for the purpose of catching fish' (Gudger 1927, p. 199).

In his travel reports from 1330, the Franciscan friar Odoric of Pordenone, who travelled in China between the years 1323 and 1328, describes both otter fishing and fishing with cormorants in the province of Mancy (Yule 1866, p. 112). His text was copied in *The Travels of Sir John Mandeville*, a faked travelogue that became popular in the late fifteenth century, thus reaching a learned world and achieving wider circulation (Gudger 1927, pp. 194–198).

Fishing with otters was still being reported from China in the nineteenth century. The English naturalist Robert Swinhoe reported from the Yichang Gorge along the Yangtze River: 'we came across a fisherman with a trained Otter. It was very tame and gentle, but he kept it chained in his boat. To make use of its services he would throw his large loose net, weighted at the edges, and let the Otter into the water' (Swinhoe 1870, p. 625; further examples are given in Gudger 1927, pp. 201–205). Otter fishing has been reported in various provinces (among them Sichuan, Hubei, Shaanxi, Hunan), mostly along the Yangtze River (Simoons 1990, p. 342).

The use of otters for fishing in South Asia was described by the British soldier Robert Christopher Tytler (1854, p. 172). From Dhaka, he reported that several otters were kept by each fisherman's family for the purpose of catching fish. Otter fishing still survives in Bangladesh. A traditional fishing technique, passed down from father to son for centuries, it is now almost eliminated from most parts of South Asia and is only practised on a small

scale in certain villages in Bangladesh. Fishermen of southern Bangladesh use the smooth-coated otter (*Lutrogale perspicillata*) for their fishing activities (Foster-Turley 1998). They are completely dependent on their otters and have no other livelihood. Each fishing group is composed of one fishing boat, three to five fishermen, one special rectangular net, and three otters (usually two trained adults and a juvenile under training). The otters drive the fish into the net from different directions, and when the fish come close to it, the fishermen pull the net into the boat (Feeroz, Begum & Hasan 2011).

‘The Chinese tame one species and train them to catch fish, and in Europe Otters have also repeatedly been trained for the same purpose. A tame Otter is a very pretty and sympathetic animal. It soon comes to know its owner and follows him or her about like a dog. It prefers a milk and vegetable diet to one of meat, and may be trained not to touch fish at all’, concludes the German zoologist Alfred E. Brehm (1895, p. 177). Fishing with otters has been practised in Europe since the late Middle Ages. According to late medieval zoologists such as Thomas of Cantimpré (*Liber de natura rerum*, 1225–41), Vincent de Beauvais (*Speculum Naturale*, 1244) and Albertus Magnus (*De Animalibus*, mid thirteenth century), otters were trained to fish in central and western Europe. According to Bernström, they were taught to dive after the fish and drive them into the fishermen’s nets. This technique is probably most suitable for catching salmon (Bernström 1975, p. 390). An English translation of the late medieval *Hortus Sanitatis* describes the usefulness of tame otters: ‘Sometimes [...] ye fysshers [...] lerne it to fysshe in this maner. The fisher casteth his nette at ye one syde of ye water & this lytell beste is set in at the other syde & he dryueth ye fysshes into ye nette’ (Anonymous 1526, p. 89). Almost identical statements can be found in a number of other works, including editions of works by Conrad Gessner (1620, p. 685), Ulisse Aldrovandi (1637, p. 294) and Edward Topsell (1658, pp. 445–446). It is possible that they all derive from a common source.

The English author Izaak Walton (1594–1683) is another European source for this custom. In his famous *The Compleat Angler* (1653, chapter 2), reprinted many times and translated into many languages, he describes in detail how otter pups were caught at the age of three to four months and then trained like dogs. The otter was muzzled to prevent it from eating fish, and was fastened by a leash to its master. Otter fishing in the Hebrides is mentioned by the Scottish author Martin Martin around 1695. The otters were ‘trained to go a Fishing, and fetch several sorts of Fish home to their Masters’ (Martin 1703, p. 391). We have several examples from England, recorded for instance by the Reverend John George Wood (1827–1889):

A well-known gentleman was possessed of one of these animals, which had been trained with singular interest. When called, the otter immediately answered to the appropriate name of Neptune. The animal, it appeared, was caught two years ago,

being then only a few weeks old. It was actually suckled by a pointer, and, showing early signs of docility, was made over to the gamekeeper. In process of time, the animal increased in aptitude and sagacity, and was soon enabled to undertake the duty of an economical fisherman, frequently procuring a dish of excellent burn trout at such seasons when the angler's art, from adverse winds or foul streams was in vain (Wood 1865, p. 384).

Wood offers several accounts of how impressive tamed otters were as fishermen. Though he states that otters could be a fierce and savage animal when attacked, they were susceptible to human influence and could easily be taught to catch prey for their master. Wood's stories have much in common with Olaus Magnus's description of otters carrying fish to the kitchen. Alfred E. Brehm describes how an otter was trained to fish and how a patient hunter could instruct an otter to fetch a bird shot down in water (Brehm 1895, p. 178).

There are also examples from Germany. Georg Franz Dietrich aus dem Winckell, in the mid nineteenth century, recounts a peculiar story of

eine gezähmte Fischotter [...] welche unter der Pflege eines in Diensten meiner Familie gestandenen Gärtners aufwuchs, und meinen Brüdern und mir selbst viel Vergnügen machte. Noch ehe sie halbwüchsig wurde, befand sie sich nirgends so wohl als in menschlicher Gesellschaft. Waren wir im Garten, so kam sie zu uns, und guckte nur mit dem Köpfchen aus dem zugeknöpften Oberrocke. Als sie mehr heranwuchs, reichte ein einziges mal Pfeifen nach Art der Otter, verbunden mit dem Rufe des ihr beigelegten Namens, hin, sie sogar aus dem See, welcher einen Theil des Gartens umgab und in welchem sie sich gern mit Schwimmen vergnügte heraus und zu uns zu locken. Bei sehr geringer Anweisung hatte sie

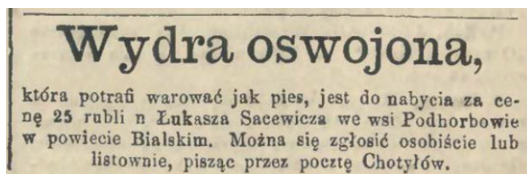
Postcard published in 1902, referring to the otter mentioned in Pasek's memoirs: 'We went with Mr Straszewski to a pond and I said: Robak [the otter's name]! I need fish for my guests. So the otter dived in the water and brought a pike for a dish' (private collection).

apportiren, aufwarten und nächstdem die Kunst sich fünf bis sechs Mal über Kopfs zu kollern gelernt, und übte dies Alles sehr willig und zu unserer Freude aus. Beging sie, was wol zuweilen geschah, eine Ungezogenheit, so war es für sie die härteste Strafe, wenn sie mit Wasser stark besprengt oder begossen ward, wenigsten fruchtete dies mehr als Schläge. Bei jeder Züchtigung hörte man den [...] erwähnten klagenden oder unwilligen Laut. Ich erinnere mich nicht daß der Pächter des fischreichen Sees über erlittenen Schaden geklagt hätte, der ihm durch diesen sonst angemachten Fischfeind erwachsen wäre, auch habe ich sie nie einen Fisch fangen oder erfolgen sehen. Wahrscheinlich kam dies daher, weil das Thier nie irgendetwas vom Fisch zu fressen bekommen hatte. Ihr liebster Spielkamerad war ein ziemlich starker Dachshund (Aus dem Winckell 1822, pp. 45–46).

Frédéric de Tschudi (1889, p. 171) provides a Swiss example, claiming that otters could be trained to go into the water on command and bring back fish to their masters. A brief account is also given from the Kerzhenets River in Russia (Formosov 1923, p. 85).

In Poland, a well-known otter was kept in 1680 by a nobleman, Jan Chryzostom Pasek (1989, pp. 223–227), who in his memoirs presents a detailed account of its fishing skills. Eventually, he gave the otter to King Jan III Sobieski, who greatly admired the animal. One of Sobieski's soldiers, unaware that the otter was tamed, killed the animal as a pest and sold the skin. Similarly, the famous Polish writer Wincenty Pol (1873, p. 18) describes the skills of the otter in a poem, including playing and fetching fish. It is difficult to say whether his account is original, or based on Pasek's.

There are a few nineteenth-century accounts of tamed otters being kept that were not used for fishing. This was the case on the river Widawka in central Poland (Anonymous 1865a), on the Jeziorka near Warsaw (Anonymous 1865b), and in Śniatyn on the Prut, in western Ukraine, where the otter was killed because of the high price of its skin (Anonymous 1885). The Polish zoologist Antoni Wałęcki (1866) was probably referring to the one on the river Jeziorka, since he stated that the director of the paper mill owned an otter. There was such a mill by this river, in Konstancin. The same author also stated that, a few years earlier, two young otters had been caught in Łazienkowski Park, at that time near Warsaw (now in the centre of the city). Similarly, there is an account of a fisherman's intention to tame captured young otters (Anonymous 1877). These tamed otters were even objects of

Advertisement for a tamed otter, from 1892: 'A tamed otter, which can crouch like a dog, may be bought at a price of 25 roubles from Mr Łukasz Sacewicz in the village of Podhorbowie in the Białskie region. Contact may be made directly or by mail, writing to the post office in Chotyłów.'

trade, as can be seen from an advertisement for the sale of a tamed one (Anonymous 1892) or information about the sale of six young otters in the city of Toruń (Anonymous 1884). In a brief note on taming otters, hunters in Poland were encouraged to look at these creatures not as vermin to be destroyed, but as intelligent animals whose skills people could use. Spring was the best time to catch and train young otters.

Descriptions like these can be compared with Olaus Magnus's account of the fish-fetching otter and prove that the case he described was neither an isolated one, nor fictitious; it is very likely that he actually knew of, or had seen, trained otters fetching fish in Scandinavia.

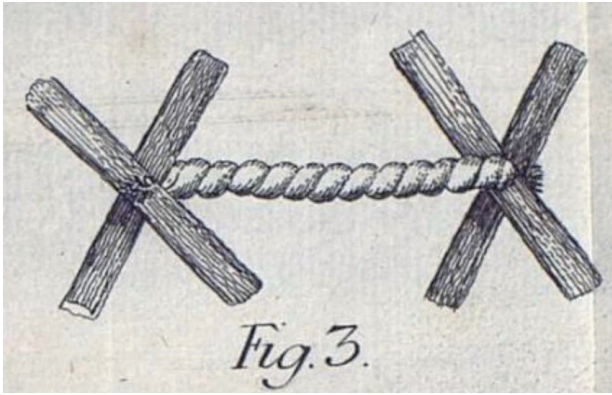
Fishing with otters in Sweden

Olaus Magnus's description of otters from 1555 is often quoted as an amusing example of how little he knew about wildlife. However, many sources, both older and more recent, would agree with his report; the fact is that otters are quite easy to tame and can, just like dogs, be taught signals and commands by their masters. The Swedish cultural historian John Bernström and ethnologist John Granlund, in their comments on Magnus's depiction, did not specify any older sources and it can therefore be assumed that it was based on the bishop's personal knowledge and experience of conditions in Sweden at the time.

Olaus Magnus's record of the existence of fishing with otters in Sweden is also corroborated by evidence in later publications. In 1752, in the proceedings of the Royal Swedish Academy of Sciences, Johan Low from Lund published an article on how to train otters. Low describes the techniques used to capture a young otter alive by driving it out of its holt with sticks and dogs, and then to train it by simple commands to catch a fish, using a device made especially for fetching and carrying, and a special collar with small spikes (Fig. 5). Low (1752) also mentions Bengt Nilsson of Kristianstad,

A specially designed collar for otters. When the leash is stretched the collar pricks the otter's neck and brings it to a halt (after Low 1752).

This device is made of straw and bound with leather, with wooden crosspieces at the ends. An otter is trained to use it to fetch and carry fish at its master's command (after Low 1752).

who very successfully trained an otter to catch fish for his household. One of the Academy's commissioners, Baron Carl Hårleman, added that he had seen a man using an otter for fishing at Kungsholmsbron in Stockholm; the otter dived several times, and each time it surfaced it brought its master a nice fish (Hårleman in Low 1752, p. 144).

In a manuscript from the late eighteenth century describing the fauna of the Swedish province of Halland, Pehr Osbeck explicitly writes that the population there do not use trained otters for fishing (Osbeck 1996, p. 21). His remarks may have been true of Halland but, as demonstrated, otters were certainly trained for fishing in Sweden in the eighteenth century, a practice which, for some time at least, continued in parts of the country.

Otter pups are easily tamed, as several authors with experience of training the animals confirm (for example, Areschoug in Lilljeborg 1874, p. 561; Edström 1968, p. 38). One Swedish zoologist, Sven Nilsson, wrote in 1847 (p. 81) that otter pups 'could be tamed and trained to fish'. The habit of taming otters for fishing is described in several locations in Sweden. Sven Littorin told a story, probably somewhat exaggerated, about a farmer who for several years kept a tame otter that had been trained to catch salmon and other large fish with such efficiency that he was able to get rid of his fishing gear (Littorin 1832, p. 315).

Ethnographic observations from western Sweden give interesting insights into the use of otters for fishing. From Ödeborg parish in Dalsland, Alex Andersson, born in 1852, states:

In the past they used trained otters for fishing. They took an otter with them in the boat. When they got out to sea, they released the otter. He dived for fish and brought them back to the boat. For each fish he caught, they gave him a part of the fish. This made him eager. An otter that was to be used for fishing was not to be caught before Michaelmas. The otter became as tame as a dog (ISOF: Department of Dialectology, Onomastics and Folklore Research, Gothenburg: IFGH 2930, p. 21).

From Bohuslän, the following account is narrated by Axel Karlsson, born in 1874:

At one time, I had three otters that I had tamed myself. They used to run around freely between the houses at night and get up to mischief. Folks used to knock on my door and say, either there are ghosts in the village or it is your otters that are roaming about. Then I would take a couple of salted whittings with me and the otters always followed me back home like puppies (ISOF: Department of Dialectology, Onomastics and Folklore Research, Gothenburg: IFGH 5885, p. 6).

In an interesting account by Gotthard Sjöman, born in 1869, from Vetlinge parish on the island of Öland, there is a description of a trained otter. Sjöman recounts how a fisherman, on his way to the ocean, heard a very young otter on the shore crying in despair. The fisherman captured the otter and placed him in his boat, before steering out to sea where he harvested his catch of herring. The fisherman fed the otter herring and took him back home, where he quickly befriended his family and their small dog. As the otter grew older, he followed the fisherman around like a faithful dog and answered to the name of Ludde, because of his fluffy fur (Ludde is a common dog's name; Leibring 2015, p. 57). In one instance, a couple of neighbouring fishermen lost some of their chickens and blamed Ludde. The fisherman decided to confine Ludde to his backyard, together with the dog. When chickens started to disappear again, Ludde was proved blameless, and they discovered that it was a fox that was massacring the chickens. The account does not say whether Ludde could catch fish for the fisherman; probably he did not, his main function being to serve as a pet (ISOF: Department of Dialectology and Folklore Research, Uppsala: ULMA 20539, pp. 9–12).

The Swedish author Albert Engström, drawing on the accounts of an old fisherman known as Roddar-August, of Gräsön in Uppland, describes how fish could be caught with tamed otters. Roddar-August bragged:

But fishing with a tame otter is possible, Engström, and that is as true as the Bible. When I was a lad, there was an old man on Gräsön, who had two [otters], which he had raised since they were as small as this. Believe me if you will, but they used to drag fish to the old geezer [...] and he ate until he became as fat as a wholesaler, and still he had fish to spare, so that he could sell it in Öregrund, salted of course.

Roddar-August also claimed that the otters slept in kennels in the yard and acted as guards (Engström 1946, p. 15).

One last example comes from Norway, from the Reverend John Bowden, who mentions fishing with otters in his book *Naturalist in Norway* (1869). In one section, describing the otter in the wild, Bowden states that the animal can be tamed. As an example, he quotes Bishop Reginald Heber, who saw tame otters used for fishing in the Ganges region of India, and then goes on to say that captured otters are difficult to keep alive and should be fed small fishes and milk, followed by bread and milk. He states that when an

otter is ‘sufficiently tamed, it may be taught with artificial or even dead fish; should it injure the fish, it must receive a gentle castigation with a whip. When it knows how to dive in pursuit of a fish in the water, it should be sent in to catch fishes for its master’ (Bowden 1869, p. 73).

Otter fishing among the Sami

Among Sami fishermen too, the use of otters for fishing seems to have been widespread, although unfortunately the practice is only sparsely documented. ‘In earlier times people kept tamed otters to assist them in fishing’, explains Ola Omma, born in 1922 in Karesuando, in an interview with Yngve Ryd in Jokkmokk (Ryd 2007, p. 230). In winter, when it was hard to catch fish using snares or nets under the ice, the otter was especially useful, as it could be released into open holes in the ice.

The Sami of northern Scandinavia regarded the otter as a species that should not be hunted. However, Sami who relied on fishing often tamed otters to assist them. To capture an otter for training, they searched for them during the spring when they had pups in their holts. Male pups were preferred to females, which were left in the holt to grow up with their parents. Once you had taken on an otter pup, you were obliged to keep it for life. Initially, the pup was kept in a cage made of willow branches and was fed with small fish. It was easily tamed and could then be released from its cage. The otter lived together with its owner, in their hut or tent. The Sami avoided keeping otters together with dogs. A tame otter could learn to fish by itself, but they preferred to let the pup train with a tame adult otter. Otters were given names; in her recollections, Omma mentions Guollenjunnje (‘Fish Nose’) as an example. Whistles and commands were used to control the otters. They caught fish for their owners, but could also drive shoals of fish towards land. In addition, they could indicate to their owners where fish were located in streams and lakes (Ryd 2007, pp. 230–235). Fishing with otters is also known from northern Karelia. There, otters were used in particular by children, who took them along on winter fishing trips (Aaltonen 2007).

Otter with a fish (after Conrad Gessner 1620).

Conclusion

This study has shown that there is no reason to doubt Olaus Magnus's illustrations and descriptions of an otter catching a fish for its master. On the contrary, the practice is referred to in many texts, both older and more recent, and is further corroborated by ethnographic evidence. Training otters for fishing was not a method used by the upper classes of society; rather, the sources seem to indicate the opposite. In many places, it was a method employed by poor fishermen, a view supported by accounts found in the Swedish folklore archives.

There is evidence of fishing with otters from Sweden, Norway, Sápmi, Karelia, Germany, Switzerland, Poland, Scotland including the Hebrides, England, Russia, China, India, Bangladesh and probably North America. The practice also occurs elsewhere (Allen 2010, p. 44). Grudger (1927, pp. 205–206, 219) mentions it occurring in Malaysia and South America, for example. Indeed, both the Eurasian *Lutra lutra* and the Asian *Lutrogale perspicillata* have been used for this purpose. Two different kinds of otter-fishing technique have been employed through history. The commonest way in Asia seems to have been to use otters to drive fish shoals into nets. The other way is to train the otter to catch fish for its master, the method described by Olaus Magnus. The decline in the use of otters for fishing is linked to economic changes. Local, usually poor, fishermen have had to compete for fishing grounds, especially with groups that have adopted mechanical fishing techniques. The need to keep up with the demand of global markets has been detrimental to the traditional use of wild animals. Inherently limited by their biology, otters are only able to catch a limited quantity and type of fish. With rising demand and a need for rapid acquisition of resources, the use of animals, especially otters, in their earlier function is now deemed inefficient. In certain instances, however, their specialisation and specific adaptations may still prevail over the potential of technology.

Acknowledgements

Thanks go to Riin Magnus, Johnny Strand and Emily Trudeau for providing comments, information and translations useful for this article.

Sources and references

Sources

Institute for Language and Folklore (ISOF): The folklore collections in Gothenburg and Uppsala: IFGH 2930; IFGH 5885; ULMA 20539.

Literature

- Aaltonen, Turkka, 2007: Old Finnish hunting and fishing techniques. In: *Primitive Skills and Crafts: An Outdoorsman's Guide to Shelters, Tools, Weapons, Tracking, Survival, and More*. Eds. Richard & Linda Jamison. New York. Pp. 25–34.
- Aldrovandi, Ulisse, 1637: *De quadrupedibus digitalis viviparis III, et de quadrupedibus oviparis libri II*. Bologna.
- Allen, Daniel, 2010: *Otter*. London.
- Anonymous, 1526: *The noble lyfe & nature of man, Of bestes, serpentys, fowles & fishes y be moste knowen*. Antwerp.
- Anonymous, 1845: [Ułożenie wydry do rybołówstwa .]. In: *Rozmaitości* 21. P. 171.
- Anonymous, 1865a: [Jako naturalista...]. In: *Kurier Warszawski* 146. P. 1346.
- Anonymous, 1865b: [W okolicach Warszawy...]. In: *Kurier Warszawski* 289. P. 1495.
- Anonymous, 1877: [Na klasztornym jeziorze...]. In: *Dziennik Poznański* 170. P. 3.
- Anonymous, 1884: [Sześć młodych wydr...]. In: *Gazeta Toruńska* 104. P. 4.
- Anonymous, 1885: [Zawsze Żydzi.]. In: *Wielkopolanin* 213. P. 3.
- Anonymous, 1892: [Wydra oswojona...]. In: *Gazeta Świąteczna* 23(596). P. 8.
- Apostolski, Kiril, & Matvejev, S., 1955: Fischfang in Umzäunungen mit Hilfe von Vögeln am Dojran-See. In: *Izdaniya: Zavod za Ribarstvo na SR Makedonija* 1. Pp. 29–89.
- Aus dem Winckell, Georg Franz Dietrich 1828: *Handbuch für Jäger, Jagdberechtigte und Jagdliebhaber*, Theil 3. Leipzig.
- Beike, Marcus, 2012: Die Geschichte der Kormoranfischerei in Europa. In: *Die Vogelwelt* 133. Pp. 1–21.
- Berg, Gösta, 1981: The Collection of Wild Birds' Eggs and Nestlings in Sweden. In: *Fróðskaparrit: Annales Societatis Scientiarum Færoensis* 28–29. Pp. 132–157.
- Bernström, John, 1975: Utter. In: *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, volume 19. Pp. 387–392.
- Birket-Smith, Kai, 1966: *Kulturens veje*, volume 1. København.
- Bowden, Rev. John, 1869: *The Naturalist in Norway or Notes on the Wild Animals, Birds, Fishes, and Plants, of that Country*. London.
- von Brandt, Andres, 1972: *Fish Catching Methods of the World*. Surrey.
- Brehm, Alfred E., 1895: *Brehm's Life of Animals: A Complete Natural History for Popular Home Instruction and for the use of Schools*. Chicago.
- Brusewitz, Gunnar, 2001: De hjälpsamma djuren. In: *Människan och naturen: etnobiologi i Sverige*, vol. 1. Eds. Börge Pettersson, Ingvar Svanberg & Håkan Tunón. Stockholm. Pp. 119–126.
- Burdon, T. W., 1951: A consideration of the classification of fishing gear and methods. In: *Proceedings of Indo-Pacific Fisheries Council, sect. 2/12*. Madras. Pp. 143–165.
- Cock, Mark, 2014: *Birds and People*. London.
- Crane, Eva, 1999: *The World History of Beekeeping and Honey Hunting*. London.
- De Sola, C. Ralph, 1932: Observations on the use of the sucking-fish. In: *Copeia*, 1932 (2). Pp. 45–52.
- Edström, Mauritz, 1968: *Sucksdorff, främlingen i hemmaskogen*. Stockholm.
- Engström, Albert, 1946: *Genom mina guldbågade glasögon*. Stockholm.
- Etkin, Nina L., 2009: *Foods of Association: Biocultural Perspectives on Foods and Beverages that Mediate Sociability*. Tucson.
- Ferooz, M. M., Begum, S., and Hasan, M. K., 2011: Fishing with otters: A traditional conservation practice in Bangladesh. In: *IUCN Otter Specialist Group Bulletin*, 28A. Pp. 14–21.

- Formosov, A. N. [= Формосов, А.Н.], 1923: Некоторые сведения о водных млекопитающих бассейна р. Керженца. In: *Русский гидробиологический журнал*, 2 (1–2). Pp. 83–86.
- Foster-Turley, Pat, 1998. Fishing with otters: a fading tradition. In: *Oryx*, 32. P. 2.
- Fridell, Staffan, & Svanberg, Ingvar, 2007: *Däggdjur i svensk folklig tradition*. Stockholm.
- Gessner, Conrad, 1620: *Historiae Animalium, Liber Primus. 1 De Quadrupedibus viuiparis*. Frankfurt.
- Gilmore, Raymond M., 1950: Fauna and ethnozoology of South America. In: *Handbook of South American Indians*, volume 6. Ed. Julian Steward. Washington DC. Pp. 345–463.
- Gudger, E. W., 1919: On the use of the sucking-fish for catching fish and turtles. In: *The American Naturalist*, 53. Pp. 289–311, 446–467.
- Gudger, E. W., 1923: Dogs as fishermen. In: *Natural History*, 23. Pp. 559–568.
- Gudger, E. W., 1926: Fishing with the cormorant 1: In China. In: *The American Naturalist*, 60. Pp. 5–41.
- Gudger, E. W., 1927: Fishing with the otter. In: *The American Naturalist*, 61. Pp. 193–225.
- Gunda, Béla, 1969: Die Jagd und Domestikation des Kranichs bei den Ungarn. In: *Anthropos*, 63–64. Pp. 473–496.
- Gunda, Béla, 1974: Beziehungen zwischen den naturbedingten Faktoren und der Fischerei in den Karpaten. In: *Acta Ethnologica Slovaca*, 1. Pp. 111–121.
- Gunda, Béla, 1977: Tarnvorrichtungen in der ungarischen Jagd. In: *Mannus*, 43. Pp. 77–83.
- Ilström, Johan, 1749: Beskrifning om Körfågeln's nytta. In: *Kongl. Svenska Vetenskaps-Academiens Handlingar*, 10. Pp. 190–194.
- Jackson, C. E., 1997: Fishing with cormorants. In: *Archives of Natural History*, 24 (2). Pp. 189–211.
- Kalm, Peter, 1772: *Travels into North America, Containing its Natural History*, volume 1. London.
- Kalof, Linda, 2007: *Looking at Animals in Human History*. London.
- Laufer, Berthold 1931: *The Domestication of the Cormorant in China and Japan*. Chicago.
- Leibring, Katharina, 2015: Zonyms in the onomasticon – names of cattle, dogs and cats from a Scandinavian perspective. In: *Beiträge zur Namenforschung*, 50. Pp. 37–76.
- Lévi-Strauss, Claude, 1962: *La pensée sauvage*. Paris.
- Lilljeborg, W., 1874: *Sveriges och Norges ryggradsdjur*, volume 1. *Däggdjuren* 2. Upsala.
- Linnaeus, Carl, 1745: *Öländska och Gothländska resa på riksens högloflige ständers befallning förrättad åhr 1741: Med anmärkningar uti oekonomien, natural-historien, antiquiteter &c. med åtskillige figurer*. Stockholm.
- Littorin, Sv., 1832: Strödda underrättelser. In: *Tidskrift för jägare och naturforskare*, 1. P. 315.
- Lönnerberg, Einar, 1913: *Linnés föreläsningar öfver djurriket*. Uppsala.
- Low, Johan, 1752: Sätt att fånga Utter lefvande och inrätta den att bära hem fisk. In: *Kongl. Svenska Vetenskaps-Academiens Handlingar för 1752*. Pp. 139–145.
- Magnus, Riin & Svanberg, Ingvar (forthcoming): Wild Animals in Human Assistance: Historical practices, semiotic grounds and future prospects. In: *Zeitschrift für Ethnologie*.
- Martin, Martin, 1703: *A Description of the Western Isles of Scotland*. London.

- Masseti, Marco, 2009: Pictorial evidence from medieval Italy of cheetahs and caracals, and their use in hunting. In: *Archives of Natural History*, 36. Pp. 37–47.
- Nabhan, Gary Paul, 2009: Ethnoecology: Bridging disciplines, cultures and species. In: *Journal of Ethnobiology*, 31. Pp. 3–7.
- Naefe, Babet, 2002: *Die Kormoranfischer vom Erhai-See: Eine südwest-chinesische Wirtschaftsweise im Wandel* (= Kölner ethnologische Beiträge 1). Köln.
- Nilsson, Sven, 1847: *Skandinaviens fauna*, volume 1. Lund.
- Olaus Magnus, 1539: *Ain kurze Auslegung vnd Verklarung der neuuen Mappen von den alten Goettenreich vnd andern Nordlende*. Venedig.
- Olaus Magnus, 1539: *Carta marina et descriptio septentrionalium terrarum ac mirabilium rerum in eis contentarum diligentissime elaborata anno dni 1539 Venetiis [...]*. Venetia.
- Olaus Magnus, 1539/1887: *Opera breue, la qvale demonstra, e dechiara, ouero da il modo facile de intendere la charta, ouer del le terre frigidissime di Setentrione: oltra il mare Germanico, doue si contengono le cose mirabilissime de guelli paesi, fin 'a quest' hora non cognosciute, ne da Greci, ne da Latini, Venetia MDXXXIX*, Fotografiskt facsimile utfördt vid Generalstabens Litografiska Anstalt efter ett original tillhörigt Eriksbergs Arkiv i Södermanland. Stockholm.
- Olaus Magnus, 1555: *Historia de gentibus septentrionalibus*. Roma.
- Osbeck, Pehr, 1996: *Djur och natur i södra Halland under 1700-talet*. Halmstad.
- Pasek, Jan Chryzostom, 1989: *Pamiętniki*. Warszawa.
- Pol, Wincenty, 1873: *Pan starosta Kiślacki*. Poznań.
- Ryd, Yngve, 2007: *Ren och varg: Samer berättar*. Stockholm.
- Säve, Per Arvid, 1939: *Skogens sagor eller växtligheten på Gotland*. Visby.
- Serpell, James A., 1996: *In the Company of Animals: A Study of Human-Animal Relationships*. Cambridge.
- Schoe, Marjolein, de Iongh, Hans H., & Croes, Barbara M., 2009: Humans displacing lions and stealing their food in Bénoué National Park, North Cameroon. In: *African Journal of Ecology* 47. Pp. 445–447.
- Simoons, Frederick, 1990: *Food in China: A Cultural and Historical Inquiry*. Boca Raton, FL.
- Sjöberg, Katarina, 1993: *The Return of the Ainu: Cultural Mobilization and the Practice of Ethnicity in Japan*. Amsterdam.
- Soma, Takuya, 2014: Eagle hunters in action: Hunting practice of Altaic Kazakh falconers in Western Mongolia. In: *Falco: The Newsletter of the Middle East Falcon Research Group*, 44. Pp. 16–20.
- Ståhlberg, Sabira, & Svanberg, Ingvar, 2010: Gathering food from rodent nests in Siberia. In: *Journal of Ethnobiology*, 30. Pp. 184–202.
- Ståhlberg, Sabira, & Svanberg, Ingvar, 2012: Wild animals in Russian, Siberian and Central Asian households according to eighteenth-century travel reports. In: *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 93. Pp. 455–486.
- Stonor, C. R., 1948: Fishing with the Indian Darter (*Anhinga melanogaster*) in Assam. In: *Journal Bombay Natural. Hist. Society*, 47. Pp. 746–747.
- Storå, Nils, 1965: Äggsleven och grisselkroken. In: *Budkavlén*, 1964–1965. Pp. 193–225.
- Svanberg, Ingvar, 2006: *Humlehonung, korstroll och ålamask: Et nobiologiska essäer om evertebrater i Norden och Estland*. Uppsala.
- Svanberg, Ingvar, 2013: *Fåglar i svensk folklig tradition*. Stockholm.
- Svanberg, Ingvar, & Ægisson, Sigurdur, 2006: Black guillemot (*Cephus grylle*) in circumpolar folk ornithology. In: *Scripta Islandica*, 56. Pp. 51–66.

- Svanberg, Ingvar, & Łukasz, Łuczaj, 2014: Activity contexts and biocultural domains: European studies of folk biology. In: *Pioneers in Ethnobiology*. Eds. Ingvar Svanberg and Łukasz Łuczaj. Uppsala. Pp. 9–26.
- Tschudi, Frédéric de, 1889: *Les Alpes: Description pittoresque de la nature et de la faune alpestres*. Strasbourg.
- Topsell, Edward, 1658: *The History of Four-footed Beasts*. London.
- Tytler, Robert C., 1854: Miscellaneous notes on the fauna of Dacca, including remarks made on the line of march from Barrackpore to that station. In: *Annals and Magazine of Natural History, Series 2*, 14. Pp. 168–177.
- Wałęcki, Antoni, 1866: Przegląd zwierząt ssących krajowych. In: *Biblioteka Warszawska*, 2. Pp. 413–457.
- Walton, Izaak, 1653: *The Compleat Angler or the Contemplative Man's Recreation*. London.
- Wood, John George, 1865: *The Illustrated Natural History: Mammalia*. London.
- Yule, Henry, 1866: *Cathay and the Way Thither*. London.

Åsa Nyman

1921–2015

Mitt första möte med Åsa Nyman ägde rum på Etnologiska institutionen på Åsgränd 1 i Uppsala någon gång våren 1972. Då var hon en bland andra lärare på A-kursen, och jag anade inte vilken betydelse hon skulle få för mitt framtida yrkesliv. Mitt nästa möte med henne var på Östra Ågatan 27 den 23 mars 1976, då jag började min anställning vid Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala med en tre månaders praktik. Åsa tog emot mig strax efter klockan två, sedan hon haft sitt dagliga telefonsamtal med maken Anders, f.d. intendent på Nordiska museet. Hon visade mig till en plats i realkatalogrummet och gick mycket snabbt igenom vad jag skulle göra. Min första arbetsuppgift var att förteckna innehållet i det material efter Åke Campbell som förvarades i en skrubbe mitt emot min arbetsplats. Efter några kortare instruktioner om hur detaljerad förteckningen skulle vara lämnade hon mig och återgick till sitt, förvissad om att jag skulle klara uppgiften. Då visste jag ännu inte att vi skulle komma att tillbringa tio år av tätt samarbete.

Åsa Margareta Sjödin föddes den 4 juni 1921 i stationssamhället Åskott vid Inlandsbanan strax norr om Östersund, där fadern var stins och modern småskollärlarinna. Efter studentexamen på läroverket i Östersund 1941 började Åsa studera, först vid Stockholms högskola och från 1947 vid Uppsala universitet. Hon läste nordisk etnologi, nordiska språk, tyska och pedagogik. 1950 blev hon licentiat i nordisk och jämförande folklivsforskning. Licentiatavhandlingen »Dårfåglar» handlade om sådana fåglar som föreställts ha skadlig inverkan på människor. Åsa talade ofta om sin studietid, bl.a. om när hon tenterade för professor Sigurd Erixon. På hans bord låg då en trave böcker som hon skulle kunna redogöra för resonemangen i. Att tentera var en tidskrävande procedur, men uppenbarligen lyckades hon göra bra ifrån sig, för hon fick arbete som amanuens hos Erixon på Institutet för folklivsforskning. Där tjänstgjorde hon 1944–1946 och hon bodde då i trädgårdsmästarbostaden på Wicanderska villans tomt. Hon berättade ofta om Erixons knastertorra, föga pedagogiska och oinspirerande föreläsningar: han läste ur korrekturet till något eget arbete som var under utgivning. Det var enligt Åsa svårt att hålla sig vaken vid dessa föreläsningar. Men hon underströk samtidigt hur mycket hon ändå lärt sig av denne lärdomsgigant i svensk etnologi. Hon berättade också om när hon tenterade för professor

Dag Strömbäck i Uppsala. Han visade sig inte vara lika insatt i ämnet som Sigurd Erixon, och Åsa märkte snabbt att hon kunde mer än professorn. Det var en både behaglig och oroväckande upptäckt för en ung student.

1947 anställdes Åsa som amanuens vid Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA). Där arbetade hon tillsammans med Åke Campbell, som var föreståndare för folkminnesavdelningen. Han blev hennes viktigaste vetenskapliga förebild, och när han dog redan 1957 övertog hon ansvaret för ett av deras gemensamma projekt, den folkloristiska atlasen, som hon kom att avsluta först 1976. Det arbetet höll hon på med när jag började på arkivet. Det var utrymmeskrävande, så hon kunde inte sitta på sitt tjänsterum på plan 4 i huset på Östra Ågatan, utan hon satt på plan 2, där det då fanns plats att breda ut sig.

Om sina första år på arkivet berättade Åsa att hon alltid kände att hennes kön var en belastning. Hon kände sig extra kritiskt granskad och ifrågasatt för att hon var kvinna. Allt hon gjorde nagelfors av de manliga arkivarierna. Det hände också att männen tog äran av forskning som hon gjort utan att nämna hennes roll i det hela. Ännu flera årtionden senare ondgjorde hon sig över den orättfärdiga behandlingen.

1972 blev Åsa Nyman föreståndare för folkminnesavdelningen. Därmed blev hon den första kvinnan i en chefsposition på arkivet. Som föreståndare satsade hon kraft på registrering av material för realkatalogen, dvs. på ökad tillgänglighet. För det ändamålet anställdes på längre och kortare förordnanden studenter från Etnologiska institutionen som amanuenser. När min praktiktid löpte ut i juni 1976 fick jag fortsätta på en sådan anställning. Hon satsade även på nyinsamling med frågelistor, en verksamhet som i princip legat nere under hela 1960-talet. Många av de nya frågelistorna rörde samtidens förhållanden, exempelvis en om skolbarnens rastlekar, en om moderna festseder och en om hälsokost.

Åsas forskning ägnades mest åt folkloristik, huvudsakligen sagor och främst färöiska sådana. Redan på 1950-talet inledde hon sina undersökningar av sagornas betydelse och funktion i interaktionen mellan människor, vilket betyder att hon studerade dem utifrån berättare, intention och situation. Hon har behandlat de färöiska sagorna såväl ur berättarperspektiv som ur etnisk synvinkel och konstaterat att de med sina verklighetsnära beskrivningar ovanligt väl speglar livet och näringarna på de isolerade öar, där de mestadels berättats av kvinnor för andra kvinnor eller för barn. 1984 sammanfattade hon sina mångåriga färöiska studier i ett övergripande arbete, *Faroese Folktale Tradition*. Vid sidan av dessa sagostudier bör hennes utgåva *Sagor från Edsele* nämnas. Det är förmodligen den största enskilda sagosamlingen från Norrland. Värld att nämna är också hennes artikel om de etnologiska undersökningarna i Uppsala 1878–1978. Det är en gedigen översikt som blev en stor inspirationskälla för mig i mitt eget avhandlingsarbete. Åsa kom dock aldrig att disputeras. Arbetet på arkivet, pendlingen mellan Sigtuna och

Uppsala, familjelivet med man och barn, hundar och katter upptog hennes tid. Men före sin pensionering promoverades hon till doctor honoris causa vid Umeå universitet 1981. Titeln fick hon för sitt mångåriga arbete med folkloristisk forskning med visst fokus på Norrland.

Som forskare var Åsa involverad inte bara i det svenska atlasarbetet utan också i nationsöverskridande karteringsprojekt, vilket medförde att hon hade ett stort internationellt kontaktnät. Ofta kom forskare från olika delar av Europa på besök. En internationell kontakt av särskild dignitet var professor Michel Cabouret från universitetet i Metz. Han studerade det svenska fäbodväsendet och i denna fråga samarbetade han länge med Åsa. Cabouret vistades så mycket på arkivet att han nästan kom att räknas till personalen.

Som chef var Åsa krävande i betydelsen att hon alltid lade ribban högt. Hon utsatte mig oupphörligen för utmaningar för att jag skulle lära mig yrket. Jag hade bara 40 poäng i etnologi, och hon uppmanade mig på sitt vänligt bistra sätt att förkovra mig i ämnet, vilket jag också gjorde vid Stockholms universitet. När jag 1986 antogs på forskarutbildningen i etnologi vid Uppsala universitet var hon mycket nöjd. Hon visste nog att det var hennes förtjänst att jag – som skulle bli konstvetare – sadlat om och blivit etnolog. Hon hade inspirerat mig till detta genom att visa att kvinnor kan. En annan bidragande orsak till att jag bytte ämne var att etnologin genom Lundaforskarna Jonas Frykman, Orvar Löfgren och Jochum Stattin slagit in på delvis nya vägar. Åsa delade inte riktigt min fascination för deras arbeten; hela teorivågen var svår att ta till sig, tyckte hon. Hon var skeptisk till representationskritik och frågor om reflexivitet och undrade om det hörde hemma i den etnologiska facktexten. Hon hade skolats i en annan sorts etnologi och ansåg att de moderna studierna inte var tillräckligt underbyggda. Ändå lusläste hon Stattins Näcken och de teoretiska fundament den byggts på inför sin recension av den i Svenska landsmål och svenskt folkliv. Efter detta omvärderade hon – åtminstone till viss del – sin uppfattning om den nya etnologin.

Åsa gick i pension 1986 men hade fortfarande mycket kontakt med arkivet, inte minst genom föreningen Olaus Magnus Sällskap, som hon startat några år tidigare tillsammans med professor Dag Strömbäck. Så småningom blev besöken på arkivet allt glesare, men vi hade telefonkontakt, och Åsa och Anders, hennes make sedan 1951, fortsatte bjuda in till fester i sitt fantastiska hus på Munkholmen i Sigtuna. Efter Anders död 1995 hade Åsa en tät relation med en syster, men när också systemen avled blev hon ganska ensam. Dottern Lotta med familj var dock ett stöd och sällskap.

Åsa var en barsk dam som ingav respekt. Med subtila medel lät hon omgivningen förstå att hon var missnöjd. Hon talade aldrig illa om någon, och ändå visste jag alltid om hon ogillade en person eller ett beteende. Hennes tid som föreståndare präglades annars av det vetenskapliga samtalet som tvingade en att skärpa sinnet och som gav värdefull kunskap och kompetens för framtiden. Men alla samtal var inte vetenskapliga. Åsa hade en underbar

humor och självdistans och kunde, när det begav sig, berätta riktiga rövarhistorier. En av hennes favoriter var att hon inte fick vara med på det gruppfoto av gästerna som togs på docent Bertil Lundmans 80-årskalas. Han tyckte att hon såg för gammal ut! I själva verket åldrades Åsa med visst behag. Hon var en parant och nått liten dam som kändes igen på de bestämda men lätta stegen när hon kom gående. Jag kunde ha skiljt ut dessa steg bland tusen andra.

Åsa Nyman var mångkunnig och behärskade dessutom vitt skilda områden. Hon var inte endast en kompetent yrkeskvinna och god chef, hon var också en mycket duktig husmor, som lagade härliga middagar. Och hon sydde som den värsta sömmerska. När hon skulle promoveras i Umeå 1981 sydde hon om två klänningar till en ny. Jag minns hur imponerad jag var av detta. Dessutom var hon driven i konsten att plocka fästingar ur pälsen på sina hundar – också en beundransvärd förmåga.

Mitt sista möte med Åsa ägde rum i Ramsele den 12 juni 2003. Vi var båda inbjudna att föreläsa vid en konferens ägnad minnet av Frans Bergvall. Han hade gjort uppteckningar för ULMA sedan 1950-talet, och Åsa hade hela tiden varit hans kontaktperson på arkivet. De blev med åren också personliga vänner. Under konferensen fick jag många tillfällen att prata med Åsa, men framför allt minns jag vårt samtal under hemresan, då vi åkte tillsammans från Ramsele till Sundsvall. Åsa var nyfiken på utvecklingen inom etnologin och lyssnade intresserat på vad jag, då sedan sex år verksam vid Södertörns högskola, hade att berätta. Jag visste medan samtalet pågick att det var ett nästan magiskt tillfälle, men jag visste inte att det skulle bli mitt sista samtal med Åsa. Det känns så fint att få minnas henne från den där gången i en minibuss på väg söderut i strålande solsken.

Agneta Lilja

Aktuell litteratur om svenska dialekter

En krönika sammanställd av Lars-Erik Edlund i samverkan med Sällskapet för svensk dialektologi¹

Våren 2015 framlade Åke Sandström sin doktorsavhandling *Hå* och *hamna*. Ordhistoriska och ordgeografiska studier av paddlingens och roddens äldsta terminologi i Norden. Avhandlingen bygger inte minst på svenskt och nordiskt dialektmaterial och är därför relevant för denna krönika. Syftet är här att etymologiskt och ordgeografiskt analysera de nordiska orden för 'årfästen', belysa årfästernas konstruktioner, användning och utveckling samt att analysera roddverb i betydelsen 'paddla, ro skjutande' o.likn. i nordiska språk.

I den rikt dokumenterande framställningen behandlas bland mycket annat verb som *mynda* 'paddla' m.m. jämte ekvivalenterna *svepa* och *sväva*. Dessutom finns *hopa* 'ro skjutande' och *andöva* 'hålla en båt på ett visst ställe genom att ro, paddla'. Östnordiskans *hamna* och västnordiskans *hamla* utgör benämningar på årband. Årfästen som utgörs av ett vinkelböjt trästycke benämns fsv. *har* (fvn. *hár*) och fvn. *keipr*. Vidare finns en senare terminologi med *tull* och än yngre med *årklyka* och *åregaffel*. Dessa ord och en hel del andra utreds ordgeografiskt och etymologiskt i avhandlingen.

I sista kapitlet finner man en diskussion om årfästets och roddteknikens utveckling i Norden i ljuset av terminologin. Författaren söker här etablera en lagerföljd mellan roddverben i nordiska språk. Verben *mynda*, *svepa* och sannolikt även *sväva* har äldst förknippats med paddling mer än med rodd i ryggens riktning, verben *hamna* och västnord. *hamla* kan vara bildade i förbindelse med skjutande rodd i årbandsfästen benämnda *hamna* och *hamla*. En yngre grupp utgör *skotta* o.d. samt *stryka*.

Studien är rikt illustrerad och visar därigenom årfästena och deras variation i tid och rum, vidare återfinns i avhandlingen ett stort antal språkgeografiska kartor framställda vid Dialektgeografiska databasen vid Umeå universitet (Diabas). På många håll exemplifieras hur man utifrån en analys av dialektala ord kan belysa också intrikata etymologiska problem, exempelvis

---

¹ Följande medlemmar i Sällskapet för svensk dialektologi har lämnat ett eller flera bidrag till årets krönika: Rut Boström, Gerd Eklund, Kristina Hagren, Jonathan Morén, Mathias Strandberg, Eva Sundgren, Margareta Svahn och Eva Thelin. Ett särskilt tack till Rut Boström som hållit ihop arbetet inom Sällskapet.

vid behandlingen av verben *mynda* och *sväva*, där inte minst det senare ordet visar hur svårt det kan vara att bedöma dialektalt stoff. Vidare belyses genom författarens studie äldre dialektgränser i Norden och innovationsspridningen från olika centra. Avhandlingen kombinerar arkeologiska, etnologiska och maritimhistoriska iakttagelser med språkliga och är därför ett gott exempel på den forskningstradition som benämns *Wörter und Sachen*.

En annan avhandling på dialektologins område, Mathias Strandbergs om accenten i skånska sammansättningar, behandlades i förra årets krönika (Svenska landsmål 2014 s. 95). Den uppmärksammas i den recensionsartikel där fakultetsopponenten Lars-Olof Delsing sammanfattar sin granskning. Delsing lyfter bl.a. fram vad han kallar en »uppfinningsrikedom i metoden» men riktar samtidigt viss kritik mot presentationstekniken och struktureringen av text och resultat.

En del dialektstudier avhandlar fonetiska förhållanden, och ibland söker författarna därigenom belysa språkhistoriska förhållanden. Frågan »Kvaför säär man [flöta] för *flotte* å [brötas] för *brottas* [öpa] östnyylenskå?» söker sålunda Johan Schalin besvara i sitt bidrag. Syftet är att analysera distributionen av fornärvt [ö] i aktuella dialekter och att ljudhistoriskt förklara fonens uppkomst. Först diskuteras resultatet av urnord. /u/ i olika varieteter av svenska, varefter östnyländskan fokuseras utifrån vad som sagts i tidigare forskning. För förhållandena lämnas en detaljerad beskrivning. Schalin framhåller bl.a. också att »det östnyländska bosätterspråket i 1300-talets dialektgeografi är ett ännu mer typiskt sveamål än hittills antagits, men utvecklingen av dess vokalism avstannar abrupt genast därefter och tar så småningom en väsensskild utvecklingsriktning». Det går uppenbarligen att belysa de aktuella dialekternas historiska bakgrund utifrån de ljudförhållanden författaren analyserar.

Lennart Elmevik lyfter i uppsatsen »Dialektordet *rödder*» fram ett nytt exempel på differentiation, något som han behandlat tidigare (bl.a. 1994, 2013). Folke Hedblom (1981) behandlar ett 50-tal naturnamn i Gästrikland bildade till ett *rödder* n., även *röder*, i betydelsen 'öppen plats i skog, ängs- mark' o.d. Enligt Elmevik är detta ord identiskt med fvn. *rjóðr* 'glänta, röjning, öppen plats i skog', vilket skulle ge *röder*. Formen med *dd* kan enligt författaren förklaras så att när *ð* i **rjóðr* i runsvensk tid, alltså före stadiet **riðder* med svarabhaktivokal, tenderade att falla framför *r*, byttes det ut mot *dd*. Det skulle då röra sig om ett fall av differentiation, alltså en språkets reaktion mot i första hand tendensen till assimilation och till skydd mot bortfall av konsonant. En parallell utveckling föreligger i gästrikemålens *tjöd-der*, *tjöder* 'tjuder' av fvn. *tjóðr*.

Susanne Schötz, Francis Nolan och Eva Liina Asu undersöker i ett bidrag i Proceedings from Fonetik 2014 den estlandssvenska lateralen [ɬ], som är utvecklad ur den komplexa ansatsen *sl-*. Med hjälp av inspelat material söker de utreda dels om [ɬ-] kan betraktas som en komplex ansats, dels – om

så inte är fallet – om [ʃ] bör betraktas som ett lateraliserat [s] eller ett avtonat [l], dels, och slutligen, om det verkligen är fråga om en frikativa [ʃ] eller en approximant [l̥]. Författarna konkluderar att [ʃ-] inte är en komplex ansats och att [ʃ-] durationsmässigt ligger nära [s-] och därför bör betraktas som ett lateraliserat [s], men att det intensitetsmässigt snarast bör betraktas som en approximant [l̥]. På grund av förekomsten av minimala par som /val:/ (*vall*) och /vaʎ:/ (*vassle*) drar författarna vidare slutsatsen att det är fråga om ett eget fonem /ʎ/. De berör också ursprunget till fonemet och möjligheten att förenklingen av ansatsen /sl-/ > /ʎ-/ beror på estnisk påverkan, något som dock avfärdas.

Morfologiska och syntaktiska förhållanden i dialekterna belyses i andra studier. I »Perfektums försvinnande i Gammalsvenskbydialektens slutskede. En multikausal språkförändring» visar Ludvig Forsman hur såväl inre som yttre faktorer samverkar till språklig förändring. Tempusformen perfekt finns inte alls belagd i de yngre informanternas tal och endast i vissa kontexter i de äldres tal i det inspelade material (intervjuer och samtal) med 15 Gammalsvenskbybor födda mellan 1923 och 1944 som Forsmans studie bygger på. Den svenskspråkiga gruppen i Gammalsvenskby har gått igenom ett kollektivt språkbyte till ukrainska och detta språks tempusystem ter sig annorlunda än det svenska. När Forsman studerar informantgruppens bruk av tempus i den svenska dialekten blir likheterna med hur perfekt uttrycks i ukrainska tydliga, särskilt hos yngre informanter. Forsman lyfter fram att en dialektutveckling har fått till följd att uttalet av perfektparticipet synes ha sammanfallit med supinum, så att *skreve* kan betyda såväl 'skrivit' som 'skriven' och 'skrivet'. Detta skulle då innebära att *att ha skrivit* och *att ha [något] skrivet* först formellt och sedan betydelsemässigt sammanfallit och att den förstnämnda konstruktionen, som inte finns i ukrainskan, försvunnit. Därtill kan Forsman visa att perfekt i första hand verkar ha varit levande i högre stilar, i den »högsvenska» som egentligen endast hörde skolgången eller religionsutövningen till. Den svenska skolan stängdes på 1930-talet och ungefär samtidigt förbjöds religionsutövning.

I en uppsats i samlingsvolymen *Språk i Norge* og nabolanda redogör Lars-Olof Delsing för verbssystemet i en dialekt (eller snarare en grupp närbesläktade dialekter) i Lycksele lappmark. Hans undersökning bygger huvudsakligen på material från socknarna Örträsk och Stensele och tar sin utgångspunkt i Kristin Melum Eides hypotes att engelskan har slutat koda finitet i verbmorfologin. Delsing menar att samma sak har inträffat, eller är på god väg att inträffa, i de aktuella nordsvenska dialekterna, där inte bara den första (produktiva) konjugationen uppvisar sammanfall av formerna för infinitiv och presens resp. preteritum och supinum. Liknande utjämnningar i verbssystemet – somliga ljudlagsenliga, andra inte – uppträder även i övriga svaga konjugationer, liksom i flera grupper av starka verb. Verbet *vara* är »i princip [...] det enda verb som har fyra distinkta former», konstaterar Del-

sing. Eide menar i sin studie att den försvunna finithetsdistinktionen har bidragit till förändringar i engelskans syntax. Något motsvarande går inte att upptäcka i dessa dialekter, enligt Delsing, som drar slutsatsen att »förlust av finithetskodning inte kan vara en tillräcklig förutsättning för sådana förändringar».

Språkliga förhållanden inom vissa dialektområden fokuseras i ett antal artiklar, där perspektiven dock alltefter studiens syfte skiljer sig åt från varandra. I Sörmlandsbygden 2014 lämnar Bengt Nordberg en värdefull översikt över de sörmländska dialekterna. Artikelns rubrik, »Gnällbälte och hovspråk», tar fasta på att landskapet är språkligt uppdelat och att den allmänna inställningen till de olika språkarterna markant skiljer sig åt. Talarna i de västra delarna av landskapet har på senare år fått vidkännas att de bor i »gnällbältet», medan det tidigare ofta hävdades att den vackraste svenskan hördes i Nyköping med omnejd. Utifrån den gräns mellan uppsvenska och mellansvenska mål som passerar genom Södermanland beskriver Nordberg språkdrag som skiljer målen åt: tonaccenten i två- och flerstaviga ord, uttalet av gammalt kort *o*, uttalet av långa *e* och *ä* samt bortfall eller kvarhållande av *n* i substantiv med äldre feminint genus och i neutrum plural. Även dialektala drag som är utbredda över i stort sett hela landskapet presenteras: *ä*-haltigt uttal av kort *a*, bortfall av *-t* i former av substantiv och verb samt s.k. *i*-supiner. Vidare ges exempel på syntaktiska drag och ord som är typiska för sörmländskan. Avslutningsvis beskriver Nordberg den diftongering som idag är som mest karakteristisk för dialekterna i nordvästra Södermanland och södra Västmanland.

Vid språkliga gränser inom finlandssvenskt område uppehåller sig Ann-Marie Ivars i ett bidrag. Närmare bestämt står här »novationstriangeln» södra delen av Österbotten–Åland–västra och södra Åboland i fokus. Ett antal novationer och utbredningen av dessa genomgås; arkaismer har ju inte samma bevisvärde i detta sammanhang. Hur det dialektgeografiska mönstret ska förklaras diskuteras; bl.a. lyfts en tidigare framställd kolonisationshistorisk tolkning av de språkgeografiska förhållandena fram. Ivars finner dock för sin del snarast att förklaringen till det aktuella dialektgeografiska mönstret står att finna i den bondeseglation som funnits i området med Stockholm som utgångspunkt. Härvidlag anknyter hon till kulturgeografen Nils Fribergs studie Stockholm i bottniska farvatten (1983). Det måste, säger Ivars, erkännas att »[l]ikheten i dialektgeografi och handelsgeografi [...] helt enkelt [är] slående» (s. 36), men om detta är hela sanningen återstår att utreda. Det finns goda förutsättningar för att diskussionen går vidare utifrån den grund som Ivars ger och att därvid flera möjligheter till förklaring kan hållas öppna.

Också det dialektala ordförrådet har behandlats. Hans Jonsson diskuterar sålunda i en artikel etymologier av en rad sydsvenska dialektord som upptas i Carl-Erik Lundbladhs Skånska dialektord samt Lundbladhs och Ingrid

Reiz' Blekingska dialektord. Författaren tar dels upp ett antal ord utan inbördes tematisk eller etymologisk relation, dels några ordgrupper av ljudhärmande eller ljudmålande karaktär, om vars bildning författaren använder den sammanfattande termen *imitativ ordbildning*. Som exempel ur den förra gruppen kan nämnas *ess, äss, äst* 'om, ifall', *korra* 'liten vattensamling' m.m., *vara i batt* 'vara dräktig' och *vara i ön* 'vara dräktig' (om tacka). Bland de imitativa bildningarna behandlar Jonsson exempelvis den ordgrupp vari substantivet *tönt* och adjektiven *töntet* och *töntig* ingår, vilka han ser som rimbildningar till de likbetydande sydsvenska dialektorden på *ffönt-*.

Utgivningen av Ordbok över folkmålen i övre Dalarna fortsätter målmedvetet, och det nu aktuella häftet är nummer 41 i ordningen. Det inleds med artikeln *till* adverb och avslutas med artikeln *tröskkarl*. Däremellan finns bl.a. en del adjektiv som anger en egenskap eller ett tillstånd som uppfattas negativt av omgivningen, ord som *tjamlig, tjågig, toltig, trolsklig, truger* och *tröglig*.

Ordlistor och ordböcker utges hela tiden av intresserade utanför de etablerade institutionerna. Sålunda har, för att ta ett exempel, Ingvar Norlin, bördig från Krånge i ångermanländska Junsele, under 2015 gett ut sin andra dialektordlista, Ordbok för Norrlands ord från orten mellan Sollefteå och Väster och Norrbotten. Den sägs innehålla drygt 2 800 ord och fraser, alfabetiskt uppställda efter den dialektala formen och med rikssvensk översättning. Det faktiska antalet lexem är dock mindre, eftersom *såt* 'satt', *såt a* 'satt hon', *såt et a* 'satt hon inte', *såt ä* 'satt det' och *såt et ä* 'satt det inte' uppförts som fem separata uppslagsord. Bokens användbarhet minskas tyvärr genom att författaren inte närmare anger vilket geografiskt område ordlistan gör anspråk på att täcka, men den mångtydiga titeln till trots förefaller det nog i stort sett vara ord från författarens egen hemdialekt som återges. Likaledes saknas uttals- och accentangivelser, och såväl transkription som alfabetisk ordning uppvisar en del inkonsekvenser.

Dialektalt material läggs också fram i textutgåvor. År 1976 gjorde Karin Zetterqvist en intervju på flomål med sin farmor Anna Zetterqvist, född 1893 i Dala-Floda. 2014 beslöt sig Karin Zetterqvist för att publicera den inspelade intervjun i form av ett häfte med tillhörande cd. Häftet, som fått titeln *Farmors bröllop*, innehåller en utskrift åtföljd av en översättning till svenska. Farmodern berättar bl.a. om hur hon var klädd vid bröllopet och vad som bjöds på under den tre dagar långa festen samt om den första bostaden. Textutgåvor av detta slag har sitt givna värde, och en hel del av dem återfinns numera på nätet.

En hel del studier av utvecklingen i de nutida dialekterna och talspråken har publicerats. En omfattande studie, framlagd som resultat av ett projekt finansierat av Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond, utgör Margareta Svahns och Jenny Nilssons *Dialektutjämning i Västsverige*. Studien belyser

språkliga förändringsprocesser efter 1950. Det första övergripande syftet är att undersöka vilka traditionella dialektdrag som har försvunnit och hur utjämningsprocessen ser ut. Det andra handlar om att beskriva dagens dialekt-situation och se i hur hög grad gamla dialektdrag lever kvar och i vad mån nya tillkommit. Ytterligare en målsättning är att diskutera dialektbegreppet och hur detta ska kunna användas i en tid när de geografiska språkliga skillnaderna inte längre är så stora. Undersökningen rör delar av Västergötland och Bohuslän. Sex centralorter med omnejd i Västergötland och tre i Bohuslän ingår: Kinna, Borås, Trollhättan, Sollebrunn, Vara och Skara samt Stenungsund, Uddevalla och Skärhamn. Språkförändringen beskrivs framför allt i Västergötland, medan 2000-talets dialektsituation kartläggs genom 98 unga informanter från hela området.

Tydligast i förändringsprocessen är att standardspråkliga varianter tar över på bekostnad av dialektala, men att förändringsprocesserna i olika områden ter sig olikartade. Fyra olika varieteter kan urskiljas: en Stenungsundsgöteborgska svår att skilja från en göteborgsk varietet, en Stenungsundskombilekt karakteriserad av att talarna kombinerar bohuslänska och göteborgska varianter, en bohuslänska med bohuslänsk prosodi och fonologiska bohusvarianter samt en västgötska med västgötsk prosodi och fonologiska västgötavarianter. Några nya varianter har också tillkommit: de vanligaste är långt öppet *ä* och *ö* i andra positioner än framför *r* samt frikativt långt *i* och *y*. De olika förändringsprocesserna kopplas bl.a. till migration och mobilitet. Utvecklingen av den petrokemiska industrin i Stenungsund och den stora inflyttningen dit har mer eller mindre medfört ett dialektskifte, medan det mera stabila dialektbruket i Uddevalla och vissa delar av Västergötland kopplas till ekonomisk stagnation och låg in- och utpendling.

Ungdomarnas bruk av traditionella och nya varianter relateras till utomspråkliga variabler, men förutom kön tycks dessa inte ha betydelse. Unga kvinnor som grupp är mer utjämnade och samtidigt de som i högre grad använder nya drag. Det finns dock stora interindividuella skillnader. De 69 undersökta västgötska ungdomarna använder 2–16 olika dialektvarianter; 20 av dem är relativt utjämnade med 2–6 olika varianter och 15 relativt dialektala med 10–16 olika varianter. Också den intraindividuell variationen diskuteras, och inspelningar med samma informanter i olika situationer jämförs.

Genom att variationen är så stor blir det svårt för författarna att ge en enkel definition av begreppet *dialekt* på 2000-talet. De formulerar ett slags minsta gemensamma nämnare för sina informanternas dialektbruk och säger att dialekt »i första hand [handlar] om att en varietet på ett övergripande plan har en från standardspråket avvikande prosodi samt innehåller en eller flera traditionellt dialektala varianter, främst fonologiska» (s. 254). Men eftersom många av informanterna använder ganska många dialektvarianter behövs ett finare verktyg för att åskådliggöra detta. Därför väljer man att inde-

la informanterna efter grad av dialektbruk – dialektalitet – och det är detta som uppdelningen i *relativt utjämnad* och *relativt dialektal* illustrerar. Dagens dialektsituation beskrivs som heterogen och dynamisk. Författarna tänker sig att det inom en varietet finns ett antal olika varianter att tillgå och att dessa gemensamt utgör en variantbank ur vilken individen »'plockar' drag [...] efter vissa mönster och betingelser och den inter- och intraindividella variationen är stor» (s. 261).

Det finns också en del artiklar på det sociodialektala området. Ett bidrag utgör Viveca Rabbs »Dialektvariation i Vasa» som använder klusteranalys i undersökningen av 19 inspelningar av vardagliga samtal med sammanlagt 37 informanter. 9 utvalda variabler, som tillsammans skapar skiljelinjer mellan mer eller mindre standardnära och dialektala varieteter undersöks. Fem olika kluster utkristalliserar sig. De benämns *finlandssvenska*, *Vasa-influerad standard*, *standardnära dialekt*, *landsbygd light* och *landsbygdsdialekt*. Som man kan förstå av benämningarna ingår i resp. kluster talare som är alltifrån i princip finlandssvenskt standardspråkliga till mer och mer dialektala. Rabbs huvudsakliga intresse handlar om vad som är gemensamt för de talare som ingår i ett visst kluster och hur dialektsituationen i Vasa ska tolkas. Mönster går inte alltid att finna. Exempelvis består både den mest standardspråkliga och den mest dialektala gruppen av pensionärer. Variabler som utbildning och yrkesval tycks inte vara relevanta. Klusteranalysen ger dock vid handen att det finns två större kluster. Det ena visar att talarna i den s.k. Vasainfluerade standardgruppen och den finlandssvenska gruppen hör ihop men att de Vasainfluerade talarna förutom att vara mindre standardspråkliga också är yngre. Detta kan tyda på en utveckling mot ett mindre standardiserat talspråk, s.k. destandardisering. De två klustren *standardnära dialekt* och *landsbygd light* hör också nära samman. Rabb ser den standardnära dialekten som en utjämnad version av landsbygd light som talas av en yngre generation. Landsbygd light beskrivs som en varietet som talas i ett traditionellt arbetarområde. Denna arbetarvarietet kan då ha omtolkats till en Vasasvensk varietet som kan användas av vem som helst oberoende av hemstadsdel och social bakgrund.

Saara Haapamäki och Sarah Kvarnström utreder vilka uppfattningar informanter från Helsingfors (H) och Åbo (Å) har om sina varieteter och vilka drag de anser typiska för resp. stad samt om de kan identifiera de båda varieteterna. Materialet för undersökningen består av intervjuer och ett perceptionstest. Helsingforssvenskan känner både H-informanterna och Å-informanterna till. De har distinkta uppfattningar om det som de i huvudstaden hemmahörande informanterna kallar huvudstadsregionssvenska. Helsingforsarna anser den vara *vanlig*, *tydlig*, *rak* och *ren*, men också *ovårdad* och *onyanserad*. Åboborna kallar Helsingforssvenskan för dialekt och uttrycker negativa synpunkter, t.ex. *irriterande*, *arrogant*, *pompös* och *enfaldig*. Båda grupperna kan ge exempel på särdrag och är också lyckosamma i percep-

tionstestet. Med Åbosvenskan är det annorlunda. Å-informanterna anser inte att det finns någon dialekt i staden utan beskriver varieteten som finlandssvenskt standardspråk och med ord som *neutral*, *korrekt* och *normal*. De kan inte heller nämna några särdrag som de förknippar med den. H-informanterna har ingen åsikt alls. När det kommer till perception lyckas varken helsingforsare eller åbopor urskilja talarna från Åbo. Utifrån denna pilotstudie dras vissa slutsatser inför ett mera djupgående arbete. Helsingforsvenskan tycks ha flest distinkta språkdrag och därmed har man funnit relevanta särdrag att undersöka närmare. Åbosvenskan tycks uppfattas som mera standardlik och ytterligare studier krävs för att hitta potentiella plats-specifika drag där.

Jannie Teinler redogör i en artikel för inställningen till dialekt och dialektanvändning hos ett antal personer i tre orter på cirka fem mils avstånd från Uppsala. Orterna är Harbo, Tärn sjö och Östervåla i norra Heby kommun. På varje ort intervjuades tre grupper om 4–5 deltagare: en grupp personer över 65 år, en grupp runt 40 år samt en grupp 15-åringar. Det visade sig bl.a. att representanter för de två mindre orterna, Harbo och Tärn sjö, gärna framhåller att dialekten på deras ort skiljer sig från den i centralorten Östervåla. I alla åldersgrupper uppfattade man dialekt som något som används eller har använts av personer äldre än en själv. En del informanter inser först ett stycke in i intervjun att de själva faktiskt ibland använder dialekt. Flera av dem signalerar genom att använda ord som *blanda* och *skifta*, att de uppfattar dialekten och standardspråket som två olika språkssystem, trots att de betraktar dialekten på orten som förhållandevis »rikssvensk».

Språklig anpassning och anpassningsstrategier hos västnyländska migranter i Stockholmsområdet intresserar Malin Löfström, där en informant som hon benämner Olle och dennes språkval mer i detalj analyseras. Det är uppenbart att Olle och den krets av västnyländska migranter han tillhör klart skiljer det språk som används i yrkeslivet från det som används privat. Det är således accepterat att på jobbet göra de språkliga anpassningar som situationen kräver för att slippa »jobbiga» frågor och för att folk ska förstå vad man säger. Inom det sociala nätverket är det å andra sidan högstatus att hålla på sin dialekt. Olle har helt klart en stark identitet som västnylänning och har för övrigt också en stark nationell finländsk identitet. Löfströms studie illustrerar att många faktorer påverkar en individs språkliga anpassningsmönster, där livssituationen starkt spelar in på de språkliga valen.

I sitt plenarföredrag vid konferensen Svenska språkets historia i Stockholm 2012 talade Lars-Gunnar Andersson om de attityder till språklig variation och förändring som människor i Sverige gett uttryck för i brev till radioprogrammet *Språket*. Efter att varje vecka i 25 års tid ha läst mellan 100 och 200 brev vet Andersson vad för slags frågor om språk som många tycker är intressanta. Det är vanligare att ställa frågor om detaljer och enskildheter än mer övergripande frågor. Frågorna kan handla om alla språkliga nivåer,

men frågor om ords betydelseförändring hör till de vanligaste. Det typiska är att attityderna till förändringar är negativa, och Andersson diskuterar frågan: »Varför förändrar vi språket när alla tycks vara emot språklig förändring?» (s. 11). Många uttrycker irritation över en förändring som de lagt märke till och det är heller inte ovanligt att kräva åtgärder, t.ex. »Kan ni hjälpa mig att i etern fördöma detta språkbruk?» (s. 15). Många kräver också att språkmänniskor ska kunna tala om vad som är rätt och fel och alla accepterar inte ett resonemang om den variation som finns beroende på t.ex. skillnader i tal–skrift och i formella–informella situationer. Andersson ger flera förklaringar till att vi förändrar språket trots att de flesta är negativa till de språkliga förändringar de lägger märke till. En viktig orsak till språklig förändring finns just i den variation som kan iaktas i vårt språkbruk.

En samlingsvolym ska också redovisas, nämligen den hyllningsskrift som utgavs i samband med Maj Reinhammars 80-årsdag i maj 2015 av Sällskapet för svensk dialektologi. Volymen innehåller ett antal valda artiklar ur hennes egen produktion. Hennes bibliografi, som också ingår i skriften, omfattar tiden 1973–2010 och innehåller 118 titlar. Av dessa ingår 43 representativa skrifter och artiklar i hyllningsskriften. Maj Reinhammars skriftliga produktion är både rik och varierad med allt ifrån djuplodande undersökningar kring användningen av dativ, kasus och prepositioner i norska och svenska dialekter till smärre, välskrivna talspråks- och dialektundersökningar som publicerats i Upsala Nya Tidnings spalter *Språklådan* och *Våra dialekter*. För den språkintresserade allmänheten är särskilt de sistnämnda bidragen klagörande och tankeväckande – och inte minst underhållande. Viktiga historiska bidrag är hennes utgivning av dialektala 1700-talstexter och ordlistor från Överkalix, Jämtland och östra Uppland (»rospiggiska»). I slutet av hyllningsskriften redovisas hennes omfattande gärning som redaktör för olika skriftserier, Acta- och konferensvolym, hyllnings- och festskrifter samt, inte minst, för Svenska landsmål och svenskt folkliv, vilken hon under lång tid ansvarat för.

Till sist ska nämnas en forskningsöversikt av Lars-Erik Edlund där den svenska dialektforskningen och de utmaningar den står inför redovisas. Detta sker inom ramen för Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folk-kulturs serie *Akademien granskar ...* Först genomgås ett antal fonologiska, morfologiska, syntaktiska och lexikala studier från de senaste decennierna. Edlund konstaterar att det fortfarande finns intresse för historisk dialektologi, även om bidragen numera är få. Inom den språkgeografiska forskningen som traditionellt varit väl företrädd på svenskt område utarbetas nu en del sammanfattande arbeten och tillkommer nya perspektiv och arbetssätt. Många viktiga studier finns på det sociodialektala fältet, där främst nutida talspråk men också fornspråkliga förhållanden på ett intressant sätt uppmärksammas. Det fonetiska SweDia 2000-projektet har lagt en stabil grund för flera studier under det senaste decenniet. På språkkontaktforskningens

område återstår det mesta att göra, men en del nya perspektiv har tillkommit under senare tid. Intresseväckande perspektiv har dessutom tillförts genom den interaktionella dialektologin, vartill ska läggas en del dialektsyntaktiska arbeten. I anslutning till internationell forskning finns studier av prosodins areella variation. Vad gäller framtiden konstaterar Edlund att minskade språkhistoriska kunskaper sannolikt leder till att historiskt orienterad språkgeografi och ordforskning får stå tillbaka framöver. Genom användandet av ny teknik kommer å andra sidan fler dialektometriska studier att kunna genomföras. Syntaxforskningen, som redan nu lockar yngre forskare, är väl organiserad i nätverk som möjliggör att stora korpora dras in i analyserna. På sociolingvistikens område förmodas framgent forskning om dialekternas förändring, multietnolekt och språklig regionalisering stå högt på dagordningen. Beträffande det senmoderna föränderliga språkliga landskapet finns nämligen oerhört mycket att göra. Det finns uppenbarligen spännande utmaningar för nästa generations dialekt- och talspråksforskare.

Referenser

- Andersson, Lars-Gunnar, 2014: Svensken om svenskan. Om synen på variation och förändring. I: Variation och förändring. Studier i svensk språkhistoria 12. Maria Bylin, Cecilia Falk & Tomas Riad (red.). (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 60.) S. 11–26; <http://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:719300/FULLTEXT01.pdf>
- Delsing, Lars-Olof, 2014a: Accenten i skånska sammansättningar. En granskning av Mathias Strandbergs doktorsavhandling. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv 2014. S. 7–14.
- 2014b: Verbsystemet i en västerbottnisk dialekt. I: Språk i Norge og nabolanda. Ny forskning om talespråk. Janni Bondi Johannessen & Kristin Hagen (red.). S. 153–175.
- Edlund, Lars-Erik, 2014: Dialekt- och talspråksforskning – en översikt. [En avdelning under rubriken Akademien granskar... Nordiska språk.] I: Saga och sed 2014. S. 155–171.
- Elmevik, Lennart, 1994: Ett tidigt fall av differentiation? I: Språkbruk, grammatik och språkförändring. En festskrift till Ulf Teleman 13.1.1994. Lund. S. 263–267.
- 2013: Några fall av *dd* för äldre *ð* i svenskan. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv 2013. S. 23–27.
- 2014: Dialektordet *rödder*. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv 2014. S. 15–18.
- Forsman, Ludvig, 2014: Perfektums försvinnande i Gammalsvenskbydialektens slutskede. En studie av multikausal språkförändring. I: Svenskans beskrivning 33. Förhandlingar vid Trettiofjärde sammankomsten för svenskans beskrivning. Helsingfors 15–17 maj 2013. Jan Lindström, Sofie Henricson, Anne Huhtala, Pirjo Kukkonen, Hanna Lehti-Eklund & Camilla Lindholm (red.). S. 63–74; <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/144498>
- Friberg, Nils, 1983: Stockholm i bottniska farvatten. Stockholms bottniska handelsfält under senmedeltiden och Gustav Vasa. En historisk-geografisk studie i samarbete med Inga Friberg. Uppsala. (Monografier utg. av Stockholms kommun 53.)

- Haapamäki, Saara & Kvarnström, Sarah, 2014: Svenskan i Helsingfors och Åbo ur ett folkdialektologiskt perspektiv. I: *Svenskans beskrivning 33. Förhandlingar vid Trettiotredje sammankomsten för svenskans beskrivning*. Helsingfors 15–17 maj 2013. Jan Lindström, Sofie Henricson, Anne Huhtala, Pirjo Kukkonen, Hanna Lehti-Eklund & Camilla Lindholm (red.). S. 109–118; <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/144498>
- Hedblom, Folke, 1981. Rödder. I: *Namn och bygd* 69. S. 9–14.
- Ivars, Ann-Marie, 2014: Viktiga gränser i det svenska språklandskapet i Finland. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv*. S. 19–38.
- Jonsson, Hans, 2014: Några sydsvenska etymologier. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv*. S. 39–51.
- Löfström, Malin, 2014: En västnylänning i Stockholm. I: *Variation och förändring. Studier i svensk språkhistoria 12*. Maria Bylin, Cecilia Falk & Tomas Riad (red.). (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 60.) S. 123–132; <http://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:719300/FULLTEXT01.pdf>
- Nordberg, Bengt, 2014: Gnällbälte och hovspråk. Om sörmländska dialekter. I: *Sörmlandsbygden 2014*. S. 133–144.
- Norlin, Ingvar, 2015: Ordbok för Norrlands ord från orten mellan Sollefteå och Väster och Norrbotten. Stockholm.
- Ordbok över folkmålen i övre Dalarna. Häfte 41. Till-Trösckarl. 2015. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Serie D:1.)
- Rabb, Viveca, 2014: Dialektvariation i Vasa. I: *Svenskans beskrivning 33. Förhandlingar vid Trettiotredje sammankomsten för svenskans beskrivning*. Helsingfors 15–17 maj 2013. Jan Lindström, Sofie Henricson, Anne Huhtala, Pirjo Kukkonen, Hanna Lehti-Eklund & Camilla Lindholm (red.). S. 372–382; <http://hdl.handle.net/10138/144498>
- Reinhammar, Maj, 2015: Valda artiklar återutgivna till hennes 80-årsdag 17 maj 2015. Med hennes bibliografi. Uppsala. (Meddelanden från Sällskapet för svensk dialektologi 3.)
- Sandström, Åke, 2015: *Hå* och *hamna*. Ordhistoriska och ordgeografiska studier av paddlingens och roddens äldsta terminologi i Norden. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 135. Studier till en svensk dialektgeografisk atlas 8.)
- Schalin, Johan, 2014: Kvaför säär man [flöta] för flotte å [brötas] för brottas [öpa] östnylenskå? I: *Variation och förändring. Studier i svensk språkhistoria 12*. Maria Bylin, Cecilia Falk & Tomas Riad (red.). (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 60.) S. 201–219; <http://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:719300/FULLTEXT01.pdf>
- Schötz, Susanne, Nolan, Francis & Asu, Eva Liina, 2014: An acoustic study of the Estonian Swedish lateral [ʈ]. I: *Proceedings from Fonetik 2014*, Department of Linguistics, Stockholm University. S. 23–28; <https://sites.google.com/site/esst-projektet/home/publikationer>
- Svahn, Margareta & Nilsson, Jenny, 2014: Dialektutjämning i Västsverige. Göteborg.
- Teinler, Jannie, 2014: Dialektal identitet i standardspråksnära miljö. I: *Svenskans beskrivning 33. Förhandlingar vid Trettiotredje sammankomsten för svenskans beskrivning*. Helsingfors 15–17 maj 2013. Jan Lindström, Sofie Henricson, Anne Huhtala, Pirjo Kukkonen, Hanna Lehti-Eklund & Camilla Lindholm (red.). S. 470–480; <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/144498>
- Zetterqvist, Karin, 2014: Farmors bröllöp. Mjölby.

Litteratur

Aspekter på ordspråk. Föredrag vid ett symposium i Uppsala 27–28 april 2011. Utgivna av Lars-Erik Edlund och Bengt af Klintberg. Uppsala 2014. 151 s. (Acta Academiae Regiae Gustav Adolphi 130.) ISSN 0065-0897, ISBN 978-91-87403-06-4.

Ordspråk är en säregen genre. Den utgår från en av språkbrukets basala former, men varje text ska vara ordagrant fixerad. Den är anonym men tillskrivs auktoritet. Den står för en demokratiskt spridd vishet men varje gång ett ordspråk används är det för att visa att någon vet bättre än någon annan. Det är en genre där texterna blir begripliga när de används i sociala situationer, men en viktig form av källa är de skriftliga utgåvor och manuskript där de staplas på varandra utan kontextuppgifter eller kommentarer.

Alla dessa paradoxer påverkar också möjligheterna att bedriva forskning, och inte minst för att få kontinuitet både för enskilda forskare och mellan forskargenerationer. Folkminnesarkiven har en viktig roll här, samtidigt som genrens karaktär av att överbygga mellan muntligt och skriftligt, folkligt och lärt, förluten tid och nutid problematiserar invanda insamlings- och dokumentationsstrategier. Det är därför glädjande att det ordnades ett symposium 2011 i Uppsala som sammanförde språkforskare, folklorister och pedagoger och andra (spridningen mellan olika ämnen är ytterligare en faktor som kan hämma kontinuitet), och att föredragen nu finns tillgängliga i en volym.

Utgivarna som också var initiativtagare till symposiet noterar att det efter en lång period av stiltje syns en ökad aktivitet i de nordiska länderna det senaste decenniet. Kanske detta hör samman med det samtida intresset för frågor som kulturmöten, översättningsproblem, retorik, språkdidaktik?

Arne Bugge Amundsen presenterar Erik Pontoppidans danska ordspråkssamling från 1739, »Onde ordsprog ...», som har den originella men för sentida läsare värdefulla uppläggningsen som en argumentationsskrift mot olika folkliga attityder som han såg uttryckta i ordspråk. Pontoppidan vill i kristeligt nit och kanske också upplysningens anda motverka vad han ser som kätterier och moraliskt förkastliga hållningar.

Daniel Andersson ger oss en snabb ingång till den internationella forskningen genom en översikt av årgångarna 2007–2011 av tidskriften *Proverbium*, det världsledande organet inom området. Han konstaterar att de empiriska studierna dominerar, medan endast några enstaka artiklar är teoretiskt eller metodiskt inriktade. Nära hälften av de empiriskt inriktade bidragen hämtar sitt material från Europa; USA och Västafrika är också vanligt förekommande. Skönlitteratur, äldre ordspråkssamlingar och informanter är de vanligaste källorna som används. Andersson delar också in artiklarna i två typer: studier av ordspråk i ett visst sammanhang och studier av en viss kategori av ordspråk. Den första typen delar han vidare upp beroende på om det är socialt/kulturellt sammanhang eller en viss praktik som används som contextualiserande ram. Avslutningsvis diskuterar han områdets utvecklingspotential.

Carola Ekrem presenterar den finlandssvenska insamlingen och forskningen, särskilt Väinö Solstrands insatser inom Svenska litteratursällskapets i Finland folkkultursarkivs ramar. Solstrand stod för betydande insamling av ordspråk och blev också den som fick i uppgift att redigera genrens volym i Finlands Svenska Folkdiktning, vilken utkom 1923. Ekrem konstaterar både att Solstrand arkiverade enbart sina renskrifter, inte originaluppteckningarna, och att det på flera ställen finns diskrepanser i språklig utformning mellan utgåva och dess refererade arkivbelägg, såväl i ordval som i valet av riksspråk/dialekt. Ekrem skisserar dessutom den fortsatta forskningen och möjligheten av en ny utgåva med hänsyn till Folkkultursarkivets insamlingar 1961 och 1996.

Liisa Granbom-Herranen diskuterar utifrån sin doktorsavhandling hur ordspråk användes i informell barnuppföstran, med utgångspunkt i finska levnadsberättelser insamlade 1983–1985 där sådana situationer återges. Hennes slutsats är att skribenterna som barn lärde sig ordspråk genom deras konkreta innehåll som passade in i vardagliga situationer, medan de metaforiska betydelseerna och möjligheterna framstod för dem under det fortsatta levnadsloppet.

Pekka Hakamies ger en koncentrerad presentation av aktuella och användbara begrepp och perspektiv på ordspråk inom kognitiv teori. Ett begrepp som är drivande i den teoretiska debatten är Lakoffs och Turners syn på ordspråksgenren som grundad i *generiska metaforer*, med strukturen *generic is specific*, dvs. går från en generell abstrakt metafor till de mer specifika utformningarna och tillämpningarna. Ett viktigt metodiskt grepp härvid är att utifrån ordspråksempirins variationsrikedom upprätta parafraaser som är så generellt hållna att de täcker in alla realiserade möjligheter.

Helgi Haraldson diskuterar gränsdragningen mellan ordspråk, bevingade ord och öppna ordspråkliknande formuleringar (»talesätt») och poängterar att texter kan vandra mellan genrerna genom att ändra form.

Bengt af Klintberg utgår ifrån ett par nutida svenska insamlingar för att diskutera frågan om vilka som är de vanligaste ordspråken i Sverige. Han poängterar folkskolans och läseböckernas betydelse för att befästa en svensk »ordspråkskanon» med historiska rötter från medeltiden men noterar också hur många äldre ordspråk traderats muntligt utanför skolmiljön. I nutiden ser han inte någon egentlig nyproduktion av ordspråk; däremot finns kreativitet inom anti-ordspråk, parodier, conundrum-formuleringar som visar på ordspråksgenrens fortsatta aktualitet.

Outi Lauhakangas tar upp frågan om möjligheterna till internationella jämförelser och problemen med att ordna och kategorisera textmängder: går det att komma förbi risken att föreslagna indexsystem får en bias beroende av nationella slagsidor eller enskilda forskares egna intressen och perspektiv? Lauhakangas har vid Finska litteratursällskapet fullföljt arbetet med Matti Kuusis påbörjade internationella typologiska indexsystem och presenterar det: 13 huvudteman, 52 underrubriker, 325 kategorier och närmare 8 300 ordspråkstyper. En jämförelse med två andra kategoriseringssystem; Gluskis baserat på flera olika europeiska språk och Dals (ryska), antyder att det går att finna vissa universella teman.

Agrarhistorikern Janken Myrdal tar ett oväntat grepp. Han inriktar sig på det bokstavligen innehållet i ordspråken, dvs. bortser helt från de metaforiska dimensionerna för att i stället se dem som källa till sin tids vardagsliv. Poängen med ett sådant tillvägagångssätt varierar givetvis med bristen på eller tillgången till andra källor från perioden. Med exemplet boskapsskötsel gör Myrdal en genomgång av den medeltida Peder Låles ordspråkssamling och finner att ordspråken kan vara en källa som förmedlar information som inte finns i andra belägg, men han poängterar behovet av källkritik eftersom ordspråk kan avspegla obsoleta företeelser.

Emma Sköldberg granskar sex utgåvor av svenska ordspråk, från Christopher Larsson Grubbs Penu proverbiale från 1600-talet fram till Gösta Åbergs Ordspråk, ordstav och talesätt 1997 ur lexikografiskt perspektiv. Hur är de strukturerade, och vem verkar de vända sig till – och samverkar struktur med textens implicite användare?

Konstantin Zhukov presenterar i korthet rysk paremiologi, särskilt den nyare inriktning som ingår i vad som kallas *lingvistisk folkloristik*, där språket i folkloretexter analyseras som uttryck för nationell karaktär och nationella ideal, något som Zhukov signalerar en skepsis till, samtidigt som han understryker betydelsen av att studera hur språk och kultur går in i varandra.

Som synes är det en brokighet med olika uppläggning av artiklar, infallsvinklar, materialtyper, tidsförankringar och ämnestraditioner som innefattas. Ska man ringa in några återkommande teman så är spänningen mellan ordspråkens förmenta nominella innehåll av generell karaktär, och den konkreta användningen och tillämpningen av dem i olika situationer något som flera av författarna tangerar. Likaså återfinns det »eviga» problemet med behovet av indexering i flera artiklar.

I varierande grad skisserar författarna utvecklingsmöjligheter för ordspråksforskningen, utöver vad deras undersökningar statuerar som exempel. Tydligast är framtidsperspektivet i Daniel Anderssons bidrag. Han lyfter särskilt fram studiet av ordspråkens betydelse i situationella kontexter, ordspråkens funktioner i människors liv, nya och utvecklade källtyper som internet, väggbonader och andra utsmyckningar, anti-ordspråk, kronologisk och geografisk variation samt vikten av teoretisk och metodisk utveckling. Lauhakangas påpekar också de nya möjligheter att studera ordspråk i användning som öppnats genom internet, och ser möjligheter till att utveckla klassificeringssystem där funktioner i sociala interaktioner, och därmed typer av produktiva kontexter, identifieras. Hakamies pekar på hur kognitiva perspektiv ger möjlighet att studera »ordspråkens fundamentala, universella egenskaper och komma till urkällorna inom mänskligt tänkande». Jag ser också intertextualitet mellan ordspråk och andra genrer som sångtexter, reklamslogans, valspråk och maximer som områden med stor forskningspotential för frågor både om ordspråkens fortlevnad och om hur auktoritet skrivs in i texter inom andra genrer (eller: hur auktoritet utmanas genom att utmana ordspråk).

Jag tror att den här antologin kommer att få stor betydelse för att vitalisera ordspråksforskningen på svenskspråkigt område genom att den ger översikter över aktuella begrepp, teorier och perspektiv med litteraturreferenser och exemplifierar materialtyper och produktiva frågeställningar och tillvägagångssätt.

Alf Arvidsson

Medeltida storgårdar. 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem. Utgivna av Olof Karsvall och Kristoffer Jupiter. Uppsala 2014. 297 s. Ill. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 131.) ISSN 0065-0897, ISBN 978-91-87403-07-1.

Denna bok innehåller en brokig samling artiklar, som med olika infallsvinklar och källmaterial, skrivna av arkeologer, historiker, ortnamnsforskare, kulturgeografer och agrarhistoriker, syftar till att belysa de medeltida storgårdarna. De olika an-

greppssätten inbegriper kyrkor, gravfält och kyrkogårdar, medeltida brev, åkerstorleken under 1600-talet, svinskötsel, arvsdokument rörande jordinnehav, testamenten rörande lösöre, arkeologiskt undersökta större gårdar, ortnamn, senmedeltida markinnehav, tjänstebenanämningar och slavar. Med *storgårdar* avses i boken gårdar som är större än familjegårdar, där arbetet styrdes och kontrollerades av ägaren, jordmagnaten eller en förvaltare. Även om samtliga artiklar någon gång nämner fenomenet *storgård* eller *gods*, är det endast få som behandlar just stora gårdar eller gods mera explicit. Egentligen är det endast i en artikel som ett mer ingående försök görs att beskriva vad som kan kallas och karaktäriseras som en storgård. Därför blir titeln på boken, samt baksidestexten, något missledande. Däremot behandlas en rad andra intressanta aspekter och företeelser som delvis hänger samman med gods och stora gårdar. Möjligen kunde redaktionellt arbete och en syntes, där de disparata källmaterialens potential för att belysa storgårdar lyfts fram, ha bidragit till något slags helhet. Av utrymmesskäl kommer jag att kommentera endast ett urval av artiklarna i boken.

Historikern Thomas Lindkvist inleder boken med en mycket bra översikt och bakgrund till uppkomsten av huvudgårdar och av godssystemen i Skandinavien och sätter in dem i deras historiska och ekonomiska sammanhang. Han betonar helt riktigt integreringen i den romerska kyrkans organisation och det feodala ekonomiska systemet som de väsentligaste förutsättningarna för uppkomsten av gods och godssystem i Norden.

I artikeln »Påvehov och gårdar. Något om latinsk vokabulär i svenskt brevmaterial», tar en annan historiker, Claes Gejrot, upp det mycket viktiga, men kanske ofta förbisedda faktumet att den tidigmedeltida latinska terminologin inte alltid är alldeles enkel och självklar för en nutida forskare som översätter centrala begrepp till svenska. Det är grundläggande att man är förtrogen med den historiska kontexten för att kunna förstå vad som avses i de enskilda breven eller dokumenten. T.ex. kan begreppet *curia* avse både en ordinär gård och en storgård/huvudgård. Slutsatser kan alltså inte dras enbart utifrån de latinska begreppen. Just detta har också under de senaste åren kraftigt poängterats inom den brittiska forskningen, framför allt när det gäller nedmonterandet av den tidigare uppfattningen om förekomsten av tidiga brittiska och anglosachsiska gods, s.k. *multiple estates*. Här var det bl.a. just misstolkningar av de latinska begreppen i tidiga dokument, kombinerat med ett anakronistiskt modellbyggande, som resulterade i en uppfattning om att mycket stora gods (på flera hundra *hides*) fanns redan under 600- och 700-talen på Brittiska öarna. Själva modellen baserades på en mycket speciell ekonomisk gods- och ägostruktur som fanns under 1300-talet, och då endast i vissa delar av Wales. Några av artiklarna refererar till en liknande modell rörande förekomsten och framväxten av gods i Skandinavien, vilken till stora delar bygger på just denna äldre brittiska modell. Ingen av författarna i boken redovisar dock denna svenska modell.

Stefan Brinks artikel om *bryten* som begrepp och fenomen är en välskriven och informativ artikel, där han bl.a. redogör för brytens roll och hur den förändrades inom godssystemen över tid. Dessutom sätter han in detta skandinaviska begrepp och denna företeelse i ett europeiskt historiskt perspektiv, vilket är utomordentligt.

Martin Hanssons artikel, »Att hysa folk på gården», är den enda som verkligen beskriver och diskuterar fenomenet storgårdar. Genom att jämföra golvarealerna, och hur stor andel av dessa som utgjort boningsytor respektive lagerutrymmen på de vikingatida och högmedeltida storgårdarna, diskuterar han vilken typ av drift och ekonomi som varit rådande i de exemplifierade fallen. Det är på flera sätt en riktigt bra artikel. Det enda jag saknar, eller snarare vad jag själv önskar, är en jämförelse med vikingatida (och äldre) storgårdar och en diskussion om eventuella likheter och skill-

nader dem emellan, ity storgårdar, med samma proportioner som de här presenterade vikingatida exemplen, redan tidigare – under yngre romersk järnålder, folkvandnings- och vendeltid – existerade inom byar på de flesta håll i Skandinavien.

Christian Lovéns intressanta artikel om Sigridlevet tar upp en hel del nya och tänkvärda aspekter på detta berömda arv, bl.a. Sigrids härstamning, arvets sammansättning och tillkomsthistoria, liksom godsens läge inom det nutida Sverige. Det enda som jag vänder mig emot i den läsvärda artikeln är de hypotetiska beräkningar han gör gällande arvets ursprungliga storlek, vilka för mig ter sig smått astronomiska och helt orealistiska för den aktuella tidsperioden.

I sin artikel »Åkerstorleken 1640 som indikator på stora medeltida bebyggelser» tar Olof Karsvall ett vågat och större geografiskt grepp på problematiken med att försöka spåra medeltida gods i landet. Detta gör han genom att titta på den redovisade åkerstorleken på de äldsta kartorna för byar och gårdar i olika regioner i landet. Hans utgångspunkt är att medeltida godssystem med storgårdar i första hand ägnade sig åt spannmålsodling, vilket är en sanning med modifikation. Det finns många europeiska exempel, där godsen mer eller mindre uteslutande ägnade sig åt boskapsskötsel, inte minst på Brittiska öarna, både under äldsta medeltid (före 1000-talet) och särskilt under hög- och senmedeltiden. Men han är också självkritisk och påpekar att undersökningen inte täcker in samtliga eventuella större bebyggelser, vare sig de medeltida eller sådana som är samtida med kartmaterialet. Utifrån sin undersökning av åkerstorleken finner han bl.a. att de riktigt stora åkerinnehaven finns kring städerna i Mälardalen, på östgötaslätten och i Västergötland, såväl i form av stadsjordar som i byarna kring städerna. Detta är också välkänt i andra delar av Europa och är helt klart ett resultat av en anpassning till städernas behov och marknader, som inte säger något om eventuella storgårdar eller gods under tidig medeltid. Landhöjningen är något som han kunde ha haft med i beräkning, då flera av de redovisade stora åkerinnehaven ligger i mycket låglänta delar som sent stigit upp ur havet eller dikats ut under senare tid. Framför allt gäller det flera områden i västra Mälardalen. Trots detta lyckas han lyfta fram en hel del intressanta regionala skillnader inom landet som kanske inte konkretiserats lika väl tidigare, men om dessa går tillbaka till medeltiden är en helt annan femma.

Janken Myrdal belyser i sin artikel de sociala relationer som fanns inom godsen under högmedeltid. Det gör han genom att redovisa några enskilda testamenten, där lösöret efter större jordägare delats ut till tjänstefolk i olika ställning, dvs. människor som befunnit sig i en beroendeställning till godsägaren. Tillvägagångssättet visar illustrativt hur de högmedeltida godsen varit strukturerade socialt. Därtill är Myrdals artikel mycket fängslande och välskriven.

Jan-Henrik Fallgren

Petra Garberding, Vetenskap mellan diktatur och demokrati. Svensk och tysk folklivsforskning i skuggan av nazismen och det kalla kriget. Malmö 2015. 342 s. Ill. ISBN 978-91-87439-15-5.

Petra Garberding är etnolog med en ovanlig bakgrund. Hon är född och uppvuxen i södra Tyskland men flyttade 1986 till Kiel vid Östersjökusten för att få studera nordiska språk.

Där upptäckte hon efter ett tag etnologiämnet, i Tyskland *Volkskunde*, och fann att

det mer svarade mot hennes egna intressen för nordisk kultur och historia. Med en examen i bagaget flyttade hon 1994 till Sverige, där hon så småningom blev doktorand vid Södertörns högskola och 2007 disputerade på en avhandling med titeln Musik och politik i skuggan av nazismen. Kurt Atterberg och de svensk-tyska musikrelationerna.

Denna avhandling har hon nu följt upp med ännu en »i skuggan av nazismen»-studie. Men nu handlar det om hennes egen akademiska disciplin, etnologin eller folklivsforskningen, med särskild tyngdpunkt på förhållandena i Tyskland, före, under och efter andra världskriget.

Det rör sig alltså om en ämneshistorisk undersökning med fokus riktat mot ett akademiskt ämnes politisering. Med sin dubbla språkhemhörighet har hon haft de bästa förutsättningar för att gå i land med detta projekt. Hon bygger sin studie på dels litteratur, t.ex. forskares presentationer av ämnet i de båda länderna, dels brevmaterial, t.ex. brevväxlingar mellan tyska och svenska forskare, och dels egna intervjuer med forskare som minns tillbaka eller uttalar sig mer allmänt om ämnesförhållanden. Tidsmässigt sträcker sig undersökningen ungefär från nationalsocialismens maktövertagande i Tyskland 1933 till Berlinmurens fall 1989.

Man kan säga att texten består av ett antal *case studies*, som får belysa de frågor som författaren är intresserad av. En sådan fallstudie är den stora kongressen »Haus und Hof» i Lübeck 1936; en annan är arbetet inom organisationen IAFE, International Association of Folklore and Ethnology (eller på tyska Internationaler Verband für Volksforschung). Båda dessa finansierades på 1930-talet av Nazityskland. Och båda har lämnat efter sig en rad dokument och brevväxlingar, som här används för att diskutera det nationalsocialistiska inflytandet på tysk folklivsforskning under 1930-talet och hur detta uppfattades och kommenterades av utländska forskare, särskilt då de svenska. För en svensk läsare är det slående och intressant vilken stark ställning de ledande svenska folklivsforskarna vid denna tid hade i det internationella samarbetet. Det gäller särskilt Sigurd Erixon, Carl Wilhelm von Sydow och Åke Campbell. Särskilt de två förstnämnda betraktades vid denna tid som två av Europas mest betydande forskare på sina områden. Ett annat fall som Petra Garberding har studerat närmare är den internationella etnolog- och folkloristkonferens, som ägde rum vid Nordiska museet 1951 med docenten och intendenten Albert Eskeröd som generalsekreterare.

Huvudproblemet i undersökningen är främst tyska men även svenska forskares inställning till nazismen. Avsnittet om politiseringen av etnologin i det kommunistiska DDR, som behandlas i bokens sista kapitel, känns aningen påklistrat. Det ämnet vore värt en egen och betydligt grundligare undersökning. Volkskunde blev under nationalsocialismen ett av de starkast politiserade akademiska ämnena i Tyskland. Det är inte heller svårt att förstå att Blut und Boden-tänkandet och ett svärmeri för den germanske bonden och hans urgamla självständighet och frihet lockade nazisterna att försöka använda ämnet i sin politiska propaganda. Det ställde naturligtvis de tyska etnologerna inför ett allvarligt dilemma: skulle man acceptera detta, skulle man motarbeta det eller skulle man gå i ett slags inre vetenskaplig exil? Ett problem med undersökningen är att Petra Garberding inte lyckas förklara närmare *hur* ämnet nazifierades. Måste alla aktiva forskare och lärare lämna en läpparnas bekännelse till den nya regimen? Måste de gå in i partiet? Kunde de fortsätta med sina specialistforskningar? På vilket sätt berördes t.ex. den internationellt mycket uppmärksammade atlasforskningen i Berlin, arbetet med Atlas der deutschen Volkskunde? Kunde den verkligen »nazifieras»? Ibland får man intrycket att hon menar att alla som inte uttryckligen protesterade eller lämnade landet blev belastade. Men är det så enkelt? Måste man inte också försöka överleva?

Garberding skildrar en inre maktkamp inom Volkskunde i Tyskland under 1930-talet. Den hade till stor del karaktären av en generationsuppgrörelse. De som iklädde sig rollen av ideologiska banérförare för en nazianknuten etnologi tillhörde oftast en yngre generation. De hade haft svårt att få fotfäste i den akademiska världen under depressionsåren på 1920-talet och i början av 1930-talet, men genom att de nu sökte och fick de nya makthavarnas öra kunde de göra en snabb karriär på bekostnad av äldre etablerade forskare. På detta sätt kan man faktiskt se nazifieringen av Volkskunde som ett slags perverterat paradigmskifte.

Av den vetenskapliga omvärlden, t.ex. de ledande svenska etnologerna och folkloristerna under 1930-talet, uppfattades dessa nya forskare som okunniga karriärister. Man försökte i stället, i den mån man kunde, stödja och hjälpa de äldre forskare som man haft vetenskapligt utbyte med sedan årtionden tillbaka.

Studien ägnar som nämnts stort intresse åt hur de tyska folklivsforskarnas svenska kolleger uppmärksammade deras situation. Garberding citerar intressanta skrivelser från Gunnar Granberg, Åke Campbell och Carl Wilhelm von Sydow i frågan. Där emot tycks det finnas sparsamt med personliga uttalanden från Sigurd Erixon. De flesta var mer eller mindre upprörda över nationalsocialisternas intervention i det tyska akademiska livet.

von Sydow, som tillhörde grundarna av den Svensk-Tyska föreningen, reagerade länge försiktigt, men till sist, vid det tyska angreppet på Danmark och Norge 1940, anmälde han sitt utträde ur denna förening. Få svenska folklivsforskare var öppna anhängare av nazismen.

En sådan var dock folkloristen Waldemar Liungman. Han var knappast helt ensam, men det lär vara svårt att finna spår av nazistisk ideologi i den svenska folklivsforskningen, inte ens hos Liungman. Men Petra Garberding skriver: »Mina svenska samtalspartner var även kritiska mot att en ingående uppgörelse av den svenska folklivsforskningens kopplingar till nationalistiska och nazistiska tankegodar hittills har uteblivit. Min förhoppning är att denna bok kan ge en första inblick i denna problematik och kan vara en början på en bearbetning också av den svenska ämneshistorien» (s. 278). Det är ett mer än lovligt svepande angrepp. Vad skulle det nazistiska tankegodset bestå av? Att ämnet skulle rymma nationalistiskt tankegodar är väl där emot ganska självklart. Folklivsforskningen är ju ett barn av 1800-talets nationalromantiska stämningar. Vill man anordna en uppgörelse med sådana idéer får man kasta ut halva det svenska kulturarvet, t.ex. en stor del av den svenska konsten, litteraturen och musiken. Och vad skulle det tjäna till?

Petra Garberding använder sig i denna studie – liksom i sin tidigare avhandling om Kurt Atterberg – av en form av kritisk diskursanalys. Den innebär att texter detaljgranskas för att forskaren skall kunna dra slutsatser om skribentens medvetna eller omedvetna värderingar i skiftande frågor. Det är en metod som kan kännas påfrestande för läsaren, eftersom den gör texten omständlig. Först citeras t.ex. ett långt brev. Därefter analyseras samma brev av forskaren, som gör ett stort antal detaljpåpekanden. Det som då är påfrestande är att den normalbegåvade läsaren i regel redan lagt märke till vad som är anmärkningsvärt i texten och att han eller hon nu tvingas få det påpekat för sig på nytt. Framställningen blir gärna präglad av övertydliga uppredningar.

Med denna bok har Petra Garberding gjort en anmärkningsvärd arbetsprestation. Hon framträder i mina ögon som en mycket kapabel arkivforskare. De värdefullaste resultaten härrör från fynd i ett stort antal arkiv, främst intressanta brevväxlingar. Hon har besökt arkiv inte bara i Tyskland och Sverige utan även i Storbritannien, Schweiz och USA. Intervjumaterialet förhåller jag mig litet mer avvaktande till. Det är inte samma sak att intervjua pensionerade professorer om deras ämnes utveckling

som att tala med lantliga sagesmän om tekniker vid taktäckning eller isnotfiske. Professorerna är i högsta grad parter i målet och intervjuaren gör klokt i att inte ta deras ofta värderande beskrivningar av ämnets inbördes strider helt ad notam. Det är också lätt att beundra Garberdings goda handlag med det svenska språket. Men svenska är nu inte alldeles lätt i alla sina detaljer. Nu misspyrds texten av rätt mycket germanismer och olika smärre språkfel, t.ex. i ordföljden, i böjningen av adjektiv och i det alltid knepiga valet av rätt prepositioner (på, av, till, med) i olika sammanhang. Det hade varit befogat med en svensk språkgranskning.

Sammanfattningsvis skulle jag vilja säga, att Petra Garberdings bok är informationsrik och ger en intressant bild av tysk folklivsforskning under decennierna kring andra världskriget. Den ger också en bild av hur ämneskolleger i andra länder, med tyngdpunkt på Sverige, hanterade den tyska folklivsforskningen under den national-socialistiska eran, hur man så gott det nu gick sökte bevara ett rent vetenskapligt förhållningssätt till sina tyska kontakter. Kunskaperna om tysk etnologi är numera rätt begränsade i min generation och i senare generationer. Inte minst starkt sjunkande språkkunskaper har försämrat möjligheterna till kontakter med Tyskland efter kriget. Petra Garberding gör rätt som utnyttjar sin dubbla identitet till att förbättra dessa kontakter. Hennes bok är läsvärd men samtidigt som jag antytt emellanåt väl moraliserande och kategorisk.

En avslutande reflexion. Denna bok, som rimligen har ett ännu större intresse för tysk etnologi än för svensk, är skriven på svenska. Den är försedd med en sammanfattning på engelska. Men varför är inte åtminstone sammanfattningen på tyska?

Mats Hellspång

Palle O. Christiansen, Tang Kristensen og tidlig feltforskning i Danmark. National etnografi og folklore 1850–1920. København 2013. 300 s. Ill. (Scientia Danica. Series H, Humanistica, 4, vol. 1.) ISBN 978-87-7304-369-1.

Den danske fältforskaren Evald Tang Kristensen (1843–1929, i det följande ETK) har blivit känd som den kanske flitigaste upptecknare av folkminnen som någonsin har existerat. Förutom de mer än 70 böcker som han publicerade under sin livstid åstadkom han en imponerande mängd uppteckningar som förvaras otryckta i Dansk Folkemindesamling. Kvaliteten på detta jättelika material är genomgående hög. Det är därför inte att undra på att han har blivit föremål för en omfattande biografisk litteratur. Palle O. Christiansens studie skiljer sig från föregångarna däri att han använder källmaterial som tidigare sällan har utnyttjats, främst brev men även tidningsartiklar, och att han anlägger ett bredare historiskt perspektiv.

Christiansen använder termen *nationell etnografi* för att beskriva ETK:s forskningsinsats. Han argumenterar övertygande för att ingående kunskaper om ETK:s biografi är viktiga för att kunna bedöma dennes vetenskapliga insats. Först då blir det möjligt att förstå hur ETK kunde bedriva en forskning som knappast existerade på hans tid, en modern fältorienterad kulturforskning, olik den som bedrevs av samtida filologiskt skolade skrivbordsforskare som Svend Grundtvig och H. F. Feilberg, en forskning som fick sitt genombrott långt senare.

Tidigare forskare har sett de nationella stämningarna i Danmark efter förlusten

1864 av Slesvig-Holstein som den främsta drivkraften bakom ETK:s livsverk. Genom att väga in biografiska fakta kan Christiansen modifiera den bilden. ETK såg med oro hur den gamla bondekulturen som han själv vuxit upp med höll på att gå under. Men allra viktigast var kanske det chocktillstånd han hamnade i när han bara 23 år gammal förlorade sin hustru och sitt första barn. En väg ut ur det blev att söka upp gamla kvinnor i den socken där han fått anställning som lärare och kantor och teckna upp deras repertoarer av gamla visor.

Bokens första del har rubriken »Tang Kristensen som ikon». Här skildras hur ETK själv levererade material till den bild av honom som eftervärlden har skapat, främst genom den detaljerade självbiografin *Minder og oplevelser* (1–4, 1923–1927). Hans starka självkänsla gjorde att han ofta kände sig kränkt och fick honom att älta alla de motgångar han ansåg sig utsatt för. Men egentligen hade han inte någon direkt anledning att beklaga sig; under hela sin samlargärning åtnjöt han ekonomiskt stöd. Christiansen konstaterar att berättelserna om ETK:s liv – hans egen och omvärldens – inte stämmer överens. *Minder og oplevelser* har med sin minutiösa detaljrikedom uppfattats som hänsynslöst ärlig, men mycket i hans liv omnämns inte med ett ord, t.ex. dottern Lavras sinnessjukdom, det positiva mottagandet av hans böcker, tonsätaren Percy Graingers ekonomiska stöd och de festskriftshyllningar han fick ta emot.

Utöver självbiografin utgör som sagt ETK:s brev en huvudkälla till hans biografi. Han hade en omfattande korrespondens med ett nätverk av kolleger och ortsmiddelare; därtill kommer all den information om ETK:s liv och böcker som står att finna i de danska kollegernas inbördes brevväxling. Antalet bevarade brev som ETK skrev till familjen uppgår till mer än tusen, men *Palle O. Christiansen* har uppmärksammat att sonen Johannes förefaller ha gallrat ut sådana som skulle kunna ha kastat ett ofördelaktigt ljus på faderns eftermäle.

ETK:s andra hustru var liksom den första en kusin till honom. Hon hade kommit till hans hem som hushållerska och blev efter giftermålet mor till sju barn. Under den tid de var gifta kunde ETK lämna läraryrket och bli samlare och författare på heltid. Han verkar inte ha haft något intellektuellt utbyte med hustrun; hennes uppgift var att sköta hushållet. Av den bevarade korrespondensen framgår att det förekom friktioner inom äktenskapet. ETK hade bestämda regler för allt som gällde hushållet, och mycket av hustruns tid gick åt till att förse honom med postpaket under resorna. Han visade med eftertryck att det var han som var herre i huset, vilket utlöste depressioner hos hustrun. Dessutom led hon av grannarnas skvaller om makens resor. Vad var det han höll på med? När hon dog ackorderade ETK med flera socknar för att höra var han kunde få henne billigast i jorden. Sentimental var han uppenbarligen inte.

ETK:s fältarbetsresor finns redan tidigare utförligt beskrivna av honom själv och andra, men *Palle O. Christiansen* visar i sin analys att uppläggningsen innebar en vetenskaplig innovation; ingen före ETK hade samlat folklore så systematiskt. Under årens lopp utvecklades han från mekanisk samlare till en fältforskare av modernt snitt som kunde värdera stoffet och ställa följdfrågor. Under sina resor kunde han vandra 30 till 35 kilometer på en dag. Hans intervjuer kunde få formen av regelrätta förhör, hårt styrda och inriktade på det han fann värdefullt. Han drog sig inte för att intervjua döende.

På sätt och vis, skriver Christiansen, var ETK medskapande till de traditioner han tillvaratog. Det ska inte förstås som att han efterhandsredigerade texterna, men han hjälpte informanterna att gräva fram dem ur minnet och finna ord för dem. Intervjusituationen innebar en dialog, ett ömsesidigt givande och tagande.

ETK hade en kunskap om allmogemiljön som de samtida folkloristerna Svend Grundtvig och Axel Olrik saknade. Han drog sig inte för att kritisera den blide skrivbordsforskaren H. F. Feilberg för lakuner i dennes ordbok över det jylländska allmo-

gemålet. Samtidigt bekände han sig till föreställningar inom bondekulturen som stämpades som skrock i de högre samhällsklasserna. I ett brev till Feilberg bekänner han att han tror på varsel och spökeri och på möjligheten att finna vattenådror med hjälp av slagruta. Han gör det av lojalitet mot informanterna; utan den tron skulle han känna sig som en bedragare tillsammans med dem.

Under läsningen har jag flera gånger fått en svensk parallell till ETK i tankarna, den sörmländske »metallarbetaren» Gustaf Ericsson. Denne utvecklade liksom ETK en flit som närmar sig besatthet och som gick ut över familjelivet, och han hade liksom ETK en självmedvetenhet som gjorde att han öppet kritiserade forskare från de högre samhällsklasserna, t.ex. författaren till Svenskt dialektlexikon, prosten J. E. Rietz.

Christiansen konstaterar avslutningsvis att inställningen till det folkloristiska uppteckningsmaterialets användbarhet har genomgått en förändring på senare år. En ideologikritisk debatt, främst förd bland folklorister, ledde till att många underkände folkminnesarkivens uppteckningar som källor. När sedan historiker började intressera sig för äldre folklig kultur skedde en omsvängning. Det folkloristiska 1800-talsstoffet gick att använda på ett nytt sätt; där fanns rik information som levandegör vardagskultur bland de lägre samhällsklasserna. »På trods af emnets manglande belysning må den samlede, omend tentative, konklusion i dag blive væsentligt mere konstruktiv overfor traditionsarkivenes brugbarhed, end den som ideologikritikerne kom till» (s. 273).

Slutomdömet om Palle O. Christiansens undersökning blir att den fördjupar bilden av Evald Tang Kristensen och hans verksamhet, liksom av den forskning rörande allmogekultur som bedrevs i hans tid. Den är en föredömlig forskarbiografi som förhoppningsvis kan inspirera till liknande studier i Sverige. Med sin genomtänkta typografi och sina väl valda illustrationer är den också en mycket vacker bok.

Bengt af Klintberg

Från renhållningshjon till modeaccessoar. 10 000 år av relationer människa–hund i Sverige. Föredrag vid ett symposium i Uppsala 15 februari 2013. Utg. av Anne-Sofie Gräslund & Ingvar Svanberg. Uppsala 2014. 171 s. Inb., ill. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 133.) ISSN 0065-0897, ISBN 978-91-87404-09-5.

Den 15 februari 2013 arrangerade Husdjurs- och sällskapsdjursseminariet vid Uppsala universitet, Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur och Svenska kynologiska akademien ett symposium som ägnades människans bästa vän, hunden. I nio föredrag belystes olika aspekter på hunden, och dessa föredrag har nu kommit ut i bokform. Föredragshållarna representerar en rad skilda erfarenheter av och kunskaper om hundar och hundhållning. Allt från konsthistoria och arkeologi till praktisk hundhållning i gårdagens och dagens samhälle tas upp i symposievolymen.

Människans och hundens långa gemensamma historia behandlas av flera författare. Staffan Thorman ger i inledningsartikeln en initierad beskrivning av hundhållandets historia, från urtid till nutid. En mängd intressanta fakta presenteras här. Hundens äldsta funktion anses ha varit som renhållningshjon runt människans boplatser. Därefter upptäckte människan snart betydelsen av att ha en väktare med god hörsel och gott luktsinne, två funktioner som än idag utnyttjas av människan. Riktigt hur

det gick till vid den tidigaste domesticeringen kan vi av naturliga skäl inte veta, utan det stannar vid mer eller mindre väl underbyggda teorier. På säkrare grund vilar däremot den högtintressanta karta som Thorman återger och som visar urgamla, än idag levande hundtyper runt om i världen. Som väntat finner man där många hundar av spetstyp – finnspets, samojed, chow-chow, shiba inu, alaskan malamute osv. – men dessutom både afghanhund och saluki. Rasspecialiseringen – som naturligtvis beror på en specialisering i funktion – har tydligen mycket gamla anor. Även runt Medelhavet kom det med tiden fram hundtyper med bestämda uppgifter; romarna hade både stridshundar (föregångare till vår tids doggar) och småhundar som fungerade som ett slags modeprylar. I Sverige tycks hundens funktioner för vakt och jakt ha dominerat långt fram i tiden, även om knähundar fanns redan på medeltiden. Bland de senare nämner Linné mopsen och – mer överraskande – nakenhunden. Med 1800-talet kommer så en modernisering och de olika raserna får en allt fastare standard. Den första hundutställningen i Sverige ägde rum 1886, arrangerad av »H. Maj:t Konungens Jagtklubb». På de samtida bilder som illustrerar Thormans artikel känner man igen både collier och terrier från Isle of Skye. Under 1900-talet exploderar så hundintresset och hunden är inte längre något som hör hemma endast på landsbygden. Här spelar väl också den dramatiska urbaniseringen in; de som vuxit upp med hund på landet vill naturligtvis inte avstå från hund av ett så futtigt skäl som att de flyttat in till staden. Raserna renodlas också alltmer fram till dagens enorma mängd av specialiserade raser, hämtade från snart sagt alla jordens hörn. Ändå blir Thormans slutsats i artikeln att vi »kommer att skapa nya raser och rasblandningar för att få fram optimala jakt- eller sporthundar». Detta kan i förstörone synas förvånande, men dagens raser är naturligtvis, som han framhåller, endast i få fall uråldriga. De flesta är produkter av de båda senaste århundradena, och rasutvecklingen upphör inte här och nu.

Hundens och människans långa gemensamma historia belyses även i Anne-Sofie Gräslunds bidrag »En hund begravnen». Det finns fynd av hundar begravna tillsammans med en människa »världen över under de senaste 12 000–14 000 åren», och det är smått gripande att läsa om hur en kvinna begravts med sin hand vilande på hundens huvud för 12 000 år sedan. Därför kan kanske symposiets arrangörer och symposievolymens utgivare tyckas ha varit försiktiga i överkant då de talar om »10 000 år av relationer människa–hund», men med inskränknngen »i Sverige» kan det nog stämma: det första förhistoriska fyndet av en hund i Sverige är 9 000 år gammalt. Särskilt intressant är att även Gräslund pekar på gamla fynd av vintundsliknande hundar. Det äldsta som härrör från Varnhem i Västergötland dateras till ca 100 e.Kr. och en sådan hund har uppenbarligen varit en statussymbol. Längre fram i tiden blir spåren efter hundarna tydligare; det gäller både avbildningar i medeltida konst och helt konkreta tassavtryck i tegel.

Idéhistorikern Karin Dirke behandlar en annan aspekt av hundhållningens utveckling, nämligen hundens fostran. Tamhunden härstammar från vargen och långt fram i tiden präglade detta förhållande synen på hundens fostran och plats i gruppen. Familjen sågs som en vargflock: husse och matte hade som flockledare den ledarposition som hunden ständigt sökte utmana, precis som yngre vargar utmanar äldre i en vild vargflock. Denna uppfattning möter man ännu i t.ex. Eberhard Trumlers handbok Sådan är din hund (Västerås 1975). På senare år har emellertid en annan och förnuftigare syn på saken gjort sig alltmer gällande. Den utgår från att hund och människa har minst 10 000 år av gemensam historia, och hunden har gradvis anpassat sitt beteende efter detta faktum. En varg ställd inför en omöjlig uppgift ger aldrig tappat, en hund gör ett antal försök – och ber sedan husse eller matte om hjälp. Den förändrade synen på hundens grundläggande karaktär avspeglas tydligt i hur handboks författare rekommenderar att valpar ska fostras. I början av 1900-talet kunde hundar

tränas – eller snarare dresseras – till uppgifter åt polis och militär, om det inte rörde sig om hundar för jakt. Ofta sågs det uppenbarligen som en kamp mellan förare och hund: »Med piskan och käppen uppfostrar du åt dig en lydig *slaf*, då han har dig för ögonen, men icke någon pliktrogen, arbetsglad kamrat», varnas det i en handbok i hundträning från 1910. Med en ny syn på relationen mellan hund och människa, där hunden inte längre är tjänare utan kamrat, följer andra metoder i hundens fostran, mer av belöning än straff. Dirke framhåller med all rätt Anders Hallgrens betydelse för att hunden började uppfattas som en familjemedlem som man samarbetar med.

Katharina Leibring ger i sitt bidrag en översikt över hundnamn genom tiderna. Artikeln utgör i stort sett ett referat av tidigare arbeten och översikter, men tack vare de långa tidslinjerna kan hon visa hur den förändrade synen på hunden går hand i hand med ett förändrat namnskick. Tilltalsnamnet, dvs. det namn ägaren utnyttjar, visar i många fall en ökande antropomorfisering av hundarna. Förr kunde hundar heta *Karo*, *Trofast* och *Klinga*; idag däremot används många gånger samma namn på barn som på hundar, det må sedan vara *Hugo*, *Vilma* eller *Maja*. En del personnamn kan enligt Leibring betraktas som omoderna men återkommer som namn på familjens barn efter att först ha använts som hundnamn. Kanske kan bärare av *Lennart*, *Leif*, *Gunnel* eller något annat idag omodernt personnamn snart komma att hittas i barnvagnarna igen, inte endast i hundkorgen! Ytterligare en aspekt på namngivningen av hundar, som kanske varit värd att beakta, är relationen mellan det namn uppfödaren gett valpen och det namn ägaren ger den. Uppfödarnamnet *Junipers Pålonäs* kunde utan svårighet ge ägarnamnet *Nessi*, men att skapa ett fungerande ägarnamn åt *Lohamras Don't Walk Away* var inte möjligt utan experthjälp. En lapsus är Leibnings egendomliga tudelning av jakthundsraserna: »Hönshundarna ägdes av gentlemän, stövorna av allmogeskyttar, vilket förklarar valen av olika personnamnstyper på deras hundar.» Någon sådan uppdelning mellan å ena sidan stående och stående fågelhundar (trädsställare räknades knappast till »hönshundarna») och stövare låter sig inte göras. Allmogen har säkerligen avlat sina drivande hundar främst efter jaktanlag, inte efter rastillhörighet. Däremot visar redan rasnamnet *hamiltonstövare* att stövorna ingalunda var allmogens hundar. Hamiltonstövaren fick sitt namn efter greve Adolf Patrik Hamilton, Svenska kennelklubbens grundare, och även i etablerandet av andra stövarraser har allehanda prominenser – adliga eller ej – spelat en stor roll, så t.ex. greve F. J. von Essen vad gäller smålandsstövaren och löjtnant Wilhelm Dunker för dunkerstövaren; i handbokslitteraturen är det lätt att finna fler exempel på detta förhållande.

Sedan hunden väl fått ett namn ligger vägen öppen till ett rent kändisskap. Bengt af Klintberg och Daniel Möller behandlar i sina bidrag några sådana berömdheter. Hundarna i fråga är av olika slag: antingen framstår de som typexempel på »Den trogna hunden» eller också har de tillhört någon tvåbent berömdhet. Två hundar som troget väntade var och en på sin husse har nått en omåttlig berömmelse: Greyfriars Bobby i Edinburgh och Hachiko i Tokyo. Bobby tillbringade många år på sin husses grav på kyrkogården Greyfriars och begravdes i sinom tid utanför kyrkogården. Hachiko brukade möta sin husse vid Shibuya-stationen, när husse kom från jobbet. Hunden fortsatte vänta på sin husse vid stationen, även sedan denne dött. Båda hundarna förärdades statyer, den ene vid kyrkogården och den andra vid Shibuya. Och berättelserna om dem fortsätter att broderas ut. Bobby var skyeterrier och man kan höra skyeterrier-entusiaster med emfas hävda att han hörde till den skyeterrier-typ som har hängande öron, inte ståndöron, och att drottning Viktoria själv givit tillstånd att begrava Bobby i samma grav som sin husse. Bengt af Klintberg illustrerar sådana livskraftiga traditioner med berättelser om hundar som av misstag dödats av sina ägare efter att ha utfört heroiska insatser. Mönstret är att en orm angripit ett värnlöst barn, hunden har dödat ormen och med nosen kladdig av ormblood hälsat ägarna väl-

komna hem, varpå den blir dödad eftersom ägarna tror att det är barnet som hunden bitit ihjäl. Motivet finns i indiska fabelsamlingar, lika väl som i »klingbergare» från vår egen tid.

Daniel Möller tar upp några dikter som skrivits över döda hundar. Allmännast bekant bland dessa är säkerligen den som Israel Holmström skrev över Karl XII:s hund Pompe, han som sov i kungens säng och dog »vid Kongens fötter». Slutet på den lilla dikten är välkänt: »Mången stält och fager mö / Önskade som *Pompe* Lefwa / Tusend hieltar eftersträfwä / At få så som *Pompe* dö.» Möller lyfter också fram några andra dikter om Pompe, skrivna på latin. Särskilt intressant i Möllers artikel är att han visar hur poemens författare lyckats smyga in kritiska synpunkter, »att genren tjänstgjort som en sorts förklädning». Dessa oskyldiga små verser är innehållsrikare än vad man vid första påseende tror.

Ingvar Svanbergs innehållsrika artikel om allmogens hundar före industrialiseringens tid innehåller en lång rad intressanta påpekanden. Som så ofta i Svanbergs arbeten beaktas också förhållandena bland samerna i Sverige – alltför många forskare jämför annars Sverige med den svensktalande kulturen. Svanbergs utmärkta översikt lockar en att lägga till ytterligare ett par detaljer från den finsk-ugriska världen. I Malung har man enligt Svanberg sagt att man befann sig på ett »hundgläfs» avstånd från en gård när man kunde höra bandhunden skälla. Både finska *peninkulma* och nordsamiska *beana(h)-gullan* betyder »hundhörande» och betecknar ett avstånd på en knapp mil. Och att »förleden *hund-* använts i pejorativt syfte» i beteckningar för växter utan nämnvärd nytta har sin parallell i ungerska, där *kutyabaj*, dvs. »hundproblem», betecknar en obetydlig struntsak. Intressant är också frågan om hur hunden ska avlivas. Svanberg pekar på att svenska bönder på 1700- och 1800-talen helst inte ville avliva sin egen hund, lika lite som sin egen häst. I båda fallen fick då rackaren tillkallas. Bland samerna var det vanligt att hänga hunden, vilket ansågs minst plågsamt. I fråga om att avliva hundar finns diametralt olika uppfattningar i den finsk-ugriska världen. Bland samerna finns en saga om hur hunden gav sig i tjänst hos människan på villkor att människan skulle hjälpa honom att dö, när han inte orkade längre. Hos chanterna utefter Ob får däremot hunden på inga villkor dödas. Har man sett dessa gamla orkeslösa, halta och lytta hundar stappla omkring på chantiska boplatser, får man en förståelse för den samiska synen på saken.

Symposievolymen *Från renhållningshjon till modeaccessoar* innehåller således en lång rad högtintressanta bidrag. Ytterligare några artiklar – om hunden i konsten och i religionen – hade också förtjänat att presenteras närmare i denna recension. Som säkert framgått lockar varje artikel till vidare kommentarer, men av utrymmesskäl får sådana ämnen stå tillbaka. Det kan bara konstateras att volymen i fråga är en ovanligt innehållsrik och mångsidig skrift, som speglar en mångfald av aspekter på relationen mellan människan och hennes bästa vän. Arrangörerna är att gratulera till ett fint symposium och Gustav Adolfs Akademien till ett nummer i dess *Acta*-serie, som redan och på goda grunder lär ha blivit en kioskvältare. Saknas då ingenting i den tryckta skriften? Jo, möjligen en liten artikel. När Akademiens preses Lennart Elmevik öppnade symposiet delgav han de närvarande en del personliga reflektioner som visade hur mycket kontakterna med hundar kan betyda även för den som lever utan egen hund. De hade också kunnat få ingå i skriften för att understryka de kända orden i Kar de Mummas monolog om den ensamma hunden: »Det bästa hos människan, det är hunden.»

Elena Balzamo, Den osynlige ärkebiskopen. Essäer om Olaus Magnus. Stockholm 2015. 183 s. Ill. ISBN 978-91-7353-718-6.

Litteraturhistorikern och översättaren Elena Balzamo, av rysk extraktion, bosatt i Chartres, har främst under 2000-talet riktat sitt intresse mot bröderna Johannes och Olaus Magnus, i synnerhet den senare. Hon har nu samlat och bearbetat sina studier, fyra på franska, en på svenska och en nyskriven, till en helhet som inledningsvis bär titeln »På spaning efter Olaus Magnus». Det är en oerhört fascinerande, ställvis andlöst spännande färd till europeiskt vittert 1500-tal. Men det är framför allt en mönstergill studie i litterär källkritik och en djupgående inblick i översättandets metodik och mentalitet, språkligt, kulturellt, bibliografiskt, biografiskt.

När Michaelisgillet i Stockholm åren 1909–1925 gav ut de fyra banden av *Historia de gentibus septentrionalibus* (Rom 1555) på svenska öppnades en guldgruva. En kulturhistoria omfattande 22 böcker, 778 kapitel och 481 vinjettbilder presenterade Nordens geografi, etnografi och zoologi både didaktiskt och patriotiskt. År 1886 hade man därtill i München återfunnit ett exemplar av *Carta marina* (Venedig 1539). Bilden av den siste katolske ärkebiskopen av Sverige, Gustav Vasas förtrogne och sedan antagonist, fick nya oväntade drag. Också forskningsmässigt visade sig Olaus Magnus vara problematisk, mångtydig.

När John Granlund, intendent vid Nordiska Museet, under 1940-talet av nämnda gille engagerades att utarbeta en kommentar jämte förklaringar till historieverket, började konturerna av humanisten, kulturskildraren, träda fram, men också frågor om verkets värde som källskrift. Kommentaren utkom 1951 som en femte del (705 s.). I en efterskrift på 40 sidor analyserade Granlund de frågor språk och innehåll väckte. Det gällde relationen mellan Olaus Magnus liv, kulturpolitiken, kunskapsfonden och verket, vidare ikonografins kontext, stoffets historia och originalitet samt upptecknaren-forskaren-författarens intentioner och olika metoder. På 1980-talet utgjorde Olaus Magnus en bakgrund för det mångvetenskapliga projektet »Älvdal i norr», om människor och resurser i Luledalen 1300–1800, lett av historikern Sune Åkerman.

Inspirerad av problemen och med stor respekt för »portalgestalten» Granlund ger sig Balzamo in på att tyda och tolka spåren till och av arbetet – med en nästan detektivmässig intensitet. I centrum ställer hon författarskapet; Olaus Magnus är i hög grad en litterär person. Författarprofilen får konturer av bildning och intressen, men också av stilen och formen, inte minst av intentionerna beträffande den presumtiva läsekretsen. Kan något nytt, en fördjupning, vinnas? Balzamo är övertygad om »att även i frånvaro av nya dokument är det möjligt att komma honom närmare in på livet – med hjälp av vittnesmål från honom själv: hans båda stora verk ...». Det är att se och läsa »under ytan», att söka och sammanställa. Men översättarens uppgift är också att vara »arkeolog», att återskapa en kulturell kontext, att vara »både historiker och exeget».

Det första temat Balzamo – i skepnad av sin egen vetenskapliga profil – belyser gäller bröderna Magnus litterära arv eller »översättandets villkor». Här hör vi dels Johannes Magnus tala (ännu 1525 vald till katolsk ärkebiskop) i breven kring översättningen av Nya Testamentet, dels brodern Olaus på latin, italienska och tyska utgivna kommentar till *Carta marina*, alla tre versioner tydligen skrivna av honom själv. Ändamålet med både Johannes *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus* (1554) och Olaus *historia och karta*, synes ha varit »att dra den kontinentala publikens uppmärksamhet» och få stöd att återerövra Norden åt katolicismen, en tendens som också Granlund antytt. Men medan Johannes koncentrerar sig på de ärorika händelserna framhäver Olaus de naturliga och mänskliga resurserna. Mycket in-

tressant är genealogin över de inbördes förhållandena mellan olika utgåvor av Historia under 1500- och 1600-talen, ett tjugotal upplagor under hundra år, även i förkortad version.

Det kulturella översättandet är kärnan i essän om hur Olaus Magnus förklarar Norden. »Tack vare det ständiga pendlandet mellan de olika kulturerna förmår Olaus Magnus, med den för sin tid ytterst sällsynta erfarenheten av att vara bekant med dem båda, skapa en förbluffande rik framställning av Norden. Han gör denna del av världen begriplig utan att åsidosätta dess säregenhet, utan att reducera den till de välbekanta föreställningarna», sammanfattar Balzamo. Essän avtäcker verkets struktur, dess komparativa karaktär och propagandistiska syfte, dvs. Nordens överlägsenhet, som en del av den »civiliserade» världen. Att för den europeiska läsekretsen åskådliggöra en främmande och exotisk värld förutsätter ett kulturellt översättande – i både text och bild.

Om det tillåtes en recensent att välja en pärla bland essäerna blir det studien av Olaus Magnus som tecknare. Det är en briljant analys av metoden genom vilken bildrikedomen skapats, avgörande för verkets värde som historiskt dokument. Ett nära samband finns mellan Carta marina och Historian i teman och bildvärld. Också lån från andra samtida verk förekommer, bl.a. bibelillustrationer av Hans Holbein d.y. Lånen gäller dock främst enstaka motiv och detaljer, ytterst sällan hela bilder. Balzamo vågar sålunda fastslå att den övervägande delen av vinjetterna är »originella», troligen skapade av Olaus Magnus själv. Hon tvekar inte att kalla dem »nyskapade konstverk» till både form och innehåll. Detta gäller också Cartan. Så framstår Olaus Magnus som en oerhört skarp iakttagare, man imponeras av noggrannheten och detaljrikedomen. Det är frågan om i hög grad utvecklade och fullbordade teckningar som ställts till gravörernas i Venedig förfogande. Balzamo nöjer sig inte med detta utan presenterar också en teori om bildvalet, som tar fasta på de olika skedena i processen. Skapandet av vinjetterna har föregått skrivandet av texten. Olaus hade sedan Cartans tillkomst 1539 tillgång till ett bildförråd som han använde. Men processen sker genom en »diskursiv dynamik», ett Cartans berättande fortsätter i Historians berättelser. Förvisso har han också ett mera neutralt, allmänt material. Som en hypotes framlägger Balzamo tanken att det samlade bildmaterialet, när det väl ordnats enligt verkets plan, utgjorde ett slags »röd tråd», ett mönster att bygga hela historieberättelsen på. Vinjetten fanns alltså; kring den skrevs historien.

Tvenne längre essäer behandlar centrala teman i Historian: krigskonsten och Lappland. Informationen om kriget som hantverk väcker frågan om källor, där den medeltida krönikören Ericus Olai, men främst Peder Månssons Strijdhskonst (ca 1522) varit avgörande. Samtidigt som Olaus Magnus som renässanshumanist analyserar krigsväsendet, bevarar han en äldre form av krigskonst. Tradition och nyskapande!

Även om Norrland för Olaus är den idealiska miljön för människan, har han fascinerats av landet Lappland och levererar en sällsam blandning av kunskap från äldre auktoriteter, eget fältarbete samt fantasi, vilket i synnerhet syns på Carta marina, där olika områden inte hör till samma tidsperiod. Det är sålunda en stor ambivalens, paradoxer och motstridiga influenser som präglar bilden av Lappland. Sålunda kan Historians Lappland också ses som en spegling av författaren som vetenskapsman.

Den sista essän är en spännande berättelse om Carta marinas »öden och äventyr». Balzamo utreder fyndet av exemplaret i München 1886 och det svenska intresset på 1960-talet för ett möjligt förvärv av detta genom byte! När sedan oväntat år 1962 ett andra exemplar av kartan dyker upp, vilket Carolina lyckas förvärva, avslöjas ett händelseförlopp som inte saknar illegitima stänk, men som – i sin biografiska kontext – ytterligare öppnar perspektiv på Olaus Magnus, som samlarobjekt i korselden mellan krass affär och kulturell etik.

Claude Lévi-Strauss lyfte 1955 i sitt mästerverk *Tristes Tropiques* (sv. Kulturspillror 1959, 1968) upp studiet av vildarna och upptäckten av ett utopiskt naturtillstånd eller ett idealsamhälle, till ett stadium från kunskap till insikt. »Det hjälper oss att konstruera en teoretisk modell av det mänskliga samhället som inte har sin motsvarighet i någon känd verklighet men tack vare vilken vi kan urskilja ’vad som är ursprungligt och vad som är konstgjort i människans värld och lära känna ett tillstånd som inte längre finns och förmodligen aldrig kommer att finnas men som det likväl är nödvändigt att ha en rätt kunskap om för att kunna bedöma vårt nuvarande läge’.» – Trots ett avstånd i tid och rum på fyrahundra år, hade herrar Olaus Magnus och Claude Lévi-Strauss, om de träffats, blivit meningsfränder, vågar man anta.

Elena Balzamo hade vid detta möte spelat den bärande rollen som tolk.

Bo Lönnqvist

Mats Rydén, Johannes Franckenius och den svenska floran. En studie i växt- och namnkunskap i 1600-talets Sverige. Uppsala 2015. 92 s. Ill. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 136.) ISSN 0065-0897, ISBN 978-91-87403-13-2.

Johannes Franckenius, professor i anatomi och botanik vid Uppsala universitet, publicerade år 1638 sin *Speculum botanicum*. År 1659 kom en andra, utvidgad upplaga. Den lilla skriften, som innehåller en förteckning över latinska och svenska växtnamn, kom att användas som lärobok, både vid gymnasierna och vid Uppsala universitet, och blev välkänd bland samtida och senare botaniker. I Aug. Lyttkens’ Svenska växtnamn hänvisas ofta till Franckenius. Mats Rydén identifierar i sin framställning de latinska växtnamnen och kommenterar »den första mer omfattande tryckta nationella listan över svenska växter, blandade med utländska».

Originallets latinska förteckning av växter upptar namnen i alfabetisk ordning. Rydén identifierar alltså de latinska namnen men har valt att endast ange det nutida vetenskapliga namnet (och i ordning efter Krok & Almquist, 28 uppl.). Det är lite synd – även om man kan förstå att så skett av utrymmesskäl. Och för all del, den nyfikne kan gå till faksimilutgåvan av Franckenius’ *Speculum botanicum* av år 1973.

Så förtecknar Franckenius t.ex. nio *Solanum*-arter, däribland den odlade »*Solanum amorellum malis, Lycopersicum*, Kärleeks Natskatta medh gyllene äplen. Kärleeks äplen/Guläplen» (jfr eng. *love apple* och fr. *pomme d’amour*). Det handlar om tomater; ordet *tomat* inlånades först på 1700-talet. I den rydéniska växtnamnsförteckningen upptas naturligt nog endast två *Solanum*-arter (med folkliga benämningar): de svenska besksöta och natskatta.

De svenska växtnamnen i *Speculum* avspeglar med Rydéns ord »i stort sett en mellansvensk flora, med några sydsvenska inslag som bäckmärke, hedblomster, lundviva och martorn och med någon enstaka huvudsakligen nordlig art som nordisk stormhatt och åkerbär». Förf. påpekar att flera namngivna arter idag är sällsynta/mycket sällsynta eller t.o.m. utrotade.

Man undrar givetvis hur Franckenius kunde samla så många växtnamn med så

många synonymer (»referentiella ekvivalenter»). Rydén har funnit att drygt 10 % av växterna är försedda med fyra eller fler benämningar. Vi vet inte var namnen användes; det anges aldrig (såsom hos Linné). Men namnförteckningen erbjuder en fascinerande läsning. Somliga namn är mustiga och färgstarka, t.ex. Galinört, Hiernbrylla, Söpnört (*bolmört*), Diefwuls miölek (*rävtörel*), Munckepees (*munkhätta*). Somliga namn berättar om den folkmedicinska användningen: Brystboldegräs (*åkervädd*), Halsgräs (*nässelklocka*), Olderdomens Kraftroot, Olderdomens Sängie-tröst (*grönvit nattviol*).

På 35 sidor möter man bortåt 1 000 växtnamnsformer, många med tillägg av typen »medh brede/ludne och fläckiothe blad». Ibland sväller namnen ut till karakteriserande, korta, särskiljande beskrivningar: J. Marie hand som wexer i skogen (*skogsnycklar*) och J. Marie hand som wexer i Engen (*Jungfru Marie nycklar*). Eftersom samma namn ibland uppges för olika arter, hade man med fördel kunnat komplettera förteckningen med ett alfabetiskt register över de svenska namnen.

Franckenius' *Speculum botanicum* är – som Rydén påpekar – en namnförteckning, ingen flora. Men det är en högst märkvärdig förteckning, som ger oss ett titthål in i 1600-talets Sverige och dåtidens svenska växtvärld. Mats Rydén har hjälpt oss dit.

Franckenius' *Speculum botanicum* är en skatt!

Jan Nilsson

Tryckta visor. Perspektiv på skillingtryck som källmaterial. Red. Märta Ramsten, Karin Strand & Gunnar Ternhag. Uppsala 2015. 225 s. Inb., ill. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 134, Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv 39.) ISSN 0065-0897, ISBN 978-91-87403-10-1.

I september 2013 anordnade Svenskt visarkiv och Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur i Akademiens lokaler i Uppsala ett seminarium på temat »Skillingtryck som källmaterial». Bakgrunden var ett växande intresse för skillingtryck inom flera olika discipliner. Inläggen vid seminariet har nu samlats i en antologi, som förutom en introduktion innehåller nio artiklar av forskare inom musikhistoria, litteraturvetenskap, etnologi, historia och konstvetenskap.

Begreppet *skillingtryck* används idag ofta om en speciell genre – sentimentala kärleksvisor från 1800-talet – men i grunden betecknar termen enkla, vikta trycksaker med en eller flera vistexter. Skillingtryck finns bevarade redan från slutet av 1500-talet, men de fick en betydande uppgång vid 1700-talets slut och 1800-talets början. Även om medieformen är gemensam, är innehållet långt ifrån enhetligt. Trycken innehöll visor av mycket olika slag; där kunde finnas anonyma visor, texter av mer eller mindre kända författare och för publiken specialskrivna texter till kända melodier. Från 1880-talet fram till slutet av 1910-talet fick skillingtrycken med nya trycknings- och spridningsmöjligheter sin sista och största blomstringstid.

Under cirka 350 år var skillingtrycket ett betydande medium med stor spridning. I bokens inledande kapitel gör Karin Strand en jämförelse med de första 400 åren av boktryckarkonst och uppger att böcker skrevs och lästes framför allt av en ekonomisk och kulturell elit. De »mindre privilegierade klasserna tog i stället del av gatans subliteratur, de efemära tryck som från 1500-talet slut erbjöd nyheter, förströelse,

inspiration och politik i form av visor och pamfletter». Detta gör skillingtrycken till ett spännande källmaterial som på olika sätt kan berätta om sin samtid.

Författarna tar sig an detta stora källmaterial med olika infallsvinklar och utifrån skilda perspektiv. Eva Danielson tecknar inledningsvis en väsentlig utgångspunkt genom att undersöka skillingtryckens tillkomstsammanhang. Hon närmar sig själva trycken som ekonomisk produkt och de människor som har försörjt sig på dem – främst under 1800-talet och den sista storhetstiden mellan 1870 och 1920 – verksamma inom tryckerier och förlag, som producenter, författare och försäljare.

De bilder som ofta illustrerade trycken är ett tidigare utforskat fält. Lena Johansson har ingående undersökt denna bildvärld genom olika tider och trycktekniker. Bilderna kan säga något som konst i sig, men de kan också studeras i dialog med texterna. Skillingtrycken är, menar hon, i mångt och mycket en »egen eklektisk konst-art», där tradition möter innovation.

Anna Nilsson Hammar diskuterar problem och möjligheter med skillingtryck som källmaterial inom historievetskapen. De källkritiska perspektiv som av tradition har präglat ämnet skulle göra materialet i det närmaste oanvändbart, men det har en stor potential. Hon argumenterar för ett perspektivskifte, ett metodiskt steg mot textens historicitet med inspiration från hur man inom ämnet har närmat sig fiktion och skönlitteratur.

Två artiklar fokuserar skillingtryckens melodier, vilka ofta angavs genom ett »Sjunges liksom ...» och traderades muntligt. Margareta Jersild behandlar melodi-angivelserna och pekar på deras värde som ett musikhistoriskt källmaterial, bl.a. eftersom de kan berätta om vilka melodier som varit kända och brukade i olika tider. Det finns också ett nära förhållande mellan text och melodi, och olika melodier har uppfattats som lämpliga för speciella texter. Märta Ramsten tecknar ett åskådligt exempel på interaktion mellan text och musik. Utifrån ett antal spökballader, vilkas melodier förknippats och interagerar med en viss typ av texter, visar hon hur vissa melodier kan bli meningsbärande.

En infallsvinkel på skillingtryckens texter tecknar Gunnar Ternhag, som diskuterar förhållandet mellan dem och texter i handskrivna visböcker. Det rör sig om två olika slags källmaterial, som har betydelse för den som vill forska om folklig vis-sång. Det samband som finns emellan dem är »i stort outrett». Artikeln fokuserar två frågor: »Hur kan relationen mellan skillingtryckens vistexter och de handskrivna visböckernas texter beskrivas?» och »Hur har ägare av handskrivna visböcker inkluderat skillingtryckens texter?»

Karin Strands artikel behandlar en inte helt ovanlig skillingtrycksgenre med lång kontinuitet: visor som enligt trycken är diktade av blinda och ofta handlar om deras liv. Genom nära läsning och textanalys undersöker hon olika former av självfram-ställan. Artikeln ingår i en större studie inom ramen för forskningsprojektet »Utan-förskapets röster».

Skillingtrycken har också varit en form av nyhetsmedier. Från 1860-talet finns flera visor som berättar om »Giftmördaren kyrkoherden Anders Lindbäck», som efter att ha blivit dömd till döden för tre mord, begick självmord i fängelset. Olle Mattsson jämför i sin artikel skillingtryckens bild med en mer officiell historieskrivning, kyrkans reaktion och skildringar i pressen.

Förhållandet mellan skillingtryck och tidningspress poängteras också av Hanna Enefalk. Hon lägger en historisk aspekt på materialet och menar att skillingtrycken är en »källkritisk utmaning». Hur ser deras folklighet ut? Vilka grupper påverkade och blev påverkade? Utifrån en närmare undersökning av ett hundratal skillingtryck, alla utkomna under 1851, kartlägger hon visornas egentliga upphovsmän och vilka röster som egentligen kommer till tals.

Volymen Tryckta visor rymmer såväl teoretiska perspektiv som omfattande empirisk kunskap. Flera av författarna har varit, eller är, anställda vid Svenskt visarkiv; de är väl förtrogna med materialet och har gedigna ämneskunskaper. Det är av stort värde att få deras speciella forskningsområden tillgängliga och fördjupade. Några av författarna har sin hemvist i discipliner som inte tidigare i nämnvärd utsträckning har använt sig av detta material och anlägger nya perspektiv. Det gör denna antologi till en spännande och omväxlande läsning och ger en samlad bild av skillingtryckens potential för den som vill fortsätta att utforska detta mångfacetterade källmaterial.

Annika Nordström

Svenska fornsånger. En samling af Kämpvisor, Folk-Visor, Lekar och Dansar, samt Barn- och Vall-sånger. Utgifne av Adolf Iwar Arwidsson. Tredje Delen. Stockholm, 1842. Med inledningar av Märta Ramsten och Ann-Mari Häggman. Uppsala & Helsingfors 2015. XXVI+562 s. Inb. (Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur – Svenska visor 3.) ISSN 1653-7645, ISBN 978-91-87403-11-8, (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 795.) ISSN 0039-6842, ISBN 978-951-583-291-7.

Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur och Svenska litteratursällskapet i Finland har i samarbete med Svenskt visarkiv och Samfundet för svensk visforskning gjort visforskarna och utövarna en stor tjänst genom att i faksimil utge den tredje delen av Adolf Iwar Arwidssons Svenska fornsånger. Den ursprungliga utgåvan från 1842 har sedan en längre tid varit svår att få tag på, vilket har ställt en del hinder i vägen för dem som velat bekanta sig med den äldsta svenska utgåvan av muntligt traderade sånglekar och ramsor.

Svenska fornsånger, i tre delar utgivna mellan 1834 och 1842, har inom nordisk folklöre- och visforskning allmänt setts som den första vetenskapliga visutgåvan i Sverige; den tredje delen har med all rätt även sin plats som pionjärbete i och med att den är den första samlingen av traditionsmaterial som inte koncentrerar sig på längre episka visor, dvs. medeltida ballader. Den nu aktuella faksimilutgåvan är dessutom berikad med insiktsfulla inledningar av två av Nordens mest meriterade och inflytelserika folkmusikforskare: Märta Ramsten och Ann-Mari Häggman.

I sin inledningstext redogör Märta Ramsten för samlingens bidragsgivare och behandlar bl.a. Leonhard Fredrik Rääfs insamlar- och förmedlargarning samt Erik Drakes arbete som redigerare av melodierna. Hon visar på ett tydligt sätt att Arwidssons roll var utgivarens och att han själv inte i någon större utsträckning bidrog med material till utgåvan. Ramsten beskriver även på vilket sätt Arwidsson redigerade och delade upp det omfattande och rätt brokiga materialet. Redogörelsen hjälper läsaren att orientera sig i volymen, och hon placerar även in verket i den samtida utgivningspraxisen, vilket ger en djupare förståelse för samlingens tidsbundenhet och position i ett större forskningssammanhang.

I sin text redogör Ann-Mari Häggman för Arwidssons liv och karriär och beskriver Svenska fornsångers stora betydelse för den nordiska visforskningen och dess särskilda betydelse för forskning kring och insamling av både finsk- och svenskspråkig folkdiktning i Finland. I finländsk historieskrivning har Arwidssons politiska en-

gagemang, i den tidiga nationalitetsrörelsen i Finland, vanligtvis lyfts fram som utmärkande för hans karriär, medan hans vetenskapliga insatser fått mindre uppmärksamhet. Den nyutgivna tredje delen av Svenska fornsånger kan med Häggmans inledning bidra till en mera mångfacetterad bild av Arwidsson också i Finland.

De inledande texterna av Ramsten och Häggman bildar en utmärkt fond för samlingen med lyriska visor, skämtvisor, sånglekar m.m. – inalles 562 sidor med texter, beskrivningar och noter. För dagens musiketnologiska studier i folkvisor och folkmusik är faksimilutgåvan värdefull, eftersom den tillhandahåller ett synnerligen intressant och viktigt källmaterial behändigt förpackat inom prydliga bokpärmar. Till hjälp för läsaren har Arwidsson även bifogat ett register baserat på sångens, lekens, ramsans osv. första rad samt en lista med ordförklaringar. I samlingen publicerade han också varianter av sångerna och lekarna, med kommentarer om hur de sjöngs och lektes på olika orter. Däremot gav han inga närmare uppgifter om proveniens eller sagesman, vilket blivit kutym i senare tiders vis- och låtutgivning. I utgåvan begränsas uppgifterna om proveniens till exempelvis: »Känd inom Östergötland, Småland och Dalarne».

»Arwidssons trea» väcker ett speciellt intresse i Finland, eftersom Arwidsson valde att inkludera ett tjugotal sånglekar ur sin egen finländska sångleksrepertoar. Lekarna uppges var och en endast som »Upptecknad i Finland», men detta var första gången som finländskt traditionsmaterial på svenska utgavs i en sångsamling. Som Häggman påvisar i sin inledning hade Arwidssons utgåva mycket stor betydelse för insamlingen av svenskspråkig folkdiktning i Finland som inleddes från och med mitten av 1800-talet.

Niklas Nyqvist

Rolf Kjellström, Nybyggjarliv i Vilhelmina. 5. Från vaggan till graven. Uppsala 2015. 188 s. Ill. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 137. CBM:s skriftserie 90.) ISSN 0065-0897 resp. 1403-6568. ISBN 978-91-87403-14-9.

Den femte delen av Rolf Kjellströms bokserie »Nybyggjarliv i Vilhelmina» är i huvudsak baserad på material insamlat av Nils Eriksson men också på uppteckningar av Lisa Johansson och O. P. Pettersson och på information från bl.a. Jonas Petter Jonsson, Agata Larsson och Tobias Vesterlund. Boken är rikt illustrerad med både kartor (av Anders Wepsäläinen), fotografier (av olika fotografer) och tabeller (av Nils Eriksson), men framför allt med Erikssons många fina teckningar, de flesta i färg.

Del fem är strukturerad efter människans åldrar, från det första kapitlet som tar upp spädbarnsåldern, över barnåldern, ungdomstiden och vuxenlivet till ålderdomen i det sista kapitlet. Om de tidigare volymerna i serien främst handlat om de arbetsuppgifter som nybyggarna måste kunna klara av – bygga hus och andra byggnader, göra sina egna verktyg, tillverka båtar och heminredning, sköta åker, äng och boskap, jaga, fånga och fiska, baka och laga mat, överleva nödår osv. – sätter den femte delen de olika arbetsuppgifterna i relation till varandra, till ålder, kön och social status, och till årstidernas växlingar och dygnets olika tider. Och framför allt ger den information om mycket som inte tagits upp tidigare, som t.ex. om förlossningar och barnuppfostran, om idrotter, lekar och spel, om fester, helger och högtider, om dop, konfirmation, bröllop och begravning, och om hur sjukdomar klassificerades och behandlades.

Det var först i början av 1900-talet som man fick barnmorska i västra Fatmomakke. Tidigare fick den som skulle föda ta hjälp av någon erfaren kvinna i byn vid förlossningen. Det var många regler att ta hänsyn till, både för den som fött och för den som hjälpte till. Barnen döptes vid en kyrkhelg i Fatmomakke, och både då och senare under livet hade faddrarna viktiga funktioner. Barn låg i vaggan till tre- eller fyraårsåldern och mamman gav di i minst ett år, men ibland ända tills barnet var fem eller sex år gammalt. Så snart barnen kunde gå fick de hjälpa till med småsaker i hemmet. Från det att de var fyra–fem år kunde de få börja sköta småsyskon, och när de var sju började de arbeta hela dagarna, precis som de vuxna. Redan i åttaårsåldern var det många som fick börja valla boskap, till dess de ansågs så gamla att de kunde delta i allt arbete på gården.

Arbetet var många gånger tröttande, men om barnen inte klarade av sina uppgifter riskerade de att få stryk. Aga var nämligen en vanlig uppfostringsmetod. Kjellström ger flera exempel ur olika källor på hur kroppsbestraffning användes, både i hemmen och i skolan, när barn inte arbetat som de skulle, brutit mot någon regel, vätt ner sängen, eller som en metod att få barnen att lära sig läsa. Särskilt Lisa Johansson ger många upprörande exempel på hur både hon själv och andra misshandlades svårt som barn. Skolundervisningen var inte omfattande, vanligen bara tre–fyra terminer å tolv veckor, men det räckte för att barnen skulle kunna lära sig läsa och räkna lite och få så mycket kristendoms-kunskap att de kunde konfirmeras. Det vara nämligen bara om man konfirmerats som man fick gifta sig. Konfirmationen ägde i de flesta fall rum i Dikanäs när ungdomarna var 16 eller 17 år gamla.

Ett avsnitt tar upp leksakerna, som barnen tillverkade själva och som de använde för att fördriva tiden när de vallade boskap. Kjellström nämner vattenhjul och små båtar, pilbågar och slungor som man lekte med, armborst som man antingen lekte med eller jagade råttor och småfåglar med, pipor av sälg och björnfloka som man spelade på, pipor att röka med och små träfigurer som man lekte med och som intressant nog kunde föreställa renar, kåtor och rengården.

Ungdomarna i västra Fatmomakke gjorde sällan utflykter, men det förekom lokala fester och logdans någon gång varje år, och så träffades ungdomarna under våren och sommaren i någons kök och dansade och berättade spökhistorier på lördagskvällarna. Efteråt och även på söndagskvällarna gick pojkar runt till flickorna och låg hos dem – med kläderna på – och småpratade. Det var viktigt att alla flickor skulle få besök, och nästa helg bytte man så att varje flicka fick besök av en ny pojke. Om en pojke gick till samma flicka flera helger efter varandra räknades de som fästfolk.

De mycket instruktiva avsnitten om idrott, kraft- och vighetsprov, spel och lekar innehåller många exempel på aktiviteter som säkert kan komma att få en renässans när boken kommit ut, eftersom de ger tydliga anvisningar om hur man ska göra för att t.ex. spela »milspel», »tärnspele», »fårhimmel» eller »sten», eller leka olika tävlings-, sällskaps- och skämtlekar utan någon dyr utrustning.

Vuxenlivet började när man gift sig, och det gjorde man i samband med någon kyrkhelg i Fatmomakke. Därefter blev det bröllopsfest som pågick i åtminstone ett par dagar. Att få barn innan man gift sig eller innan det gått nio månader efter vigseln ansågs som en stor skam för en kvinna, och barn som var födda utanför äktenskapet behandlades ibland illa. De kunde hela livet få leva med stämpeln att vara »oäkta».

Det längsta kapitlet handlar om arbetslivet. De inledande avsnitten ger detaljerade upplysningar om arbetsfördelningen i ett hushåll och om årsrytmen. Här får vi först följa med föräldrparet Hulda och Erik Eriksson i Lövberg och två av deras barn, Anna (16) och Frans (14), under en dag i februari 1911. Alla hade sina bestämda uppgifter att ta hand om, från det att husmor Hulda som den första steg upp vid femtiden för att göra upp eld i spisen till dess hon som den sista gick och lade sig någon

gång efter halv tio. Detsamma gällde den som var dräng eller piga. I avsnittet om årsrytmen får vi först följa hur arbetsuppgifterna växlade med årstiderna på en gård i Lövberg på 1890-talet. Därefter följer en utförlig redovisning av arbetet på en gård i Klimpfjäll under år 1888 med hjälp av ett antal tabeller som Nils Eriksson sammanställt. De gäller årets inledning och märkesdagar, mäns resp. kvinnors arbeten under året, de olika hushållsmedlemmarnas arbeten under en vecka i februari¹ resp. i juli, och under en dag i februari resp. i juli. Dessutom finns tabeller över när under året olika djur jagades och olika fiskar fiskades. Här sätts mycket av informationen om enskilda sysslor i de tidigare volymerna in i sitt tidsmässiga sammanhang.

Nybyggarna måste samarbeta för att klara av sina arbetsuppgifter. Man gjorde arbetsbyten, t.ex. när någon skulle uppföra en ny byggnad, och samarbetade bl.a. i samband med handelsresorna till Norge, när man byggde och förbättrade hagen runt byn, satte ut markeringar för vinterleden över Kultsjön, vid notfiske och när någon var sjuk eller avlidit.

Under början av undersökningsperioden var det många konflikter mellan nybyggare och renskötare, eftersom man konkurrerade om fiske, jakt och fångst, men attityderna ändrades efter hand. Antalet samer som blev nybyggare ökade, man lärde känna varandras näringsfång, och man umgicks och besökte varandra. Det goda förhållandet mellan renskötare och nybyggare i västra Fatmomakke visas bl.a. av de många äktenskap som band samman renskötar- och nybyggarfamiljer, och av att nybyggare ofta valde samer som faddrar för sina barn, bjöd in samer till sina bröllop, och hjälpte till att dra ren vid renskiljningar. Under slutet av perioden började de renskötande samerna att använda samma dräktskick som nybyggarna till vardags, medan den samiska dräkten reserverades för högtider. Nybyggarna å sin sida använde vissa typiskt samiska plagg och de började tillverka skedar, kosor och skidor efter samiska förebilder.

Ett avsnitt ägnas åt hur man firade olika högtider. Kjellström ger där bl.a. exempel på tre olika julfiranden och visar på så sätt hur olika julen kunde firas i området. Nyår firades vanligtvis inte på något särskilt sätt, men på fettisdagen hade barnen ledigt från skolan, åkte skidor eller kälke. De fick också kaffe och våfflor, och extra goda smörgåsar med mör, smör och torkat färskött. Varken födelsedagar eller namnsdagar firades i västra Fatmomakke under 1800-talet, med några få undantag.

Eftersom det inte fanns någon läkare eller annan sjukvårdspersonal i närheten, måste man klara sig själv när någon blev sjuk. Vitmossa, roten av kvanne och tibastbär ansågs vara effektiva botemedel mot många krämpor och sjukdomar. Av smittsamma sjukdomar behandlades lungsot med islandslav eller pulveriserat björkkol, difteri med beckolja, gulsot med en särskild mossa eller med saffran och löss. Mot andra invärtes sjukdomar användes bl.a. olika växter, björngalla, krossat glas, te gjort på bark, brännvin med en orm i flaskan, den hinna som omger ett nyfött föl, saltbad, katt- och hundfett och andra »smorningar». Koppning och åderlätning förekom också.

I det sista avsnittet i kapitlet om arbetslivet, »Kyrkliga förhållanden», skriver Kjellström om kyrkbesöken vid vår- och hösthelgen i Fatmomakke med gudstjänster, dop, vigslar och jordfästningar. På lördags- och söndagskvällen förekom nattfrierier, eftersom kyrkhelgerna tillhörde de få tillfällen under året när ungdomar från olika byar hade möjlighet att träffas. Under 1800-talet hölls också husförhör under kyrkhelgerna.

¹ Den tabellen (tabell 4) saknas. Tabell 6 har i stället råkat bli insatt två gånger, både där den ska vara och på platsen för tabell 4.

Bokens sista kapitel, »Ålderdomen», beskriver dels de förhållanden som gamla som inte hade några släktingar som tog hand om dem måste leva under, dels hur begravningar och jordfästningar gick till. Tre olika system för att ta hand om fattiga och ensamma gamla användes under undersökningsperioden. Fram till början av 1837 fanns inga andra möjligheter än att tigga eller söka bidrag från fattigkassan; från 1837 infördes den s.k. rotehjonsinstitutionen som innebar att en grupp gårdar fick i uppdrag att under ett år försörja den som var fattig. Senare under 1800-talet auktionerades fattiga och ensamma gamla bort till den som krävde lägst betalning av socknen för att ta hand om dem, ett system som fortlevde till 1913 när den allmänna pensionsförsäkringen infördes. När någon i västra Fatmomakke avlidit och släktingar, grannar och vänner tagit avsked, fördes kistan till gravplatsen i Fatmomakke och begravdes. Man satte då en stör eller ett rör i jorden mitt för den avlidnes bröst. I samband med jordfästningen, som ägde rum vid närmast påföljande kyrkhelg, drog man upp röret och prästen kunde låta den jord som användes i jordfästningsritualen falla ner genom hålet som bildats och nå kistan. Som jämförelse tar Kjellström också upp hur jordfästningar av rika resp. fattiga gick till i centralorten Vilhelmina.

På samma sätt som i de tidigare volymerna i serien visar Kjellström också här hur han tar nybyggarfamiljerna på allvar. I den korta inledningen till avsnittet om hur man försökte behandla sjukdomar skriver han t.ex. att det han »vill belysa, är hur nybyggarna uppfattade sina sjukdomar och hur de ansträngde sig att bemöta dem» (s. 146), inte utvärdera de olika behandlingsmetoderna. Liksom i volym 1–4 finns det många väl valda längre citat ur källmaterialet i texten, citat som i volym 5 är särskilt dramatiska och i flera fall mycket rörande, eftersom de handlar om de allra svagaste i byarna i västra Fatmomakke – barn, ogifta mödrar, fattiga och gamla. De ger därför en ny dimension till hela materialet. Tre berättelser där huvudpersonerna är barn kan exemplifiera citaten: en handlar om hur nöd bryter lag när några hungriga barn lyckades skaffa mat till familjen tack vare att de hittade en mjölsäck i en övergiven kvarn och en kagge med fisk utanför en handelsbod (s. 23 f.); i en annan berättar Lisa Johansson om hur hennes storasyster en gång följde henne hem över flera myrar en kall och stormig vinterdag, gav Lisa sin tröja och till och med bar henne på ryggen den sista biten (s. 33 ff.); i den sista berättelsen får vi följa en mor och hennes två små barn på en lång och dramatisk vandring i obanad terräng med kistan av deras några veckor gamla lillasyster, bl.a. över en bäck som var så strid i vårfloeden att det iskalla vattnet nådde mamman till midjan och hon därför måste bära kistan och de två barnen över i omgångar (s. 181 ff.). Kjellström skriver att han låtit den berättelsen avsluta boken eftersom den »återspeglar så många aspekter av nybyggarkulturen», och det är verkligen sant.

»Nybyggarliv i Vilhelmina» ger en unikt bred översikt över nybyggarfamiljers kamp för att överleva. Med varsam och respektfull behandling av ett omfattande och disparat källmaterial från ett avgränsat område (västra Fatmomakke) och en begränsad tidsperiod (från början av 1800-talet till mitten av 1900-talet) räddar Kjellström genom bokserien en hel kulturform ur glömskan, en kulturform som levde i nödvändigt samspel med naturen och under större delen av perioden i symbios med den lokala renskötselns. Respekten för nybyggarna, deras kunnande och deras sätt att ordna sitt liv, för informanterna och deras minnesrikedom, och för dem som med stor entusiasm och möda samlat in källmaterialet – framför allt Nils Eriksson – präglar hela serien. När Kjellström i den femte boken presenterar olika sociala aspekter av nybyggarnas liv ger det läsaren både ny information och en fördjupad förståelse av de teman som behandlas i de tidigare volymerna. Beskrivningarna av unga och gamla, kvinnor och män, nybyggare och renskötare, rika och fattiga, i arbete och högtid, i

liv, sjukdom och död är en på många sätt omtumlande läsoplevelse. Det är inte enbart genom metodisk stringens och klarhet i beskrivningar av olika företeelser, utan i lika hög grad genom den medkänsla som präglar skildringarna av enskilda människoöden, inte minst i urvalet av citat ur källorna, som Kjellström gjort volym 5 till en så viktig del av bokserien.

Håkan Rydving

Maske og forklædning i Danmark. Udg. af Inge Adriansen og Carsten Bregenhøj. Aarhus 2014. 410 s. Ill. (Skrifter fra Museum Sønderjylland 7.) ISBN 978-87-7124-139-6.

På senare år har intresset för masker och maskeringsupptåg ökat. Exempelvis pågick åren 1999–2002 ett stort nordiskt dokumentationsprojekt om olika årstidsbundna utklädningsstraditioner. Projektledarna, Carsten Bregenhøj och Terry Gunnell, har båda bidragit till att vitalisera studiet av upptågen: Bregenhøj bl.a. med sin banbrytande bok *Helligtrekongersløb på Agersø. Socialt, statistisk og strukturelt* (1974) och Gunnell med avhandlingen *The Origins of Drama in Scandinavia* (1995). 2002 redigerade Gunnell dessutom boken *Masks and Mumming in the Nordic Area*, om nordiska utklädningsstraditioner.

Tillsammans med Inge Adriansen (Museum Sønderjylland, Sønderborg Slot) återfinns nu Bregenhøj som en av redaktörerna till, och huvudsaklig författare av, boken *Maske og forklædning i Danmark*. I hela 32 bidrag diskuteras maskeringstraditioner från vikingatid fram till nutid. Visserligen görs internationella jämförelser och utblickar, men det är traditionerna såsom de tar eller har tagit sig uttryck i Danmark som står i centrum, i olika delar av landet och i olika sociala skikt. Bidragen har skiftande karaktär. Visserligen är flertalet författare forskare, men boken innehåller också texter skrivna av personer utanför universitetsvärlden. Några av bidragen bygger t.ex. på festarrangörers och utkläddas egna erfarenheter av traditionerna.

I boken presenteras och analyseras en rad olika utklädningsstraditioner. Som läsare möter man i text och bild både julbockar, jultomtar och *helligtrekongersløbere*. Andra bidrag handlar i stället om hovmaskerader och olika former av fastlagsupptåg. En styrka är att volymen av redaktörerna inte begränsats till att handla om (vad ofta antas vara) »gamla danska traditioner» utan att den också innehåller artiklar som behandlar ekvator dop, polterabend och nutida karnevaler.

Utklädningsstraditioner kring den sista skoldagen, halloween och den judiska högtiden purim tas likaså upp i separata artiklar. Samtidigt återfinns även mer tematiska texter i boken, t.ex. om masker i konst och reklam, masker och erotik, maskeringsförbudets historia samt tillverkningen av nutida latexmasker.

Till skillnad från *Masks and Mumming in the Nordic Area*, som i mångt och mycket är riktad till andra forskare, har redaktörerna för *Maske og forklædning i Danmark* säkerligen haft som målsättning att nå ut också till den intresserade allmänheten. Boken är välskriven, vackert formgiven och mycket rikt illustrerad, samtidigt som vare sig referenser eller mer teoretiska resonemang saknas. Som läsare slås man av fantasirikedom, av upptågen som kreativa uttryckssätt i gränslandet mellan lek och allvar. Sammantaget visar boken effektivt också på traditionerna som sociala företeelser, hur de skapar gemenskap och samhörighetskänslor men också motsatsen.

I och med att den behandlar upptåg från vikingatid till nutid diskuteras i många bidrag också – direkt eller indirekt – frågor om samspel mellan kontinuitet och förändring; många av upptågen har onekligen en lång historia, men samtidigt speglar traditioner som dessa alltid sin tid och sina deltagares värderingar, förhoppningar och farhågor. Kort sagt lämpar sig Maske og forklædning i Danmark både för den specialintresserade forskaren och för en intresserad allmänhet. Boken är såväl en källa till kunskap om traditionerna som inspiration för framtida utövare.

Fredrik Skott

Marcus Porcius Cato, Om jordbruket och Marcus Terentius Varro, Samtal om lantbruket. Översatta från latinet av Sten Hedberg. Samt Liv, lantbruk och livsmedel i Catos och Varros värld. Tolv artiklar av nutida svenska forskare. Red. Örjan Wikander & Sten Hedberg. Stockholm 2015. 560 s. Ill. (Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 63.) ISBN 978-91-86573-46-1.

Docenten och latinisten Sten Hedberg, som varit verksam som forskningsbibliotekarie i Uppsala, har tidigare gett oss en förnämlig översättning av Columellas *De re rustica* (se SvLm 2009 s. 206 f.), utgiven i en utmärkt utgåva av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien. Uppenbarligen hade Hedberg ytterligare intressanta översättningar på lager, ty nu har från trycket kommit två andra agrarhistoriska klassiker i en sammanhållen volym, nämligen de romerska författarna Cato den äldres *De agricultura* från omkring 160 f.Kr. (enligt Alexander Hugh McDonalds datering, och därmed den äldsta bevarade prosatexten på latin) resp. Varros *Res rusticae*, som daterar sig till ungefär 30 f.Kr., nu tolkade till svenska. Cato och Varro föregriper alltså Columella, som också i viss utsträckning använde sig av sina föregångare som förlaga för sin skrift. Därför är det särskilt intressant att också på detta lättillgängliga sätt få ta del av dessa texter. På så vis delges vi inblickar i romarrikets livsmedelsförsörjning i alla dess detaljer, från hur man göder duvor till vinodlingens förutsättningar. Skrifterna rymmer därmed mycket av intresse för alla oss som är intresserade av människans odling och förhållande till djur och växter genom tiderna. Antikens författare utgör värdefulla källor för vår kulturhistoria och att få dem serverade på ledig samtidssvenska är naturligtvis förnämligt. Hedberg har förstås på nytt gjort ett gott jobb.

De romerska författarna, särskilt Varro, har i likhet med Columella länge varit viktiga källor för vår kunskap om husdjur, jordbruk och odlingsväxter under antiken. Såväl Catos som Varros verk kan ses som ett slags lantbruksläror och detaljrikedomerna är stor. Redan den flitige engelske botanisen Richard Bradley kunde för sitt arbete *A Survey of the Ancient Husbandry and Gardening, Collected from Cato, Varro, Columella, Virgil, and Others the Most Eminent Writers Among the Greeks and Romans* (utgiven i London 1725) dra nytta av dessa romerska författare. Även för senare forskare har de varit flitigt utnyttjade, vilket den utförliga referenslistan i denna volym bär vittnesmål om (även om Bradleys bok märkligt nog saknas). Självt har jag haft anledning att för mina studier rörande boskaphundar respektive påfåglar rådfråga Varros texter.

Botanisten Karin Martinsson har sammanställt ett växtregister, delvis kommente-

rat i notform. Det ger ett gediget intryck och jag har i varje fall efter en genomläsning inte funnit något att omedelbart anmärka på, i synnerhet om man också tar del av hennes kommentarer till identifieringarna. Andra författare har bidragit med kortare eller längre essäer, som – med utgångspunkt i Cato och Varro – ger den kulturhistoriska kontexten. Det handlar naturligtvis mest om handboks-kunskaper och avsnitten är av skiftande kvalitet, men de är oftast nyttiga hjälpredor för läsningen av grundtexterna och fyller därför sin funktion.

Man kan reflektera över en del aspekter i Catos och Varros texter som kunde ha föranlett utförligare kommentarer. Handlar det exempelvis verkligen om turturduvor i Varros text? Det är ju den översättningen som slentrianmässigt även används av Bibeln (ex. Tredje mosebok 1:14; 5:7; 14:22) på svenska. Turturduvan (*Streptopelia turtur*) har dock aldrig riktigt låtit domesticera sig, medan däremot skrattduvan (*Streptopelia risoria*) funnits som tamfågel i Medelhavsområdet sedan lång tid tillbaka, åtminstone sedan antiken, även om dess kulturhistoria fortfarande är bara fragmentariskt känd (jfr Jan Pluis & Erna Stupperich, *Die Lachtaub. Eine historische und volkskundliche Untersuchung*, 1986). Jag tycker också det är tveksamt om vi kan tala om fiskodling i dammar under romartiden. Det som beskrivs hos Varro är knappast fiskodling (alltså fortplantning och uppfödning) utan snarare ett slags uppmatnings- eller förvaringsdammar för fisk som skulle konsumeras senare (och i vissa fall för ornamentalt bruk).

Den viktigaste beledsagande texten står agrarhistorikern Janken Myrdal för. Han sätter i sitt kapitel om lantbrukslitteratur i Eurasien cirka 200 f.Kr. till slutet av medeltiden in de romerska författarna i en vidare kontext. Myrdal har föredömligt ansträngt sig för att innefatta även den persiska, indiska och kinesiska litteraturen i ämnet. Han diskuterar även källkritiska aspekter och möjlig användning av denna litteratur för agrarhistorisk forskning. Det är fullödigt, välskrivet och intressant – med andra ord en matnyttig text att ordentligt fördjupa sig i. Hedberg, som ju bättre än någon annan behärskar Columella och den genre han står för, redogör i ett särskilt kapitel för den klassiska latinska lantbrukslitteraturen, där inte bara Cato, Varro och Columella avhandlas, utan även andra romerska författare presenteras. Det är också ett nyttigt kapitel. Boken innehåller därtill en rad illustrationer i färg, till stor del golvmosaiker (notera krickan och gravanden på mosaiken från Casa del fauno!), reliefer och väggmålningar, som ger inblickar i hur jordbruk och husdjur uppfattades i antikens Rom. Vi kan inte annat än glädjas åt att Hedberg försett oss med en värdig efterföljare till sin tidigare Columella-översättning. Att den dessutom kommit i en föredömligt layoutmässigt fin utgåva gör glädjen extra stor.

Ingvar Svanberg

Joy Hinson, Goat. London 2015. 173 s. Inb., ill. ISBN 978-1-78023-338-3.

Getter och getavel var på modet i 1700-talets Sverige. I Västgötaresan beskriver Linné märkliga importgetter såväl i Kungälv som hos Alströmer i Alingsås. Det var både mjölkgetter och getter av ullproducerande slag. Geten tillhör våra riktigt gamla produktionsdjur, ibland kallad »fattigmans ko», ett dock inte – som många tror – så särskilt gammalt uttryck (som för övrigt finns även på danska, engelska och tyska). De hölls framför allt i de oansenligare hushållen. Getter hade sin hemvist bland finska skogsbyggare i Värmland, hos fåbodbönder i södra Norrland, bland samiska ny-

byggare i fjällvärlden, men faktiskt också i städerna, där invånarna kunde låta dem utnyttja marginella växttyper på tak och bakgårdar som betesmark.

Under 1900-talet var geten dock på stark tillbakagång – ogillad inte minst av skogsnäringen. Idag kommer vi därför sällan i kontakt med getter, och gör vi det sker det kanske mest i form av dataspel som Goat simulator och dess 2015 lanserade uppföljare Goat simulator: goatz. Barn får möjligen träffa dvärggetter som låter sig klappas i djurparkernas kontakthagar. Nu håller dock något på att hända. Antalet getbönder på den svenska landsbygden ökar, dock inte för produktion av den traditionella, fina men nu sällan sedda bruna getmesosten utan för att tillhandahålla franska vita getostar med lokal prägel. Lokal mat kallas det ändå.

I språklig dräkt har geten emellertid kunna behålla sin plats i vårt medvetande; ord som *bock* och *bräka* ger självklara associationer. Vi letar också efter *syndabockar* och vi undviker att sätta *bocken som trädgårdsmästare*. I många delar av världen är geten alltså ett mycket viktigt produktionsdjur, inte minst i Afrika. För den som vill lära känna getens kulturhistoria närmare – och det tycker jag man skall göra – finns nu Joy Hinsons häandiga bok *Goat* tillgänglig i förlaget Reaktions läckra serie av djurmonografier, lämpligt utgiven till Getens år, som 2015 är enligt den kinesiska zodiaken. Författaren, verksam som professor i utbildningsvetenskap i London, ger oss en snabbkiss över getens domesticering och globala spridning samt skildrar dess betydelse i dagens värld. Geten skänker föda i form av mjölk och kött och underlättar därmed tillvaron för många av världens fattiga. Men förvildade populationer utgör samtidigt ett hot mot biologisk mångfald och ömtåliga landskap på Galapagosöarna och i Australien, något som författaren ägnar särskilt utrymme. Även getens roll i medicinhistorien får ett eget kapitel. Den asiatiska kashmirgetens ull producerar en exklusiv råvara till garn, får vi också veta. Boken avslutas med ett kapitel om det 21:a seklets get, och där saknas inte halmbocken i Gävle, en årlig begivenhet som t.o.m. engagerar vadslagningsfirmor.

Det hela ger en fin bild av den breda betydelse geten har i människans kulturhistoria. Boken är full av intressanta illustrationer. Att den dessutom bara kostar en spottstyver talar för att många bör införskaffa den. Geten är väl värd att lära känna närmare.

Ingvar Svanberg

Brage Bei der Wieden, Mensch und Schwan. Kulturhistorische Perspektiven zur Wahrnehmung von Tieren. Bielefeld 2014. 329 s., ISBN 978-3-8376-2877-7.

Djur, inte bara de i vår omedelbara närhet som vi haft som produktions- och sällskapsdjur eller som nästlat sig in som parasiter i våra bostäder eller kroppar, har alltid haft en stor betydelse för människor. Historieskrivning är dock ett mänskligt påfund och blir därför av nödvändighet mestadels antropocentrisk. Jag har sagt det förr, och det tål att upprepas: jag tror inte vi kan förstå historien utan att också undersöka hur djur påverkar mänskliga samfund och vice versa. Människans relationer till andra arter utgör en viktig del för att förstå kulturhistorien, alltså inte bara självklarheter som hästens betydelse för krig och expansion, eller fårets betydelse i den neolitiska revolutionen. Ämnen som *human-animal studies* handlar dock mest om människor, medan forskningsinriktningar som kallas *antrozologi*, *etnozologi* och också *kul-*

turzoologi mera fokuserar interaktionen mellan människan och andra arter. Vi har de senaste åren sett en hel del fina tyska kulturzoologiska studier (se bl.a. Ragnar Kinzelbachs publikationer), som på ett övertygande sätt visat hur många djurarters tillvaro direkt påverkats av människors handlande. Studierna är gjorda med humanvetenskapliga metoder och med historiskt källmaterial – som i dag blir allt fler tack vare naturvetenskapliga analysmetoder.

En för alla välkänd fågel med en lång kulturhistoria och ett nära samspel med människan är svanen, inte minst knölsvanen, vars förekomst och utbredning i stor utsträckning är avhängig av människans aktiva medverkan. Långt innan Bengt Berg gjorde sina experiment med gäss i sydöstra Sverige har nämligen knölsvanen hållits som tamfågel, och ägarna har låtit ungarna flyga iväg och befolka nya områden. Vi kan påminna om att knölsvanen ännu år 1920 kallades *tamsvan* i Nordisk familjebok, utan alternativa benämningar. Numera ses den som vild och benämns med ett sent inlånat tyskt lånord – introducerat av Uppsalakonservatorn Gustaf Kolthoff – som anspelar på näbbens utseende. På bred front gjordes sådana inplanteringar med hjälp av parkfågelrörelsen, en folkrörelse med stor uppslutning i det tidiga 1900-talets Sverige, idag så gott som helt bortglömd. I stort sett i varje större samhälle inplanterades knölsvanar fram till för några årtionden sedan, vilket bidrog till att arten idag är en vanlig och välkänd fågel i Sverige. Men svanuppfödning har gamla rötter i Sverige. Man behöver bara titta på bilderna i Dahlberghs *Suecia antiqua et hodierna* från omkring 1700, där det finns många avbildningar av svandammar – men också en rad andra förbisedda djurassocierade avbildningar, bl.a. voljärer, djurhus och djurgårdar, som vore väl värda en närmare granskning.

Knappast någon annan fågel i vår fauna har lockat så många vykortsfotografer och konstnärer som just knölsvanen. Även om den kan vara aggressiv när den har ungar har vi tagit den till våra hjärtan. Svanarna erbjuder en rik kulturhistoria, berättelserna är många och samspelet med människan komplext. Det finns alltså åtskilligt att berättat om svanarnas betydelse i vår kulturhistoria. Det gäller förstås inte bara i Sverige utan i hela Europa och även i andra världsdelar (den införda knölsvanen ses som invasiv i USA och Kanada; den är också introducerad i Australien, Nya Zeeland och Sydafrika).

Brage Bei der Wieden har därför haft en tacksam uppgift när han skrivit den läsvärda boken *Mensch und Schwan*. I fokus står en fågel som uppenbarligen aldrig upphör att fascinera. Det är en gedigen akademisk studie med teoretiska och metodiskt medvetna utgångspunkter. I ett diakront perspektiv ges en bred belysning av människans kontaktfält med svan genom benämningar, jakt, användning och svanhållning, men också av vilken betydelse svanen har i mytologin, teologin, konsten, litteraturen och i empiriska vetenskaper (bl.a. idéhistoriska aspekter på svansång, fågelklassifikation m.m.). Här och där får vi små stumpar av dikter och visor. Svanens erotiska symbolvärde lyfts också fram i en lång utläggning. Boken innehåller slutligen en gedigen litteraturlista, ett utförligt register och är på alla sätt imponerande. Tyskt grundlig, frestas man att skriva. Men det är synd att förlaget inte har låtit författaren också illustrera boken. Det hade kunnat bli en fantastisk skrift, ty inte saknas det bilder av svanen. Det räcker med att hänvisa till Peter Youngs lilla bok *Swan* (2008), så förstår läsaren vad jag menar.

Ingvar Svanberg

För den värmländska lanthushållningens väl. Landshövdingar, akademiker och hushållningssällskap i arbete för agrar modernisering 1790–1820 skildrat i samtida och nyskrivna texter. Red. Olof Kåhrström. Stockholm 2015. 224 s. Inb., ill. (Skogs- och lanbrukshistoriska meddelanden nr 69.) ISSN 1402-0386, ISBN 978-91-86573-57-7.

Under en följd av år har Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien lagt ner mycken energi på de areella näringarnas historia, något som resulterat i en försvarlig mängd skrifter av god kvalitet, såväl innehålls- som utseendemässigt. Rader av intresseväckande titlar har strömmat från akademien, som dessutom förfogar över ett forskningsbibliotek utan motsvarighet.

Boskapsskötsel, jordbruk och skogsskötsel (tyvärr inte fiskeri) har varit i fokus för enheten som sysslat med de areella näringarnas historia. Akademiens duktiga bibliotekarier har varit drivkrafter i denna verksamhet. Nu ryktas det att detta akademiens ansikte utåt skall avvecklas. Historia är uppenbarligen inte längre så angeläget – ett tidens tecken som väcker oro. Åtskilliga volymer är dock fortfarande under produktion och vi får hoppas att åtminstone några av dem kan komma ut.

Bland de många volymer som publicerats den senaste tiden märks en samling med källskrifter om jordbruket och lanthushållningen i Värmland under brytningsskedet kring sekelskiftet 1800. Till följd av skiftesreformer och tekniska nyheter befann sig Värmland med dess bruksmiljöer, herrgårdar och sätrar i snabb förändring. Jordbruket i länet hade tidigare uppmärksammats (t.ex. av Erland von Hofsten i en för alla värmlandsintresserade oundgänglig skrift från 1717, tryckt först 1917). Linné rapporterade förstas under hemfärden från sin västgötska resa 1746 om det agrara tillståndet i Värmland. Vi får bl.a. veta att havre är det viktigaste sädeslaget och att allmogen åtminstone i västra Värmland bakade tunnbröd och gjorde dricka av havre, ett i Sverige något egenartat bruk, avhängigt av den magra jorden.

Mot slutet av 1700-talet började lanthushållare och hushållningssällskap mera systematiskt kartlägga de agrara näringarnas förutsättningar i Sverige, så även i Värmland. Där inrättades redan 1803 ett hushållningssällskap i syfte att förbättra jordbruket, och det skrevs avhandlingar i ämnet (Conrad Widmark som preses och Samuel Brask som respondent 1790 resp. Ulrik Johan Åberg och Lars Petrus Collin i motsvarande roller 1801).

I samarbete med landskapshistorikern Ulf Jansson, som författat en gedigen historisk inledande översikt, har Olof Kåhrström, strävsam bibliotekarie, sammanställt en rad intressanta texter om de areella näringarnas tillstånd i Värmland under brytningstiden 1790–1820. Förutom de nämnda avhandlingarna, här i svensk översättning, får vi också veta vad landshövdingar, resenärer och hushållningssällskap rapporterade gällande Värmlands agrara modernisering. Den framstående etnologen Ragnar Jirlows studie av de värmländska åkerbruksredskapen 1790–1890, ursprungligen tryckt i Värmland förr och nu 1948–1949, har också fått komma med. Texterna är försedda med biografiska kommentarer och korta inledningar. Redaktörerna har därtill skrivit ett läsvärt avsnitt om den Borgströmska professuren i Uppsala, som var inriktad på handgripligt ekonomiska förhållanden. Boken är illustrerad med många äldre, ofta förbisedda teckningar (bl.a. av Erik Westerling) och målningar (av E. von Gerden); även i övrigt är det en gedigen och vacker volym. Det är inte bara värmlänningar som har glädje av denna kommenterande och trevliga sammanställning utan alla med intresse för agrarhistoria.

Ingvar Svanberg

Pehr Stenbergs levernesbeskrivning. Av honom själv författad på dess lediga stunder. Del 1. 1758–1784. Del 2. 1784–1789. Utg. av Fredrik Elgh, Göran Stenberg och Ola Wennstedt. Umeå 2014 och 2015. ISSN 0284-2734, ISBN 978-91-7601-108-9 resp. 978-91-7601-109-6.

Pehr Stenberg (1758–1824), komminister i Umeå landsförsamling, gjorde sig redan under livstiden känd som botaniker. De äldsta växterna från Västerbotten på Naturhistoriska Riksmuseet i Stockholm är insamlade av honom. Han skrev också en ordbok över bygdemålet i Umeå, som innehåller cirka 2 000 ord och som 1966 utgavs av Gusten Widmark, vilken 1973 disputerade i Uppsala på en utförlig kommentar till ordboken. Stenberg författade även en ingående Umeåbeskrivning, utgiven 1987 av Margit Wennstedt och publicerad i Johan Nordlander-sällskapets skriftserie.

Sin allra största insats gjorde Stenberg emellertid som memoarförfattare. Från 20-årsåldern ända fram till sin död skrev han på sina minnen – sin »levernesbeskrivning» som han kallade dem. De har funnits i släktens ägo men förvaras nu i Kungliga bibliotekets handskriftssamling där de 5 000 sidorna är inbundna i 12 dyrbara pergamentsband. Texten är skriven med den tyska nygotiska stilen. Interpunktionen var inte standardiserad när memoarerna skrevs. Stenberg använder genomgående semikolon i stället för komma och punkt. Några enhetliga stavningsregler fanns inte heller i svenska språket när levnadsbeskrivningen påbörjades. Inkonsekvenser i stavningen är därför legio. Samma ord kunde stavas annorlunda några rader längre ner. En bokstav som *s* skrev Stenberg på olika sätt beroende på om den fanns i början, i mitten eller i slutet av ett ord. Nasalstreck tillämpades konsekvent, vilket innebär att ett ord som »välkommen» förkortades genom ett streck över *m*, som alltså skulle läsas som dubbel konsonant. Talspråksformer som »talte» och »svarte» är vanliga liksom verbformer som »feck», »geck» och »skrytte» 'skröt'.

De många franska och latinska orden i texten är också typiska för tiden. Vad man i övrigt lägger märke till är att uttryck från det västerbottniska bondspråket efterhand blir allt sällsyntare i texten, t.ex. en genitivform som »byssens» för »byns». Den skrivs senare som »byens». När Stenberg efter fem års bortovaro i september 1784 åter besöker föräldrahemmet i Stöcke skriver han:

Hwad som mäst föreföll mig owant war at höra deras bonde språk; ty ehuru det war mitt modersmål, och jag blott hade warit 5.år borta, så hördes dock deras tal i mina öron så underligt, gnällande och dragande, at jag knapt kunde tro det wara samma mundart, som i mina barna år taltes. At tala nu deras språk war för mig aldeles omöijligt; men nog förstod jag det mycket wäl.

Omfångsmässigt är levnadsbeskrivningen den största från gustaviansk och Karl Johans-tid och större än den gamle ränksmidaren, greven och excellensen A. F. Skjöldebrands (1757–1834) välkända memoarer i tre band. Det unika med Stenbergs minnen är att de är författade av en man från allmogens egna led. Kortare prästminnen men från en betydligt senare tid än Stenbergs finns. 1928 gav sålunda Ture Nerman ut den 1893 avlidne kyrkoherden i Övedskloster, Lunds stift, Johan Michael Lindblads Fotografier ur en förfluten levnad. Lindblad var emellertid inte som Stenberg bondson utan son till en »kapellan». Tidiga prästminnen men i dagboksform utgör Irstaprosten Johan Fredrik Munckells (1764–1848) dagböcker, utgivna av Magdalena Hellquist.

Magnus von Platen uppmärksammade under sin tid som professor i litteraturvetenskap vid Umeå universitet 1969–1985 Stenbergs stora manuskript och planerade

en utgivning, som dock av skilda skäl inte blev av. Genom en gemensam insats av Dialekt- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM) och Forskningsarkivet vid Umeå universitetsbibliotek har emellertid nu de två första banden av Stenbergs minnen utgivits. Ytterligare tre delar och ett registerband planeras. Eldsjälen bakom utgivningen är den humanistiskt intresserade medicinprofessorn Fredrik Elgh. Teamet bakom tydning och renskrift av Stenbergs texter har gjort ett förnämligt arbete. Dock borde uppenbara felskrivningar av Stenberg ha markerats med ett »sic».

Inom familjehistorisk och historiedemografisk forskning har man i Sverige och utomlands, främst i USA, försökt rekonstruera enskilda individers livsförlopp i det förtransitionella och det tidigt transitionella samhället. Det fascinerande med Pehr Stenbergs minnen är att vi här möter en sällsynt rikt utrustad persons skildring av sin egen livsresa – *life course* för att använda den internationella terminologin – skildrad i detalj. Det är ingen överdrift att påstå att Pehr Stenbergs »levernesbeskrivning» knappast har någon europeisk motsvarighet. Att följa hans livscykel är en fängslande och oerhört lärorik läsning. Framställningen är livlig och målande. Skildringen av möten med människor ur olika stånd och klasser och alla iakttagelser av seder och bruk ger en unik, närmast sociologisk belysning av Sverige under gustaviansk och Karl Johans-tid. Inlagda brev ökar framställningens autenticitet. Det är känt att Stenberg önskade återfå sina egna brev från mottagarna. Här kommer man osökt att tänka på Samuel Richardsons brevroman Pamela (1740). Trots breven och poem och dikter i texten är det ändå uppenbart att Stenberg inte haft några i egentlig mening skönlitterära ambitioner med sin levnadsbeskrivning.

Barnaår och ungdomstid

Pehr Stenberg föddes i byn Stöcke utanför Umeå som son till bonden Erik Pehrsson och hans hustru Anna Eriksdotter. De fick 14 barn, varav Pehr var det andra. I hemmet lärde han sig redan vid sex års ålder ABC och kristendomskunskap »under min Moders upseende», som han uttrycker det. Fadern kunde skriva »en tämmeligen god bonde styl». Brev till sonen Pehr lät han dock sockenskrivaren avfatta. Moderns skrivkunnighet var synnerligen begränsad. Hon »lådades kunna rista A.B.C.D.». Före folkskolans tillkomst 1842 var det ytterst ovanligt att flickor lärde sig skriva; de ansågs inte ha någon praktisk nytta av det. Däremot fanns det alltid några skrivkunniga bönder i varje socken.

Eftersom den unge Pehr – hans tilltalsnamn var länge Pelle – visade sig ha läshuvud fick han lära sig att räkna och skriva hos en farbror vid tullen i Ratan, en ort välkänd som krigsskådeplats under svensk-ryska kriget 1808–1809. Kanske var hans avsikt att själv så småningom få anställning som tullnär. Under tiden i Ratan antog han släktnamnet Stenberg. Tidigt kom han här också att läsa psalmboken och Luthers och Svebílius katekeser. Den senare förblev dominerande läromedel i kyrkans och skolans undervisning ända till 1810. Men han läste också från unga år historisk litteratur, bl.a. prästen och historikern Jöran Nordbergs Carl den XII:s historia, som utkom i två band 1740.

Genom en prästs försorg skrevs Pehr 1773 in i Umeå stads skola, där han fick sitta på skolbänken tillsammans med präst- och borgarsöner. Då han saknade medel för fortsatta studier vid Härnösands gymnasium, Norrlands enda norr om Gävle, påbörjade han i stället studier vid Åbo Akademi, den finska riksdelens universitet, grundat 1640. Mellan Västerbotten och Österbotten och Åboland fanns sedan gammalt livliga kontakter i form av giftermålsförbindelser och handelsfärder. Västerbottningen Nils Schillmark (1745–1804) var på sin tid Finlands främste porträttmålare. Lokala välgörare i Umeå sköt till medel för studierna, men Pehr fick också tillstånd av socknemännen att bedriva »djäknegång», viaticum, dvs. att gå runt bland bönderna och

tigga pengar för Åbovistelsen. Med häst företog han en »tiggerresa» till byarna i den vidsträckta Umeå landssocken.

De två första volymerna av den nu utgivna levnadsbeskrivningen är en enastående källa till levnadsvanor och bondekultur i det senare 1700-talets Västerbotten. Stenberg skildrar ungdomens lekar och nöjen. Han lärde sig kortspel och brädspel och att kasta käglor. Han skriver om bondbröllop, samisk läkekonst och sjukdomars härjningar. Som mycket liten var han i tre år sjuk i »risen» och föräldrarna befarade att han som vuxen skulle bli krympling. Smittkopporna var Sveriges främsta barnadödade före vaccinationens införande. Stenbergs yngste bror Nathanael dog i sjukdomen och själv blev han smittad men tillfrisknade. Det kan också nämnas att Stenberg i tonåren utsattes för nymodigheten elektricitetsbehandling.

Stenberg är ovanligt öppenjärtig i sin skildring av ungdomsåren. De s.k. nattfrierierna var typiska för Norrland under 1700- och 1800-talen. Stenberg skriver om »den fördärfweliga seden, som i wästerbotten är gängse, at ungdomen af bägge könen söka hwarandras sängkamratskap». Icke desto mindre får han 20 år gammal själv pröva på seden. Vid ett tillfälle sover han tillsammans med en piga och skriver:

at jag ej kunde wara utan retelser de första minuterna, men sedan war det ingenting. Och jag bedyrar wid min salighet, at jag ej det ringaste rörde henne, utan min egen eftertanka och min Fars förmaningar gjorde mig fulkomlig herre öfwer mig sjelf.

Ett år senare sover han tillsammans med en kvinnlig kusin och han försäkrar »på mitt samwete och wid Gud, at mitt upförande derwid ej var annorlunda, än som jag hade legat bredewid en stock eller 70-årgubbe».

Åbotiden

År 1779 påbörjade Stenberg sina studier vid Åbo Akademi, som vid denna tid hade flera framstående vetenskapsmän bland professorerna. Stenberg åhörde till exempel den framstående historikern Henrik Gabriel Porthans föreläsningar. För att livnära sig fick han ta »konditioner» som informator i förnäma Åbohem liksom i Egentliga Finland och Satakunda. Han var informator hos de inflytelserika familjerna Gripenberg och Carpelan, ännu idag kända kultur- och författarsläkter i vårt östra grannland. För överstelöjtnanten friherre Carl Efraim Carpelans söner var han informator en längre tid och senare huskaplan hos brodern Wilhelm Carpelan. Han fick också lära sig fint bordsskick. Redan i skolan i Umeå hade han lärt sig äta med kniv och gaffel och inte med täljkniv och »fem egna gaflar», det vill säga med fingrarna, som i barndomshemmet. Han lärde sig även dansa menuett och att kyssa på hand. Carpelans inbjöd honom också att delta i vargjakter. Som informator uppvaktade han vackra döttrar i hemmen och skrev dikter och kärleksbrev till dem, alltså till kvinnor som socialt stod långt över honom. Möjligen inspirerades han här av hjälten Tom Jones i Henry Fieldings roman med samma namn, som kom ut i svensk översättning 1765 och som Stenberg läste för »Fruntimmerna» i Åbo.

1786 prästviges Stenberg i Åbo domkyrka. Med dagens något missbrukade terminologi hade han nu gjort en »klassresa» från bondeståndet till prästeståndet. Klassresor, eller social mobilitet, har alltid varit vanligt i det gamla svenska samhället. Under 1700- och 1800-talen kom 30 procent av teologistudenterna i Lund och Uppsala från bondehem.

Stenberg fortsatte sedan på mecenaternas inrådan sina studier med specialisering på naturvetenskap och då främst på botanik. Den 10 juni 1789 disputerade han på en avhandling i botanik om havtorn eller finnbär. Preses var enligt tidens akademiska sed avhandlingens egentliga upphovsman, men Stenberg fick som respondent givet-

vis försvara skriftens teser och rön. Stenberg var i sin ungdom samtida med Linné, och i likhet med många andra av det senare 1700-talets präster inspirerades han av den småländske blomsterkungen. Avhandlingen var förstås på latin och Stenbergs förnamn latiniserat till Petrus. Den tillägnades föräldrarna i Stöcke, som också fick en översättning till svenska. Den 14 juli 1789, samma dag som Bastiljen stormades i Paris, promoverades Stenberg till magister, vilket motsvarar filosofie doktor idag.

Stenbergs teologiska studier bedrevs hela tiden parallellt med historisk läsning och slutligen alltså med botanisk forskning. Det finns däremot inga belägg i levnadsbeskrivningen för att han tog intryck av upplysningsfilosofin, som också kom att påverka den svenska teologin i form av den s.k. neologin. Stenberg höll livet ut fast vid den gammallutherska statskyrkoläran. Han var också ytterst kritisk mot »folk, som woro intagna af swärmeri och fantastiska tänke sätt». När detta sagts måste det givetvis tilläggas att Stenbergs praktisk-kritiska, systematiserande och vetenskapliga läggning var »upplysningstida».

Den franska revolutionen nämns inte heller i memoarerna, trots att den alltså inleddes samma dag som Stenberg promoverades. För politiska äventyrligheter var han helt främmande. Han tar i memoarerna uttryckligen avstånd från Anjalamännen, dvs. de finska och rikssvenska adelsmän som under svensk-ryska kriget 1788–1790 sammansvärjer sig mot Gustav III. När han mellan skål och vägg får höra kritik mot kungen för slöseri m.m. reagerar han kraftigt. Stenberg är i själva verket i gammal svensk bondetradition kungavänlig och adelsfientlig. Redan under sin djäknegång hade han i byn Taveljö i Umeå landsförsamling träffat den litterate nämndemannen och senare riksdagsmannen Anders Andersson (1732–1795). Denne blev vid den dramatiska riksdagen 1789 på Gustav III:s inrådan bondeståndets talman och kontraherade Förenings- och säkerhetsakten, som frantog adeln ensamrätten till högre ämbeten och tillät bönderna att köpa adelsjord. Samma år lämnade Anders Andersson in ett memorial där han bestred adelns särställning.

Som kuriosum kan i sammanhanget nämnas att Stenberg två gånger fick se Gustav III. Under en av sina fyra resor till Åbo via Stockholm passar han på att åka ut till Drottningholm, där han får se kungen, »en liten man». En reskamrat pekade ut honom: »jo, si där, den där med de där kläderna». Bar kungen kanske »den svenska dräkten»? Sommaren 1789 får Stenberg i Åbo på ännu närmare håll möta Gustav III, som vid femtiden på morgonen oförmodat anlant till staden från Åland.

Levnadsbeskrivningens autenticitet

Några dagböcker av Pehr Stenbergs hand finns inte bevarade. Det är emellertid troligt att levnadsbeskrivningen bygger på dagboksanteckningar, dagboksliknande anteckningar och koncept. Dagböcker i bondemiljön från den tid som levnadsbeskrivningen skrevs är ytterst sällsynta. Inom adeln förekom de däremot. »Årstafrun» Märta Helena Reenstiernas dagböcker 1793–1839 är välkända. Nästan alla dagböcker i det nationalregister över kända och registrerade bondedagböcker som Nationalmuseum upprättade 1992 emanerar från sent 1800-tal. Den mest kända bondedagboken är författad av en svensk emigrant och har av Vilhelm Moberg utnyttjats som källa när han skrev utvandrarromanerna. Det är östgöten Andreas (senare amerikaniserat till Andrew) Peterson som 1849 eller 1850 utvandrade till Amerika och under sin tid som farmare i Minnesota under mer än 50 år förde dagbok. Som flertalet bondedagböcker är den ytterst lapidarisk och berättar huvudsakligen om sådd och skörd. En unik tidig svensk bondedagbok är bonden Hindric Ersson Åhléns dagbok 1817–1829. Han var bonde i byn Söderåsen i recensentens hemsöcken Selånger.

Forskning om livsberättelser, s.k. *life writing*, bedrivs idag särskilt vid Göteborgs universitet. Stenbergs minnen torde här kunna bli ett viktigt analysobjekt. Allmänt

kan sägas att memoarer alltid betraktats som en osäker historisk källa eftersom de mestadels skrivits på ålderns höst, då minnet ofta sviker eller senilitet inträtt, som i greve Skjöldebrands fall. Politiska memoarer, som den gustavianska tidens adelsmemoarer, är genomgående behäftade med politisk tendens. Helt annorlunda förhåller det sig med Stenbergs minnen. Detaljrikedom talar, som nämnts, för att de bygger på skriftliga underlag. Närheten i tid till de upplevda händelserna är påtaglig, vilket ökar källvärdet. Autenticiteten styrks ytterligare av att Stenberg återger repliker i förda samtal, även om enskildheter i dessa ibland kan ifrågasättas. När han återger ett samtal med fadern—odalmannen i Stöcke låter han exempelvis vid ett tillfälle denne använda franska ord!

Komminister på Backen

Efter återkomsten från Åbo till Västerbotten innehade Stenberg olika prästtjänster i Umeå och angränsande församlingar. 1804 blev han så slutligen andre komminister i Umeå landsförsamling. Kyrkoherde utnämndes han aldrig till och han eftersträvade ej heller någon prästerlig karriär. Han slog sig ner på gården Hagalund på Backen, församlingens medeltida centrum. En son blev liksom fadern andre komminister i Umeå landsförsamling. Två andra söner fullföljde den klassiska trippeln inom svensk ståndscirkulation: bonde—präst—ämbetsman. En blev nämligen lantmätare och en borgmästare och häradshövding.

På Backen fullgjorde Stenberg pliktstroget sina prästerliga ämbetsåligganden, men huvudintresset var botanik, dialektologi och lokal topografi. Kontinuerligt skrev han givetvis också på levnadsbeskrivningen. Han ägnade sig även åt släktforskning. I de två nu utgivna volymerna finns ett flertal släkträd återgivna, av Stenberg kallade »Slägt Register». 1887 myntade den svenska släktforskningens pionjär genealogen Victor Örnberg begreppet *släktforskning*. Men pionjären inom svensk allmogegenologi var ovedersägligen Pehr Stenberg.

Att Pehr Stenberg var medveten om sin levnadsbeskrivnings unika värde är helt klart även om han vid ett tillfälle blygsamt skriver att han endast anfört »ringa och obetydeliga händelser». Manuskripten hölls väl inlåsta och det är tydligt att en framtida utgivning planerades. Det skulle dröja nästan 200 år innan denna förhoppning infriades.

Lars-Göran Tedebrand

Författare

Gunnstein Akselberg, professor i nordiska språk, Universitetet i Bergen.

Alf Arvidsson, professor i etnologi, Umeå universitet.

Stanisław Cios, fil. dr i ekonomisk historia, ambassadör vid polska utrikesdepartementet, Warszawa.

Lars-Erik Edlund, professor i nordiska språk, Umeå universitet.

Jan-Henrik Fallgren, fil. dr i arkeologi vid Uppsala universitet, Löttorp, Öland.

Mats Hellspong, professor emeritus i etnologi, Stockholms universitet.

Bengt af Klintberg, professor, författare, Lidingö.

Tommy Kuusela, fil. mag., doktorand i religionshistoria, Stockholms universitet.

Lars-Gunnar Larsson, professor emeritus i finsk-ugriska språk, Uppsala universitet.

Agneta Lilja, fil. dr i etnologi, lektor, Södertörns högskola.

Bo Lönnqvist, professor emeritus i etnologi (europaisk) vid Jyväskylä universitet, Helsingfors.

Jan Nilsson, docent i nordiska språk, f.d. chef för Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå, Kungsbacka.

Annika Nordström, fil. dr i etnologi, arkivchef, Institutet för språk och folkminnen, Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg.

Niklas Nyqvist, fil. dr i musikvetenskap, instituttschef, Svenska litteratursällskapet i Finland/Finlands svenska folkmusikinstitut, Vasa.

Maj Reinhammar, docent i nordiska språk, f.d. chef för Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala.

Håkan Rydving, professor i religionsvetenskap, Universitetet i Bergen.

Fredrik Skott, docent i folkloristik, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen, Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg.

Ingvar Svanberg, fil. lic. i etnologi, forskare, Centrum för rysslandsstudier, Uppsala universitet.

Lars-Göran Tedebrand, professor emeritus i historisk demografi, Umeå universitet.

För översättning av sammanfattningarna och granskning av engelsk text svarar aukt. translatoren Martin Naylor, Uppsala.

Svenska landsmål och svenskt folkliv 2015

Svenska landsmål och svenskt folkliv grundades 1878 av J. A. Lundell.
Den utkommer årligen. Följande artiklar ingår i detta nummer:

<i>Gunnstein Akselberg</i> , Korleis vinna innsyn og kunnskap om overgangen frå padling til roing i Norden?	7
<i>Maj Reinhammar</i> , För-studier. Mer om rektionen i svenska och norska kasusböjande dialekter	25
<i>Agneta Lilja</i> , »Det synes mig vara en viktig angelägenhet ...» Några reflektioner över en samtidsdokumentation i Lappland sommaren 1945	51
<i>Ingvar Svanberg, Tommy Kuusela & Stanislaw Cios</i> , 'Sometimes it is Tamed to Bring Home Fish for the Kitchen'. Otter Fishing in Northern Europe and Beyond	79
<i>Agneta Lilja</i> , Åsa Nyman 1921–2015	99
<i>Lars-Erik Edlund et al.</i> , Aktuell litteratur om svenska dialekter	103
Litteratur. Av <i>Jan-Henrik Fallgren, Mats Hellspång, Bengt af Klintberg, Lars-Gunnar Larsson, Bo Lönnqvist, Annika Nordström, Niklas Nyqvist, Håkan Rydving, Fredrik Skott, Ingvar Svanberg och Lars-Göran Tedebrand.</i>	115

Bidrag till tidskriften och skrifter som önskas recenserade kan sändas till

Redaktionen för Svenska landsmål och svenskt folkliv
Klostergatan 2
753 21 Uppsala

Frågor rörande abonnemang och distribution ställs till
Swedish Science Press, Box 118, 751 04 Uppsala,
tfn 018-36 55 66, fax 018-36 52 77, e-post info@ssp.nu